

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MİHRİ VE ŞEREF HANIM'IN ŞİİRLERİ'NDE GÖNÜL KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MİRAC ECEM HAZIR

1700001803

Anabilim Dalı ve Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ YAĞIZ YALÇINKAYA

ŞUBAT 2024

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MİHRİ VE ŞEREF HANIM'IN ŞİİRLERİ'NDE GÖNÜL KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİRAÇ ECEM HAZİR

1700001803

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 18 Ocak 2024

Tezin Savunulduğu Tarih: 1 Şubat 2024

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ YAĞIZ YALÇINKAYA

JÜRİ ÜYELERİ: PROF. DR. ÖMÜR CEYLAN

DOÇ. DR. BÜNYAMİN AYÇİÇEĞİ

ŞUBAT 2024

ÖN SÖZ

Bu çalışma, İlk dönem kadın şairlerimizden olan Mihrî Hâtun ile son dönem şairlerimizden olan Şeref Hanım'ın dîvânlarında sıklıkla kullanıldığı tespit edilen gönül sözcüğü ile kurulan benzetmelerin tespiti ve karşılaştırmalı olarak incelemesi amaçlanmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen verileri desteklemek amacıyla toplanan nitel bulgulara büyük oranda yer verilmiştir.

Araştırmanın giriş bölümünde “gönül” sözcüğünün sözlüklerimizdeki ortak kullanımları, seçim sıklıkları, tarihî seyri ve klâsik şiirimizdeki öneminden bahsedildikten sonra eserleri daha iyi açıklayabilmek veyahut algılayabilmek açısından kısa bir şekilde şairlerimizin hayatlarına ve edebî yaşantılarına yer verilmiştir. Çalışmada önce ilişkili tarama yöntemi kullanılmış sonrasında çalışma öğeleri sınıflandırılarak dört alt bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler deyim ve deyim kaynaklı yapılar, gönlün genel vasıfları, toplumsal hayat öğeleri ve tabiat öğeleri özelindedir. Bunlar da kendi aralarında önce deyimler ve deyim kaynaklı yapılar hakkında bilgiler toplanmış, gönle atfedilen sıfatlandırmalar on üç alt gruba ayrılmıştır. Bunlar; çaresiz, deli, dertli, hasta, kanlı, kırık, ölü, perişan, saf, serseri, susamış, yaralı, yıkık kelimeleriyle kurulmuştur. Sıralanan bu vasıfların her biri iki şairimizin dîvânında sıklıkla kullanılmıştır. Tespit edilen benzetmeler toplumsal hayat öğeleri bağlamında tipler, meslekler, mekanlar, tabiat öğeleri açısından, bitki, hayvan, mekan olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen verilere bu verilerin tartışılmasına yer verilmiştir. Son olarak kullanılan kaynaklar belirtilmiştir.

Bu çalışmaya karar verilmesinden tamamlanmasına kadar emeği geçen herkese teşekkür etmeyi borç bilirim. Öncelikle lisans eğitimimden itibaren birikimlerinden yararlandığım İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı'nın kıymetli hocalarına teşekkürlerimi sunarım. Değerli rehberliği ve yapıcı geri bildirimleriyle çalışmanın tamamlanmasında emeği geçen tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Yağız Yalçinkaya'ya, komite üyelerinde bulunan Prof. Dr. Ömür Ceylan ve Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği hocalarıma bu çalışmanın içeriğini zenginleştiren içten yorumları ve önerileri için minnettarım ayrıca asistanlığı boyunca bütün sorularıma büyük sabırla yardımcı olan sayın Arş. Gör. Harun Coşkun'a ek olarak bugün bu çalışmayı hazırlamam için maddi manevi hiçbir eksik bırakmadan destek olan aile fertlerime de içten teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
KISALTMALAR	iv
ÖZ	v
GİRİŞ	1
MİHRİ VE ŞEREF HANIM'IN ŞİİRLERİNDE GÖNÜL KAVRAMI	13
1. Deyimler ve Deyim Kaynaklı Yapılar	16
2. Gönülün Genel Vasıfları	41
2.1. Serseri	59
2.2. Çaresiz, Garip	41
2.3. Deli, Çılgın	43
2.4. Derili	45
2.5. Hasta	48
2.6. Kanlı	51
2.7. Kırık	53
2.8. Ölü	55
2.9. Perişan, Karışık	56
2.10. Saf, Temiz	58
2.11. Yaralı	63
2.12. Yıkık	65
2.13. Susamış	61
3. Toplumsal Hayat	66
3.1. Tipler ve Meslekler	66
3.2. Mekanlar	75
3.3. Nesneler	87
4. Tabiat	106
4.1. Bitkiler	106
4.2. Hayvanlar	107
4.3. Mekanlar	113
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR

B.	:Beyit
Bk.	:Bakınız
Ds.	:Derleme sözlüğü
G.	:Gazel
H.	:Hicri
K.	:Kaside
M.	:Mesnevi
Muh.	:Muhammes
Mur.	:Murabba
Müs.	:Müseddes
Müsd.	:Müstezat
Ş.	:Şarkı
Tah.	:Tahmis
Tar.	:Tarih
Trcb.	:Tercih- i bent
Trkb.	:Terkib- i bent
Tsd.	:Tesdis
Vb.	:Ve benzeri

Enstitüsü: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yağz YALÇINKAYA

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek lisans- Şubat 2024

ÖZ

Mihrî ve Şeref Hanım'ın Şiirlerinde Gönül Kavramı

Miraç Ecem Hazır

Gönül kelimesi çıkışı itibariyle Türkçeye has bir kelime olması özellikle batı dillerinden çevrilmemiş olması klâsik edebiyatımız açısından bu kavramı önemli bir yere koymaktadır. Verilere göre farklı dönemlerde yaşamış kadın şairlerimizin de sıklıkla bu kelimeyi ve ilgili kelimeleri birlikte kullandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı Mehmet Arslan'ın neşrinden yola çıkarak Mihrî Hâtun ve Şeref Hanım'ın dîvânlarında bulunan “gönül” kavramının incelenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Bu bağlamda araştırma, tarama ve sınıflandırma yöntemleriyle hazırlanmıştır.

Sonuç olarak varılan çıkarımlar başlıca; İslamiyet'in etkisiyle erkek egemenliğinin artması ve bu durumun etkilerinin hem toplumda hem şiirde tesir ettiği. Bu bağlamda şairlerimizin üslup farklılığının sebeplerinden birinin bu olduğu düşünülmektedir. Her iki şairimizde gönül kavramını soyut bir kavram somut bir uzuv olmaktan ziyade adeta capcanlı bir varlık rengarenk bir tablo halinde önümüze sunmuşlardır. Mihrî Hâtun'un açısından gönül her daim savaş içerisindeyken cesur tavrıyla umutlu kalmayı sağlamış iyimser bir âşıktır. Ona göre gönül bazen asker bazen derviş, bazen dilenci olmuş aşığa övgülerini bitirememesinden dolayı hatip, ney, tef, bülbül olmuştur. Şeref Hanım'ın açısından bakıldığında ise gönül bin bir nasihat edilen yine de bir türlü sözün geçirilemediği ya da fayda etmediği bundan sebep bazen azarlanan bazen sitem edilen fakat yer yer içten sohbetlerin edildiği yahut nasihatlerin edildiği ikincil bir varlıktır.

Anahtar Kelimeler: Gönül, Hisler, Kadın Şair, Klâsik Türk Şiiri, Ruh.

University: Istanbul Kültür University

Institute: Institute of Post Graduate Studies

Department: Turkish Language and Literature

Program: Turkish Language and Literature

Supervisor: Dr. Lec. Yağız YALÇINKAYA

Degree Awarded and Date: MA- Şubat 2024

ABSTARCT

The Concept of the Heart in the Poems of Mihrî and Şeref Hanım

Miraç Ecem HAZIR

The fact that the word "gönül" is unique to Turkish and has not been translated from western languages puts this concept in an important place in terms of our classical literature. According to the data, it has been determined that female poets who lived in different periods often used this word and related words together. The aim of this study is to examine and compare the concept of "heart" in the dîvâns of Mihrî Hâtun and Şeref Hanım, based on Mehmet Arslan's publication. In this context, the research was prepared using scanning and classification methods.

The main conclusions drawn as a result are; The increase in male dominance under the influence of Islam and the effects of this situation have an impact on both society and poetry. In this context, it is thought that this is one of the reasons for the stylistic differences of our poets. Both of our poets have presented the concept of the heart before us as a colorful painting, almost a living being, rather than an abstract concept and a concrete limb. From Mihrî Hâtun's perspective, she is an optimistic lover who keeps her hopeful with her brave attitude even though the heart is always at war. According to him, the heart sometimes became a soldier, sometimes a dervish, sometimes a beggar, and because it could not finish its praises to the lover, it became a preacher, a ney flute, a tambourine, and a nightingale. From Şeref Hanım's point of view, the heart is a secondary entity that is given a thousand and one advices, but cannot be spoken to or used for the reason that it is sometimes scolded, sometimes reproached, but sometimes sincere conversations are given or advice is given.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Feelings, Heart, Poetess, Soul.

GİRİŞ

Toplumsal hayatın etkileri erkek şairlerimizi etkilediği kadar kadın şairlerimizi de etkilemiştir ve bu etkileri üç ayrı dönem olarak değerlendiren Kaplan, ilk dönem olarak; İslamiyet öncesi göçebe bir toplumken kadının at binen, kılıçlar oklar kuşanıp düşmanlarla savaşan, “Alp” tipine yakinken, ikinci dönem olarak, yerleşik hayata geçişle birlikte İslamiyet’in yayılmasıyla oluşan dönemde Alp tip özelliklerini kaybederek içe dönük bir karaktere büründüğünü var olan vasıflarını kaybettiğini ve bu dönem daha çok aşk ve haz ile ilişkilendirildiği belirtilmiştir. Batı etkisinde denilen üçüncü dönemde ise kadın hakları önce edebiyatta, sonra toplumsal hayatta kadını koruyarak erkeklerle eşit bir duruma getirilmeye çalışılmıştır (Kaplan, 1951, s. 99).

“Klâsik şiirimiz önce Zeynünnisa (mahlâsı Zeynep) ve Fahrünnisa (mahlâsı Mihrî) Hâtunları tanıdı. Zaman kurun-ı vustadan yeni çıkmıştı ve Osmanlı İmparatorluğu’yla şiirini de temellendiriliyordu. Sonra asır be asır Hubbî Ayşe’ler, Tutî’ler, Sıdkî’ler, Anî Fatma’lar, Fıtnat’lar, Safvet’ler, Nesibe’ler, Şeref ve Sırrî’ler sökün edip geldiler.” (Pala, 2007, s. 37)

Mihrî Hâtun

On beşinci yüzyılın sonlarına doğru yaşamını Amasya’da sürdürmüş ve edilen bilgilere göre dindar bir ailenin şahsına münhasır özellikleriyle hem aile içinde hem de çevresinde dikkatleri üstüne çekmeyi ve bu döneme dek sürdürmeyi başarmış bir şairimizdir. Döneminin önemli yazar ve şairleriyle aynı toplantılarda bulunmuş bu toplantılarda ayrıca küçük münakaşalara girdiği bilinmektedir. *“Mihrî Hâtun, saraydaki sohbet halkalarına katıldığı gibi yine kendi evinde de edebi sohbetler ve musiki toplantıları düzenliyor, diğer şairlerle karşılıklı latifeler yazıp atışıyordu”* (Arslan, 2018, s. 6). Bu atışmalardan önemli biri de Mihrî Hâtun’un Necati Bey’in “döne döne” redifli gazeline yaptığı nazireden sebeple çıkan atışmadır. Öyle ki Necati Bey’in de bu ilgi ilgisini çekmiş ve cevap niteliğinde şu mısraları yazdığı kayıtlara geçirilmiştir:

*“İy benüm şî'rüme nazîre diyen
Çıkma rah-ı edebden eyle hazer
Dime ki işte vezn ü kâfiyede
Şî'rüm oldu Necâtiye hem-ser
Harfî üç olmak ile ikisinün
Bir midir fi'l-hakîka 'ayb u hüner” (Çavuşoğlu, 1971, s. 21)*

“Mihri’yi Necâtî ile kıyaslayabileceğimiz tek yön kadınca bir seziye sahip olması ve buna hafif bir lirizm tadı katabilmesidir. Mihri, açık fikirliliği, erkekten sakınmayacak kadar medenî ve kendi nefesine güvenen birisi olması hasebiyle diğer şâirlerden daha fazla ilgi çekmektedir. Aşklarını açıkça şiirine konu edebilmesi, tabiat tasvirleri ve duygu tahlillerine şiirinde yer vermesi de yine Necâtî ’den onu farklı kılmaktadır, denebilir” (Hakverdioğlu, 2009, s. 524). Bu ilginin sebebi Mihri Hâtun’un Necâtî Bey’in hayat görüşünden ve değerlerine olan bağlılığından fazlasıyla etkilenmesi, model görmesi olarak açıklanabilir.

Mihri [Hâtun], "15. asır sonlarında ve on altıncının başında tanınmış bir Türk kadın şairidir. Amasya'da doğmuş ve genç iken ölmüştür. Belâyî, mahlâsı kullanan ve şair olduğu tahmin edilen bir zatın kızı olup temiz ahlâkının ve güzelliğinin de irfanına uygun olduğu rivayet edilir. Bir nüshası Ayasofya Kütüphanesinde bulunan dîvânı basılı değildir (Gövsâ, 1946, s. 255).

Samimi dili sebebiyle sanatsal kullanımlara döneminin şairleri kadar ehemmiyet vermemiştir ve yine o dönemde sıkça kullanılan deyim ve atasözü kullanma geleneğine uyduğu söylenebilir. Hatta her satırında deyim kullandığı gazelleri de mevcut. Şiirlerinin sanatsal yapısından ziyade duygusal yoğunluğuna önem vererek yazdığı izlenimi verir. Yer yer kullandığı ifadeler kadın olduğunu açıkça belli eder tarzdadır.

Yüregüm yâresine vuslatuñuñ
Merheminden yak a efendicigüm (Mihri, G. 108/2)
Kanı ol dem ki bizümle dün ü gün hem-dem idüñ
Dil-i mecrûhumuzuñ yâresine merhem idüñ
Hey benüm begcegizüm sen dahi bir âdem idüñ

Yüri şâhum yüri ısmarladum Allâh'a seni (Mihri, Mur. 8/4)

Dil ne çekmişdür *Zelîhâ-veş* belâ-yı hecr ile

Eline girince sen Yûsuf-ı sâni kendümüñ (Mihri, G. 91/3)

Aslında Mihri Hâtun'un şiiri sanat kaygısından çok bir kadının hayallerini, meraklarını ve aşk tecrübelerini yansıtmaya yöneliktir. Çünkü o, kadın olarak erkeklerin egemen olduğu bir edebî çevrede hem âşık hem de maşuk kimliğiyle şiirdeki bazı alışılmış kuralları yıkmak zorundadır. O, gelenekten kopmamak adına klâsik âşık ve maşuk söylemlerinin yanında hem âşık hem maşuk rolünü oynaması gerektiği için farklı söylemlerle ortaya çıkmak durumundadır.

Gördüğüne meyl ider dil ebsem olmaz nidem âh

Kendü kendümden gelür baña ziyânı kendümüñ (Mihri, G. 91/6)

Hey bu rîş-handelerüñ bir başı vü biñ dil ile

'Âşıkın aldayıcı kavli yalan yârına yuf (Mihri, G. 74/3)

“Ancak, Mihri sanki bu klâsik kalıplara kendi ruhunu, kişiliğini işlemiş ve yerleştirmiştir” (Arslan, 2018, s. 49). “Sade bir söyleyişe sahip olan Mihri Hâtun diğer dîvân şairleri gibi, bazı beyitlerini asi bir dille kaleme almıştır. O mutasavvîf bir şair olmasına rağmen dini amaç olarak değil, araç olarak kullanmıştır. Hakiki aşka ulaşmanın ilk yolu, mecazi aşk olduğundan dolayı şiirlerinde beşerî aşktan bahsederek İlâhi aşkı kastetmiştir” (Başol, 2016, s. 118). 912'de Amasya'da vefat etmiştir” (Tahir, 1972, s. 220).

Dil derdine devâlar umarken viren bana

Şerbet yerine zehri tabîb oldu 'âkıbet (Mihri, G. 9/2)

Nice feryâd idesin 'aşkuñ belâsından gönül

Bulmaduñ 'âlemde çün feryâduña feryâd-res (Mihri, G. 65/4)

Okudukça bu kitâbı siz 'azîz

Mihri'nüñ cânına rahmet diyesiz (Mihri, M. 2/455)

Şeref Hanım

Şeref Hanım'ın hayatı hakkında incelenen kaynaklara göre, doğum yeri hakkında kesin bilgilere sahip olamadığımız şairimiz bilindiği kadarıyla Mehmet Nebil Bey'in kızı olarak 1809 yılında dünyaya gelmiştir. Aile geçmişi ve eğitim bilgisine dayanarak kuvvetli dilinin iyi bir eğitim sonucu elde edildiği düşünülebilir. Mevlevî tarikatına içten bağlılığı değerleri konusunda destekçi ve yol gösterici olmuştur bunun izlerini de neredeyse her şiirinden sezinlemek mümkündür.

“Şeref [Hanım], ‘Mevaliden Mehmed Nebîl' in kızıdır. 1809 [1224 H.]' da doğdu. Tahsili ilim etdi. Babası ve büyük babası şiir ile meşgul oldu. 250 büyük sahife teşkil eden dîvânı 1867 [1284 H.]' de Matbaa- i âmirede basıldı. Şeref [Hanım]'ın mütedeyyin ve Mevlevî tarikına müntesib olduğu manzumelerinde istidlal olunmasına göre 'nederlerse desünler' i, heva parestane bir maksadı mahsusla söylememiş ve 'geldi kafiye, gitdi safiye' meseline imtisal etmiş olması melhuzdur. 1861 [1277 H.]' de elli üç yaşında vefat eylediği anlaşıldı ” (İnal, 1988, s. 1810).

Maddi sıkıntılarından yakınmasıyla bağlantılı olarak şiirlerinin hakkettiği ilgiyi göremediğini düşünen Şeref Hanım'ın yaşamı boyunca yazdığı şiirlerin romantik olduğu kadar melankolik havası kadın oluşunu sezdirse de diğer kadın şairlerden ayrılan bir özelliği vardır. Farklı üslup seçimi, kadınlık kimliğini arkada bırakarak yazdığı şiirlerini beğenilme arzusu veya gelir etme arzusundan kaynaklandığı söylenebilir.

‘Aşkîñla gelür bülbül-i dil cûş u hurûşa

Verd-i ter-i gülzâr-ı tarâvetsin efendim (Şeref, K. 4/13)

“Bu asırda kadın şairlerimizin benimsedikleri dil ve somut varlıkları üzerine açıklık getiren bir düşünceye göre: “Osmanlı yazınında kadın şairlerin yokluğunun, şairanelikteki beceriksizlikleri ile gerekçelendirilmesi, bilimsel nesnellikten epey uzak bir tavır gibi görünmektedir. Yaklaşık altı asırlık bir edebiyat kültüründeki ataerkil şiir ve şair zümresinin varlığı kuşku yok ki eril bir söylem ve üslup geliştirmiş ve kadın şairleri erkeksi bir dil kullanmaya mecbur bırakmıştır. Osmanlı

edebiyatındaki kadim şiir yazma geleneğinde erkek ya da kadın sanatçı şahsiyetin somut anlamda temsil edilmesi ancak on dokuzuncu yüzyılda mümkün olabilmıştır. Dolayısıyla, zaten toplumsal anlamda kadını ve kadınlığı gizli ve mahrem tutan bir toplumda bir şairenin kendi cinsi ve cinselliği bağlamında şiir yazıp, üstelik bir de kabul görmesi mümkün olamazdı. Böyle bir ortamda makbul olabilmenin tek yolu ve şartı, “erkeklerin sözcükleri ve onların fantezileridir. Böylesi bir ortamda kadın şairlerimizin kendilerini ifade etmek için kimliklerinin zarıflığını ara plana atıp eril dil söylemine devam ettiklerini söyleyebiliriz” (Sılay, 2010, s. 204).

Kıl ü kâl ile olunmaz râh-ı maksûda şitâb
Nâfile mugberr-i hâtır olma al şâfi cevâb
Çâk çâk ol şâne-veş tel kırmadan kıl ictinâb
Zülf-i yâri eyle vakf-ı pîç ü tâb-ı ıztırâb
Dil-perîşânlık budur âşüfte-sâmânlık budur (Şeref, Tah. 7/5)
Dâ'imâ tatyîb-i hâtır eyle insânlık budur
Yıkma yap her an gönül mülkini 'irfânlık budur
Eyleme rencîde hiç bir ferdi merdânlık budur
Kimseyi dil-teng ü âzâr itme sultânlık budur
Kalb-i mûrı taht-gâh eyle Süleymânlık budur (Şeref, Tah. 7/1)
Gerdûna itme devlet için minnet ey gönül
Eyler zuhûr hükm-i kader elbet ey gönül
Çekme meşakkat-i heves-i vuslat ey gönül
Âb-ı hayât olmayacak kısmet ey gönül
Biñ yıl gerekse Hızır ile seyr-i Sikender it (Şeref, Tah. 9/3)

Özellikle şiirlerinin çoğunluğunda felekten şikâyet, bahtına yakınma ve sızlanma sık görülür. Feleğin aşığı yaptıkları ilk değildir bunlar onun geleneği haline gelmiştir. Feleğin sebep olduğu kederler gönülden hiç eksik olmaz. Felekle arasında yaşanan bu kavgada ondan üstün olduğunu ve sebeplerini belirtir. Beyitte on iki ay ile bir güneşe sahip olduğunu gönül yıldızına ışık saçanının var olduğunu bu sebeplerle felekten yüce olduğunu belirtir. On iki imamı on iki burca benzetmiştir

şansının bahtının iyiliğinin oradan geldiğini vurgular. Buradan Şeref Hanım'ın tencîm ilmiyle ilgilendiği çıkarılabilir. Kendisini kimsenin anlamadığını da vurgular.

Eksik olur mı baña gönül mihnet-i felek

Erbâb-ı 'aşka cevır ü cefâ 'âdet-i felek (Şeref, G. 97/1)

Felekden 'âliyim burc-ı dile petev-nisârım var

On iki mâh ile bir âfitâb-ı tâb-dârım var (Şeref, G. 60/1)

İtdik çok diller ile Şeref gerçi hasb-i hâl

Fehm iden olmadı ne imiş ıztırâbımız (Şeref, G. 69/7)

Pend iderdim saña hercâyı güzel sevme diyü

Çünkü gûş eylemediñ olma meded-hâh gönül (Şeref, G. 107/4)

Hazer it başıñı bir derde düçâr itme didim

Pendimi diñlemediñ 'âkıbet eyvâh gönül (Şeref, G. 111/4)

Bu çalışma, İlk dönem kadın şairlerimizden Mihrî Hâtun'la son dönem şairlerimizden olan Şeref Hanım divânlarının Mehmet Arslan tarafından hazırlanan neşirleri esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırmada ki örnekler bahsi edilen kaynaktan alınmıştır. Örneklerden hareketle şairlerimizin gönül kelimesiyle kurdukları benzetmeler incelenerek karşılaştırılmıştır.

Gönül

Gönül kelimesi, “insan duygularının merkezi, yüreğin manevi yönü, duygu, his, tesir, şefkat, sevgi, aşk, alaka, istek, arzu, heves, meyil” olarak tanımlanan bu kelimenin “kalp, dil, fu'ad” kelimeleri ile aynı anlamı taşıdığı belirtilir.

“İlk yazılı metinlerimizden itibaren karşılaştığımız en eski ve en sık tercih edilen kelime, köngül diğer bir deyişle gönül kelimesidir. Tietze, bu kelimeyi, “insanın zihin, istek ve duygu gibi iç faaliyetlerinin sahası, kalp” (Tietze, 2009, s. 173) olarak tanımlamıştır. Bu kelimenin ilk hali olan “köngül sesini aldı ve yüzyıllarca bu sesle kullanıldı. Ona gönül sesini veren Türkiye Türkçesidir” (Banarlı, 2002, s. 80). “Köngül kelimesi insanın iç dünyası ile dış dünya arasında bağ kuran iç merkez anlamındadır ancak maddi canlılık değil insana mahsus hissiyata yönelik özellikler yüklenir. Hayatın maddi olarak devamını

değil manevi devamını sağlayan ve insanın özüne has özelliklerin anlatımında merkez konumunda olan anlam alanlarında yer alır” (Günay, 2015, s. 125).

Klâsik şiir geleneğinde gönül, hicranla başlayan bir hüznle umutla beklenen vuslata kadar olan süreçte yaşananları kapsar. Yani denilebilir ki gönül, hicran ve vuslat arasında yaşanan olayların hissettirdiği duyguların ana merkezidir.

“15. asrın sonlarından 20. asrın başlarına kadar devam eden Osmanlı Türkçesi Dönemi, yabancı unsurlar bakımından Eski Anadolu Türkçesi’nden de Türkiye Türkçesi’nden de önemli farklarla ayrılır. Bilindiği üzere, bu dönemde yaygın olarak isim sahasında Arapça ve Farsça unsurlar Türkçemizi sarmıştı. Bu dönem dîvân, halk ve dini-tasavvufî eserlerinin en çok işlenen konularından biri olan gönül, birçok teşbih ve mecaza konu olmuştur. Dîvân edebiyatında teşhis ve tecrid yoluyla âdetâ ikinci bir âşık hüviyetinde ele alınır” (Günay, 2015, s. 138). Kurnaz, “Tasavvufta kalbin önemi büyüktür. Türk tasavvuf edebiyatında kalp ve dil terimlerinin yanında Türkçe gönül kelimesi de kullanılmış, bazı tasavvufî kavramlar bu terimle ifade edilmiştir. Genellikle gönül “tasavvuf”, gönül ehli de “Sufiler” anlamına gelir. Gönül haline varmak râbîta ve murakabe halinde olmak demektir” (Kurnaz, Cemal, 2023).

Nice feryâd idesin ‘aşkuñ belâsından gönül

Bulmaduñ ‘âlemde çün feryâduña feryâd-res (Mihri, G. 65/4)

Nice demdir peyâm-ı yâr ile bâd-ı sabâ gelmez

Zamâne âşinâsından gönül umma vefâ gelmez (Şeref, G. 72/1)

İncelenen dîvânlarda gönül kelimesi yerine bağır, can, ciğer, dil, derûn, iç, fu’âd, hatır, kalp, sadr, sîne, yürek kelimeleri kullanıldığı tespit edilmiştir.

1. BAĞIR

“Sinenin içi veya önü” (Sami, 2015, s. 269).

Geldüğüñce güldürürsin gül gibi dil bülbülin

Gitdüğüñce lâle-veş *bagrumda* korsun dâğlar (Mihri, G. 21/5)

Bagruñuñ kanı ile pür eyle çeşmüñ sâgarın
Dil kebâbından habîbe mâ-hazar eyle yarag (Mihri, G. 72/2)
Sızlanup zâhid yanup yakıldığım ta ‘n eyleme
Sîh-i nâr-ı ‘aşk ile *bagrıñ* kebâb olsun da gör (Şeref, G. 28/2)
Bir *bagrı yanık* ‘âşık-ı bî-sabr u şekîbim
Sahrâ-yı mahabbetde gezer merd-i garîbim
Bilmezlik ile itdigime bakma habîbim
‘Afv eyle ‘azîz başıñ içün cürm ü günâhım (Şeref, Ş. 15/2)

2. CÂN

“İnsan ve hayvanatın mabetü’l hayatı olan ve cisim ile şahsiyeti teşkil eden ömür; manevi ki ölümlü cisimden ayrılır. Ruh: tende can var iken” (Sami, 2015, s. 466). “1. cân, ruh, 2. hayat, yaşayış, 3. gönül” (Devellioğlu, 2016, s. 140).

Didi dilber yapayın göñlini sen vîrânenüñ
Ben didüm cân mülketine hükmi var cânânenüñ (Mihri, G. 87/1)
Yine dil murgına dâne döker ne hâldür zülfün
Meger cân boynına halka salar muhtâldür zülfün (Mihri, G. 94/1)
Bûy-ı gam irdi *dimâg-ı câna* gayri neyleyim
Gülsitânîñ olsa da şeb-bûy u verd-i ahmeri (Şeref, K. 19/2)
Merhem-i zahm-ı dil ü cân u beden
Ey tabîb-i zu ‘afâ sensin sen (Şeref, M. 1/16)

3. CİĞER

“Ciğer dediğimiz uzv dahiliye mahsus olub lisanımızda ak ciğere dahi teşmil olunarak bu iki uzv kara ak saftlarıyla birbirinden ayrılmıştır” (Sami, 2015, s. 478). “1. Ciğer, bağır, 2. Keder, sıkıntı (Devellioğlu, 2016, s. 158).

Hâr-ı gayret pâreler bir anda biñ kez *cigerüm*
Kendülügümle mi hem-dem oldum âh u zâra ben (Mihri, G. 134/3)

Âteş-i gamda kebâb oldu *ciger* döne döne
Göklere çıktı duhânumla şerer döne döne (Mihri, G.141/1)
Bir yanar var mı benimçün *cigerimden* gayrı
Bir acır mı bulunur yârelerimden gayri (Şeref, Mt.9)
Açdı cân-pâresiniñ fûrkati işler her dem
Hayf o zâtıñ *cigerinde* bir oñulmaz yâre (Şeref, Trcb. 1/23)

4. DERÛN

“İç, iç taraf dahil: deruni ve biruni memur derun hanede ön içinde kalp, yürek”
(Sami, 2015, s. 607). “1. İç, içeri, dâhil. 2. Gönül, kalp, yürek” (Devellioğlu, 2016, s. 200).

Kâmetüñ püşt-i ham it her demde âh u zâr ile
Ney gibi inlet *derûnun* dâ'imâ nâl olmadın (Mihri, M. 2/381)
Gussasın dilde görüp sordu hayâli ben didüm
Hayli müddetdür *derûnumda* bu mihmân gizlüdür (Mihri, G. 41/8)
Kanı o şeb ki görüp hâl-i pür-melâlimi yâr
Nühüfte *râz-ı derûnum* iderdi istifsâr (Şeref, G. 33/1)
Hâl-i düşvâr-ı *derûnumdan* iderken keşf-i râz
Geh tegâfûl geh sitem gâh infî ‘âl eylerdi yâr (Şeref, G. 40/5)

5. DİL

“Gönül, yürek, kalp” (Devellioğlu, 2016, s. 209).

‘Aceb mi gamzesi tıgı vücûdum nâle döndürse
Tenümi kıl kılan *ey dil* anuñ fikr-i miyânıdır (Mihri, K. 14/30)
Dâmenin öp devlet isterseñ yüzüñ sür pâyına
Derdine vir cânuñ *ey dil* k'anda dermân gizlüdür (Mihri, G. 41/2)

Kime eylersin *ey dil* sen havâle âh-ı dîl-sûzı

İden agyâr ile ol bî-vefâyı yâr bahtımdır (Şeref, G. 50/4)

Feryâdı ko efgâmı bırak bâg-ı cihânda

Bülbül iseñ *ey dil* gül-i ra ‘nâ mı bulunmaz (Şeref, G. 62/2)

6. FU’ÂD

“Yürek, gönül, dil” (Sami, 2015, s. 1007). “1. Kalp, yürek, gönül.” (Devellioğlu, 2016, s. 309).

Âferîn kuvvet-i bâzûsına bu gerdûnuñ

Herkesi itmede bir vechile *mecrûh-fu’âd* (Şeref, Trcb. 1/28)

Dirîg itme felek cevriñ dile hadden ziyâd olsun

Cihâna bahş-ı lutf it halk *memnûnü’l-fu’âd* olsun

Degil kizb ü kinâye sözlerime i ‘timâd olsun

Der-i ümmîd kapansın baña tek gayre güşâd olsun

Yıkanlar hâtır-ı vîrânımı yâ Rabbi şâd olsun

Benimçün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun (Şeref, Tsd. 2/1)

7. HÂTİR

“Gönül” (Devellioğlu, 2016, s. 390). “*Hâtır, insanın içine gelen hitab, iç âlemde duyulan ses, alınan mesajdır. Bu hitap Allâh ’tan, melekten, şeytandan ve nefsdan olabilir*” (Uludağ S. , 2012, s. 227). “*İnsanda dört türlü hâtır vardır. Birincisi hâtır-ı şeytânîyedir ki rengi aldır, hîle ve düzenden ibârettir. İkincisi hâtır-nefsânîyedir; rengi sarıdır, değışken ve kararsızdır. Üçüncüsü hâtır-ı rûhânîyedir; rengi kıızıdır ve celâle işârettir. Dördüncüsü ise hâtır-ı rahmânîyedir. Kemâle delâlet eder ve rengi yeşildir*” (Ceylan, 2000, s. 208).

Sevâb-ı hacc bulam dirseñ eylegil cânâ

Şikeste-hâtıruñuñ gönlinüñ ziyâretini (Mihri, G. 206/4)

Şimdi göstermem *ciger kanyla yazdım hâtıra*
Defter-i hicrânîni rûz-ı hisâb olsun da gör (Şeref, G. 28/4)
Eyle tasvîr o mehi *hâtır-ı bî-kîneñde*
Görme bir sûret-i dîger gönül âyîneñde
Cevher-i ‘aşk ziyâ-pâş ola gencîneñde
Dâg-ı mühri yeter ol lâle-ruhuñ sîneñde
Âsumâna nazar it mihr-i dırahşân bir olur (Şeref, Tah. 5/3)

8. İÇ

“İçeride ki, dahili, derun, iç kapı” (Sami, 2015, s. 236)

Çü gördi nâr-ı hecrüñde beni yakduguñı ey cân
Özi göyüñdi dâg urdı özine lâle-i nu ‘mân
Görüp agyârı yanuñda gülerem zahira her an
Yanaram bezm-i şevküñde gözüm aglar gönül handân
Hemân ol şem ‘a döndüm kim güler dâ’im ziyânına (Mihri, Tah. 1/4)
Tutuşur şem ‘uñ zebânı micmerüñ göynür özi
Yandugın gördükçe ruhsârûña ben pervânenüñ (Mihri, G. 87/3)
Gördi bir mâhlikâyı yine sevdi gözümüz
Göz ucından göze göz odlara attuk özümüz (Mihri, G.62/1)

9. KALP

Sami, “merkez, hayat add olunan uzv” (2015, s. 1078). “Yürek, gönül” (Devellioğlu, 2016, s. 556).

Hâlis-i zer kılmag için *kalbini* ‘âşıklarüñ
Genc-i hüsnüñ cevherin saklar dil-i vîrân aña (Mihri, K.4/6)
Kamu ‘âlem tolıdur Allâh ile
Sen de pâk it *kalbüñ* illallâh ile (Mihri, M. 2/40)
Yeriñ ‘uşşâk-ı zârıñ *kalb-i sûzânındadır* cânâ
Gözüm yollarda gel ümmîdim ihsânındadır cânâ (Şeref, G. 5/1)

Uçarsa nola ‘ankâ-yı hayâliñ çeşm-i ‘âşıkda

O murguñ lânesi tâ *kalb-i vîrânındadır* cânâ (Şeref, G. 5/3)

10. SADR

“Göğüs, sine, yürek, kalp, hatır” (Sami, 2015, s. 822). “1. göğüs 2. yürek” (Devellioğlu, 2016, s. 1061).

Budur niyâzım Tañrı'dan *sadrıñda* ol sag u esen

Gûş it Şeref'den çekme sen bâr-ı cefâ-yı rûzgâr (Şeref, G. 59/9)

Kemâl ü ‘ömrüñi lutfuñdan efzûn eylesin Mevlâ

Cihân turdukça tur *sadrıñda* sen ey himmeti ‘âlî (Şeref, Kıt'a. 58/1)

11. SİNE

“Göğüs, *sadr*” (Sami, 2015, s. 759). “Göğüs, yürek, kalp” (Devellioğlu, 2016, s. 1114).

Merhem-i lutfuñ eylerim ümmîd

Sîne pür-yâre yâ Resûlallâh (Şeref, K. 2/3)

İki şâhen-şâh hükm itmez diyü bir kişvere

Taht-ı sînemde hayâliyle cidâl eylerdi yâr (Şeref, G. 40/4)

Yâ kaşuñuñ tîrile *dil hânesin* zeyn eyledi

Sînede gamzeñ hayâli olalı mihmân aña (Mihri, K. 4/4)

Hûblaruñ tîg-i cefâsından yüzüm döndürmezem

Tograsalar sînemi ger rîze rîze bend bend (Mihri, G. 15/7)

12. YÜREK

Sami, “Yürek kelimesinin ilk anlamı, “insanın ve hayvanın göğsünde bulunup her nefeste kanı çekip vücuda pompalayan önemli bir organ, kalp; insanda gücenmelerin, darılmaların ve hislerin merkezi, gönül, karın, bağır, cesaret, kahramanlık, acıma duygusu” olarak tanımlar (Sami, 2015, s. 1559).

Gamzesi oklarına sînem nişân olalı âh

Yâr bilür *yüregümde* nice peykân gizlüdür (Mihri, G. 41/7)

Yüregüm yâresine vuslatuñuñ

Merheminden yak a efendicigüm (Mihri, G. 108/2)

İdüp âzâr beni ol şûh-ı cefâ-pîşe füzûn

İltifâtıyla dili itmiyor aslâ memnûn

Tîg-ı cevır ü elemi itmiş iken bagrımı hûn

Bir taraftan dahi sen itmedesin zâr u zebûn

Her dem ey tûb-ı felek sîneme tokunma benim

Taş mı sandıñ *yüregim* kal ‘a mı sandıñ bedenim (Şeref, Tsd. 5/4)

İñledir nâlelerim kal ‘a-i çarhı her gâh

Hâb-ı gafletten uyanmaz ne ‘aceb baht-ı siyâh

Leşker-i mihnet ihâta ideli kalbimi âh

Bulmadım menzil-i maksûduma bir vechile râh

Her dem ey tûb-ı felek sîneme tokunma benim

Taş mı sandıñ *yüregim* kal ‘a mı sandıñ bedenim (Şeref, Tsd. 5/2)

Tablo 1. Mihri ve Şeref Dîvânlarında sözcüklerin kullanım sayısı

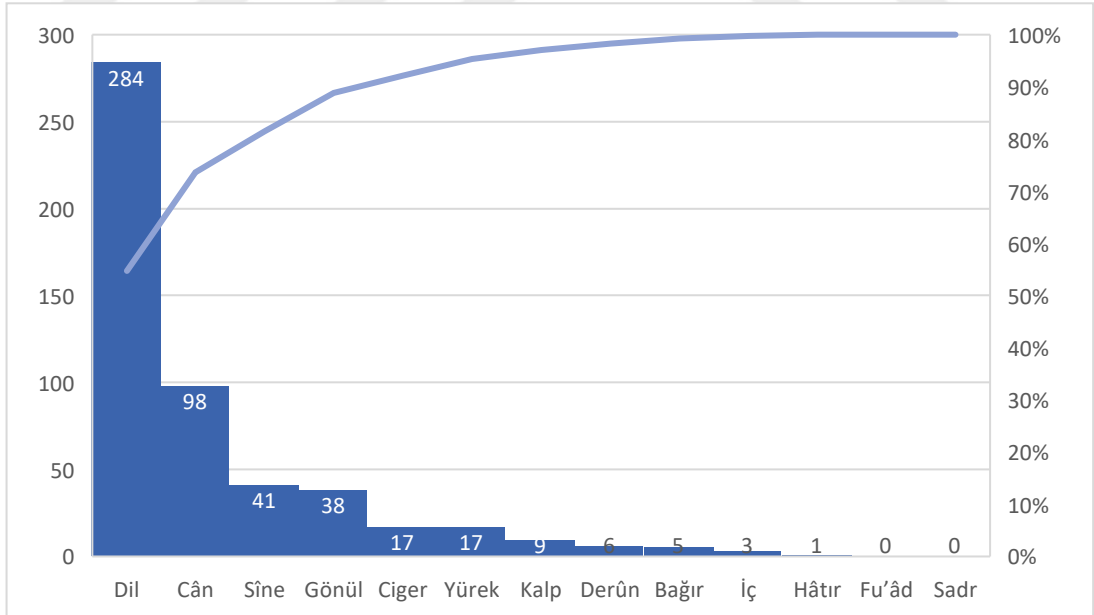
Bağır	5	Bağır	19
Cân	98	Cân	177
Ciğer	17	Ciğer	27
Dil	284	Dil	427
Derûn	6	Derûn	43
Gönül	38	Gönül	157
İç	2	İç	0
Fu’âd	0	Fu’âd	2
Hâtır	1	Hâtır	23

Kalp	9	Kalp	48
Sadr	0	Sadr	4
Sîne	41	Sîne	54
Yürek	17	Yürek	8

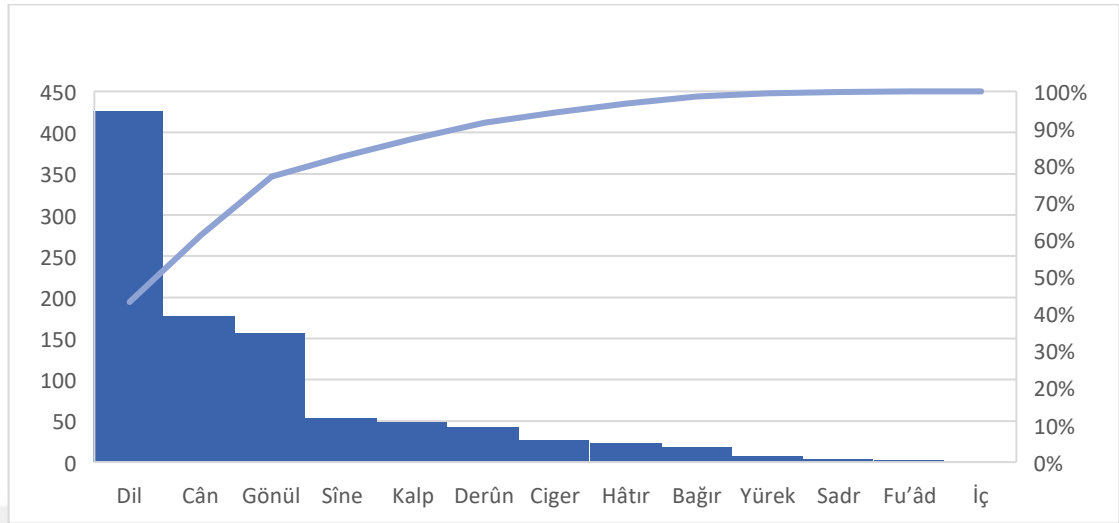
Dîvânlar incelendiğinde Mihrî Hâtun dîvânı'nda gönül sözcüğüyle ilişkili 463 şiir tespit edilmiştir. Şeref hanım dîvânı'nda ise 1053 ilişkili şiir tespit edilmiştir. Kelime seçimleri aşağıda belirtilen tabloda ki gibidir.

Mihrî Hâtun'un dîvânında %'55 dil sözcüğü kullanılmış sonrasında sırasıyla %'19 cân, %'8 sîne, %'7 gönül, %'3 ciğer ve yürek sözcüleri, %'2 kalp, %'1 bağır, derûn ve iç sözcüklerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda dil sözcüğü en çok kullanılan, iç sözcüğü ise en az kullanılan kelime olarak tespit edilmiştir.

Grafik 1. Kullanım sıklığı

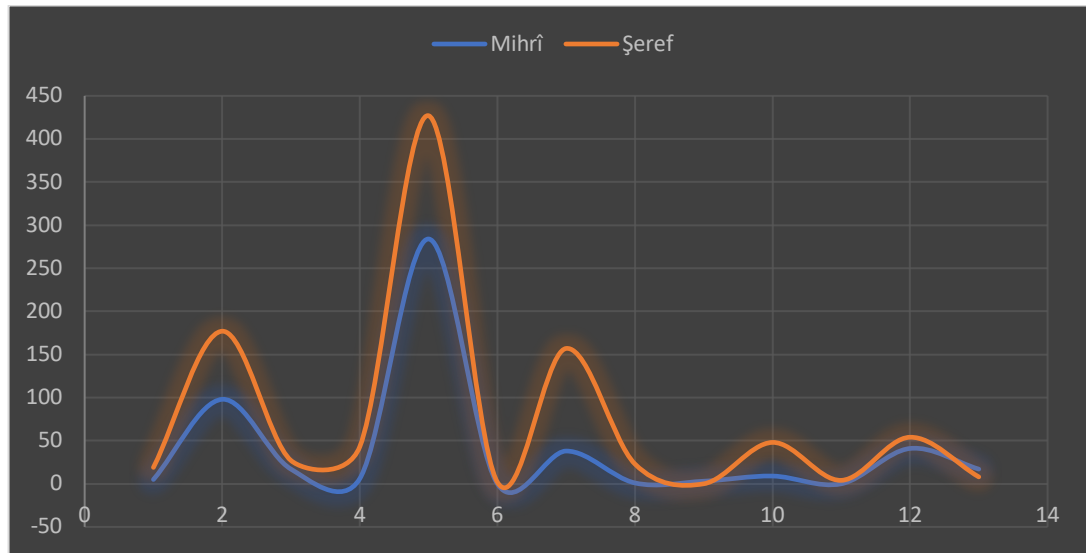

Grafik 2. Kullanım sıklığı

Şeref Hanım'ın dîvânında %'43 dil sözcüğü kullanılmış sonrasında sırasıyla %'18 cân, %'16 gönül, %'3, %'5 kalp, sîne, %'4 derûn %'3 ciğer %'2 bağır ve hâtır ve %'1 yürek ve sadr sözcüklerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda dil sözcüğü en çok kullanılan, sadr sözcüğü ise en az kullanılan sözcük olarak tespit edilmiştir.

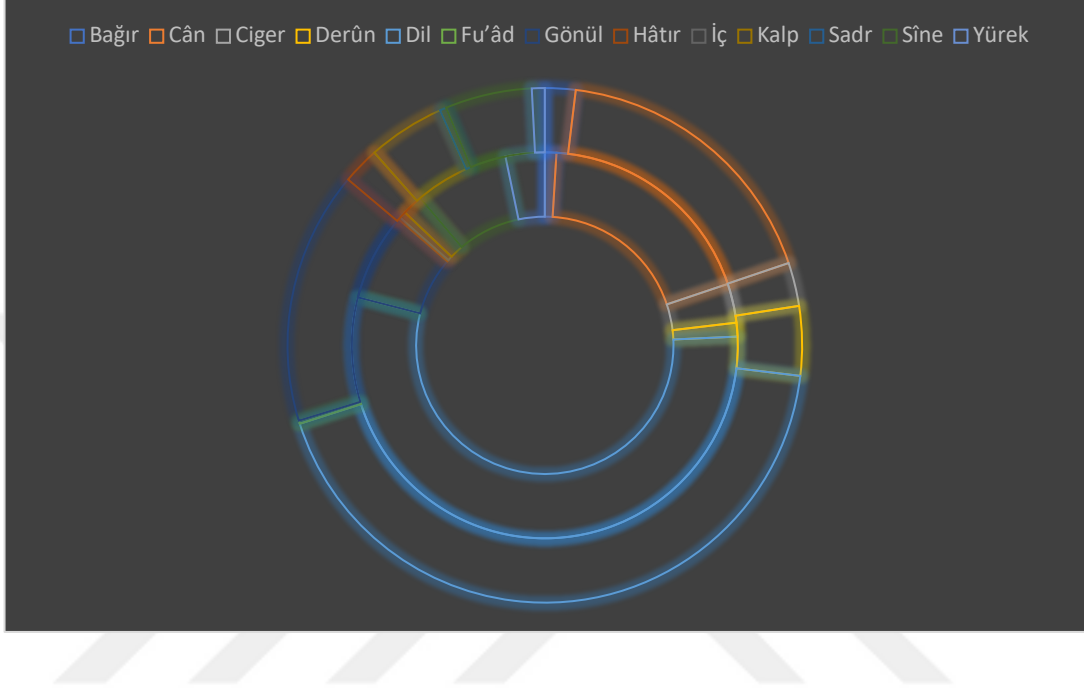
Grafik 3. Ortak

Şeref Hanım'ın dîvânını incelediğimizde Mihrî Hâtun'un dîvânına benzer bir grafikte karşılaşıyoruz. Şeref Hanım'ın dîvânının hacimli oluşundan kaynaklı daha fazla örnek bulunduğu tespit edilmiştir. Sıklıkla kullanılan kelime dil kelimesi

olmuştur. Cân ve gönül sözcükleri iki dîvânda da dil kelimesinden sonra sıklıkla kullanılan kelimeler olduğu ayrıca kalp ve yürek kelimeleri sıklıkla kullanılan kelimeler olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 4. Ortak

MİHRİ VE ŞEREF HANIM'IN ŞİİRLERİ'NDE GÖNÜL KAVRAMI

1. Deyimler ve Deyim Kaynaklı Yapılar

Deyimlerin geçmiş ve geleceğimizi birbirine bağlayan bir köprü görevi gördüğü düşünülürse bu bağlamda Türkçenin anlatım zenginliğinin önemli bir kısmını oluşturan bu deyimlerin şairlerimiz için de önemli bir yeri olacaktır.

Avare gönül: “*Avara, [avaracı, avatalı] şaşkın, kararsız, beceriksiz, işsiz, avare anlamlarına gelmektedir*” (Ds., 2009, s. 376). İncelenen kaynaklarda deyim olarak geçmesine karşılık bir açıklama yapılmamıştır. Bu deyim gönül ile kullanılan bir kavram olmuştur. Şiirlerde, aşkından serseri olmuş, boş gezen, işsiz güçsüz, bir yere

bağlanamayan kişi anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca gönlün avare olması önemli vasıflarından biridir. Şeref Hanım'ın dîvânında daha fazla örneğine rastladığımız bu kavram sevgiliye düşkünlüğü ve bu düşkünlüğün aklını başından alması özelliklerine dayanır.

Olur derdünle *dil âvâre* her dem

Dil- ârâmum gel e gör hâli geh gâh (Mihri, G. 167/2)

Yâriñ keremi gayre saña şefkati yokdur

Bir gün sözime ey *dil-i âvâre* gelirsin (Şeref, G. 158/3)

Bağrı yanık (olmak): “Çok dert, acı, sıkıntı çekmiş (Aksoy, 1981, s. 503), *acılı*” (Emir, 1972, s. 72). *Kalbi hasta, çok acı çeken* (Redhouse, 2017, s. 120). Çok eziyet çekmiş kişinin bağrında hissettiği yoğun acıyı ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. Diğer bir deyişle insanın en değerli nakdi olan gönlünde hissettiği yoğun acılardır. Gönlün bu eziyetlerin sonucunda yanarak kebab olduğunu görürüz.

Bir *bagrı yanık* ‘âşık-ı bî-sabr u şekîbim

Sahrâ-yı mahabbetde gezer merd-i garîbim

Bilmezlik ile itdigime bakma habîbim

‘Afv eyle ‘azîz başıñ içün cürm ü günâhım (Şeref, Ş. 15/2)

Âşıklığın olmazsa olmaz bir özelliği de bağrı yanık, yaralı olmasıdır. Gönül bulunan yanık yarası lalenin ortasındaki karartıya benzetilmiştir. Dertten ikisinin de bağrı kararmıştır.

Kaçınma âteş-i ‘aşkıñla kârın saglayanlardan

Revâ mıdır çözülmek zülfine dil bağlayanlardan

Dirîg-i rahm ider çün lâle *bagrın daglayanlardan*

Dil-i sengîni yâriñ nerm olursa aglayanlardan

Sirişk-i çeşmimiñ bak farkı var mı çağlayanlardan (Şeref, Muh. 5/1)

Cânâna cân virüp gam ile oldugum helâk

Dâg-ı dilümle yazuñ anı taşum üstine (Mihri, G. 152/4)

Olmadı bir dem düşelden Mihrî ‘aşkuñ nârına

Sîne yanup dil göyünüp dîde nemgîn olmaya (Mihrî, G. 1/5)

Çekdi lebûññ hasretile sînesine dâg

Taglara düşüp lâle-i nu ‘mân unuduldı (Mihrî, G. 188/3)

Lâlenüñ derd ile *dâg oldu* hasedden *cigeri*

‘Ârızuñ ‘arz ideli sen gül-i handân-şekil (Mihrî, K. 8/5)

Geldügünce güldürürsin gül gibi dil bülbülin

Gitdügünce lâle-veş *bagrumda korsun dâglar* (Mihrî, G. 21/5)

Bağrına taş basmak: “*Derdini kimseye açmaksızın her türlü acıya katlanmak*” anlamına *gelmektedir*” (Aksoy, 1981, s. 503). “*Yaşanılan elem verici durumun karşısında güçlü bir sabırla durmak, durumu tek başına atlatmaktır*” (Redhouse, 2017, s. 120). Mihrî, sevgilinin gidişinin onu ne denli zorladığıyla ilgili; “elimle başıma toprak koydum çaresizlikle bağrıma taş bastım” beytiyle durmadan kanayan yarasına taş bastığını bu kötü durumla kendi başına baş etmesi gerektiğini vurgular.

Koydum ben elüm ile benüm başuma hâki

Bagruma basayın taşı nâ-çâr giderse (Mihrî, G.172/4)

Bağrını, ciğerini delmek: “*İçine işlemek, çok dokunmak, çok dertlenmesine yol açmak*” (Aksoy, 1981, s. 503). Aşığın bağrının delik olması yaşadığı acı durumun bağrında delikler açacak şekilde içine işlemesine dayanır. Bu delikler Ney’in üzerindeki deliklere, çıkardığı dokunaklı sesleri ise aşığın sabahlara kadar süren ahlarına benzetilmiştir.

Ney gibi tîgı cefâsıyla *delindi cigerüm*

İmdi dil sen de figân eyle derûndan inile (Mihrî, G. 157/5)

Âh âh ey çarh-ı kec-rev ü sipihr-i bî-vefâ

Eylesin ‘aşr-ı Muharrem'dir yine gam merhabâ

Zulm-i düşmenle revâ mı incine Âl-i ‘Abâ

Ola lâyük mı mükedder kalb-i pâk-i Mustafâ

El-amân Binti Resûlullâh meded yâ Murtazâ

Deldi bagrım yakdı cânım mâ-cerâ-yı Kerbelâ (Şeref, Müsd. 12/1)

Nitekim aşağıdaki beyitlerde şair, “Ey Allah’ın Resulü! Hesabın görüldüğü gün bana merhamet etmez isen, selamete mahal mi olur?” demekte kıyamet gününde bağışlanmasına delil olsun diye yılda bir ciğerinin kanıyla mersiye yazdığını söylemektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in kızıdan aman isteyen ve Hz. Ali’den medet uman şair, Kerbelâ hadisesini anmaktadır. Kerbelâ vakası hakkında detaylı bilgi için bk. (İslam Ansiklopedisi- Kerbelâ mad., 2024)

Nice itdi böyle bî-ma ‘nâ hatâyı ol le’im

İtmedi cür’et bu deñlü cürme şeytân-ı racîm

İdemez itfâ gönülde âteşim nehr-i ‘azîm

Sûz-ı sînemden benim şermendedir nâr-ı cahîm

El-amân Binti Resûlullâh meded yâ Murtazâ

Deldi bagrım yakdı cânım mâ-cerâ-yı Kerbelâ (Şeref, Müsd. 12/7)

O can yakıcı vakitleri hatırladıkça şairin gönlüne cehennem azabı az gelmektedir. Şair, gönlündeki ateşi büyük bir nehrin dahi söndüremeyeceğini, cehennem ateşi bile sinesinin yakıcılığından mahcup olmayacağını belirtir. Yaşanan elim hadise dolayısıyla şairin gönlünde oluşan yangın, sönmek bilmediği gibi, cehennemi dahi utandıracak düzeydedir. Beyitlerin ilkinde mübalağa, ikincisinde ise mübalağa ve tezat sanatına yer veren şair, adeta önyargılı bir tutum sergileyerek büyük bir nehrin dahi gönlündeki ateşi söndüremeyeceğini vurgular. “*Öte yandan can yakıcı o an hatıra geldikçe şairde doğan hisler, psikolojide önceki öğrenmelerin şimdiki algıları etkilediğine dair ilkeyle açıklanabilmektedir*” (Morgan, 2013, s. 211). Çünkü şair, Kerbelâ olayını daha önce öğrenmiştir ve zaman zaman bu üzücü olay aklına gelmekte ve her hatırlayışında ruhen tesirinde kalmaktadır.

Her gün añsın aglasın ‘isyânını ol bed-hisâl

Söz uzar her itdigin söylersem artar kıl ü kâl

Kalmadı ol vak ‘ayı şerh itmede dilde mecâl

Yazayım şimden girü kendim içün bir ‘arz-ı hâl

El-amân Binti Resûlullâh meded yâ Murtazâ

Deldi bagrım yakdı cânım mâ-cerâ-yı Kerbelâ (Şeref, Müsd. 12/9)

Bakışı bağrını delmek: “*Birinin bakışıyla heyecanlanmak, kederlenmek*” (Emir, 1972, s. 72). Sevgilinin içine işleyen süzgün bakış okları aşığın gönlünü kolaylıkla delebilecek güçtedir.

Kurdurdu hemân gözlerine kaşları yayın

Kirpükleri okların atup *bagrumı deldi* (Mihri, G. 181/2)

Hezâr yerde *deler sînesini* ‘uşşâkuñ

Hadeng-i gamzeleri hançer ise ancak ola (Mihri, G. 2/4)

Tîg-ı kahr ile *deler* çün şerha şerha *sînemi*

Bir nazar kılsa gözi uciyla cânân kimseye (Mihri, G. 171/3)

Ten yandı dil göyüñdi *yürek deldi* fûrkatüñ

Gamzeñ hadengi hışm ile çün çekdi hançeri (Mihri, G. 205/2)

Çün *delmez* imiş gamzeleri hançeri *bagrum*

Pes bu yüregimde görinen yâre nedendür (Mihri, G. 27/4)

Gerçi ki müjeñ hançer ile *sînemi deldi*

Dil dahi senüñdür diler isen meh al işte (Mihri, G. 145/2)

Dil delermiş ‘îd-i vasluñçün kemân ebrûlaruñ

Çokdan itdüm dostum ben cânımı kurbân aña (Mihri, G. 3/9)

Can atmak: “*Bir şeye erişmeyi pek çok istemek, çok istemek*” (Emir, 1972, s. 82). Gönül kavuşmayı o kadar çok ister ki ateşe erişmenin isteğiyle yanıp tutuşan pervaneye benzetilir. Pervanenin sabahlara kadar süren bekleyişleri mumun etrafında dönüp durması muma hasretinden sürmektedir. Pervanenin bu isteği ateşe erişip yanmayı bile göze alacak derecede kuvvetli bir istektir.

Ârzû-yı rû'yetiñle meh sabâha cân atar

Şem ‘-i rûyuña nice pervâne her şeb per yakar

Nakş-ı pâ-veş yoluña üftâdegân her gün bakar

Kimleriñ dil hânesin vaslîñla ma ‘mûr eylediñ (Şeref, Ş. 32/3)

Gamıyla cân atar subha bir mehiñ her şeb

Felek de bencileyin bî-mecâl imiş bildim (Şeref, G. 119/3)

Kaçınmaz şu ‘le-i dîdâr-ı yâre cân atar dâ’im

Benim murg-ı dilim pervâne-âsâ nâra mâ’ildir (Şeref, G. 34/4)

Ehl-i ‘aşka eylemek bir iş midir mahv-ı vücûd

Şem ‘-i hüsne cân atan pervâne kim gönlümdür ol (Şeref, G. 106/6)

Çerâğ-ı ‘aşka elbet cân atar şeb-tâ-seher gönlüm

Ezelden yanmaga pervânedir pervânedir şimdi (Şeref, G. 241/2)

Can bülbülü: Sözlülerde açıklaması yapılmadan verilen bu deyim, gönlün derdinden dolayı bir bülbül gibi feryat etmesine dayanmaktadır. “Ey yanakları gül sevgili, gönül bülbülü senin için içtenlikle gecedan tan vaktine kadar uyanık bir şekilde övgülerini sunar” ifadesiyle bize verdiği fikir de tıpkı bir bülbülün gülün karşısında durmadan ötüşü gibi aşğın gönül bülbülü de sabaha kadar durmadan sevgilinin yanaklarına, güle övgülerde bulunur.

Cân u dilden okur ey ruhları gül medh ü senâ

Rûz u şeb *bülbül-i cân* subh u seher-gâh saña (Mihri, G. 5/3)

Senâ-hân olalı bülbül- i cân gülşende

Hüsnuñe karşı olur şâm u seher hoş güftâr (Mihri, K. 17/4)

Can evi: “Yaşamın en önemli merkezi sayılan yer; yürek, insanın en çok duyarlılık gösterdiği şey anlamına gelmektedir” (Aksoy, 1981, s. 558). Can evi şiirde anlamına uygun olarak ruha ve orada her zaman hayali bulunan sevgiliye ev sahipliği yapar. Bundan dolayı her zaman temiz ve düzenli tutulan bir evdir.

Âh ey birâder âh dili yakdı fûrkatiñ

Kundak bırakdı *cân evine* şahs-ı hasretin (Şeref, Trkb. 3/1)

Can kurban, can feda: “Çok beğendiğim bu kişi, şey ya da davranış uğruna kendini feda etmeye değmesi” anlamlarına gelmektedir” (Aksoy, 1981, s. 562). Şiirlerde kullanımı anlamıyla bağlantılı olarak aşığın en değerli nakdi olan canını çok sevdiği biri ya da bir şey için kaybetmeyi dahi göze almasıdır.

Zâtıñı Şems itmedi kurbân ‘abes

Câna deger vuslat-ı Monlâ-yı Rûm (Şeref, K. 6/2)

Terk-i dil ü cân itmeyicek dost yolında

Ey Mîhrî nice tâlib-i cânânelerüz biz (Mîhrî, G. 61/9)

Bir sanem egnine almış sîm ü zer kaftânlar

Yaraşur yolında *kurbân olsa yüz biñ cânlar* (Mîhrî, G. 26/1)

Hakkıçün anuñ ki emrüñi revân

Tutup itdi yoluña *kurbân cân* (Mîhrî, M. 2/280)

Gamzeñüñ tîrine Mîhrî sînesini kıldı nişân

Kaşlaruñ yâsına *cânâ cânı kurbân* isterem (Mîhrî, G. 110/5)

Ol kemân-ebrûña *cânum nice kurbân itmeyem*

Gamzeñ oklarına çün sînem nişândur lâ-cerem (Mîhrî, G. 106/5)

Çıkar cân rahtını şehr-i bedenden Mîhrî dil- haste

Fedâ kıl yâr yolında k’ ider nâ-geh ziyân âteş (Mîhrî, G. 66/5)

Dil delermiş ‘îd-i vasluñçün kemân ebrûlaruñ

Çokdan itdüm dostum ben *cânumı kurbân* aña (Mîhrî, G. 3/9)

Ben eyler iken yoluña cân u dili kurbân

Her dem yine artmakda niçün hürmet-i agyâr (Şeref, G. 30/4)

Hep fedâ itmek içün saklar idiñ cân u dili

Eyle kurbân Şerefâ yâr saña mihmân geldi (Şeref, G. 254/5)

Ey şûh ‘âkıbet Şeref-i haste- dil gibi

İtmez isem *fedâ saña bu cânı* neyleyim (Şeref, G. 138/5)

Can u gönülden: “*Büyük bir samimiyetle, içten gelerek anlamına gelmektedir. Tasavvuftan dilimize geçen deyimlerden biridir*” (Gölpınarlı, 1977, s. 134). Can u dilden kullanımıyla sıklıkla karşılaşırız. Can u dilden dua etmek, en içten dilekler için kendini vererek Allah’a yalvarıp yakarmaktır. İçtenlikle gönülden sevmek ya da bütün varlığıyla sevmenin göstergesi olarak kullanılan bir deyimdir.

Yalñuz bir ben miyem sen dil- rübâya mübtelâ

Cân u dilden bu cihân halkı saña ahabbdur (Mihri, G. 50/4)

Efsâne ile zâhid künc-i riyâda kalma

Gam-nâk *cân u dilden* mül def ‘ider belâ bil (Mihri, G. 95/4)

İmdi Mihri bu kelâmı *cân u dilden* di müdâm

Ol saçı sünbül yüzi bedr aya sıhhat yaraşur (Mihri, G. 23/6)

Cân u dilden saña bu ‘âlemde

Mihri ‘dür mübtelâ behey kâfir (Mihri, G. 29/7)

Can vermek: “*Güçlendirmek ya da yaşar duruma getirmek anlamına gelmektedir*” (Aksoy, 1981, s. 563). Can vermek, ölü ya da bitkin bir durumunda bulunan bir kişiyi ya da bir cismi can verilerek yaşar, işler bir duruma getirmektir.

Öldürürseñ la ‘lün âbı hasretiyle ger beni

Teşne *cân vir* Hak tatırmasun bir içim su saña (Mihri, G. 4/4)

Çeşmine *cân virdün* ey dil pendümi güş itmedün

Gör nice sihr itdi âhir bu iki cādû saña (Mihri, G. 4/3)

Canını vermek: “*Bir şey uğrunda en değerli varlığını feda etmeye, hatta ölmeye hazır olmak*” (Aksoy, 1981, s. 561). Canı feda etmek, kurban etmek gibi can vermekte sevilen biri veya bir nesne için ölmek anlamında kullanılmıştır. Mihri, gönlünü güzellere kaptırdığını ve bu aşk uğruna şehit olmak istediğini belirtir. Kendisine

Hallâc-ı Mansûr’u kararlılığı yönünden örnek aldığını da vurgular. Şeref Hanım ise feleğin keder savaşçılarıyla savaş içerisindeyken canını aslında çoktan Allah yolunda vermiş olduğunu belirtir. Her iki şairimiz içinde beklenen, en değerli varlığını vereceği husus vuslattır.

Dil ile cân virdi Mihrî tercemân dilberlere

Aldılar gönlin ‘aceb bu tercemânın yakdılar (Mihrî, G. 18/5)

Küfr-i zülfinde habîbüñ ‘aşk ile cân virmege

Gelmişem Mansûr-veş berdârdan ben dönmezem (Mihrî, G. 101/2)

Çeşmine cân virdüñ ey dil pendümi gûş itmedüñ

Gör nice sihr itdi âhir bu iki câdû saña (Mihrî, G. 4/3)

Kalemle çıkdı bir târîh-i mu ‘cem hâk-i ma ‘nâdan

"Hudâya cânını virüp Hediye gitdi dünyâdan" (Şeref, Tar. 108/1)

Alsın bulursa cânımı ben yâre virmişim

Öldürmek ise gamla beni niyyet-i felek (Şeref, G. 97/3)

Vasl-ı dildâra irmek isterseñ

Nakd-i cân vir gönül peşin peşin (Şeref, G.173/2)

Cân virmede yâre gönül ikdâm idemezsin

Gel geç emel-i vasldan ibrâm idemezsin (Şeref, G.156/1)

Candan geçmek: “Ölmek” (Aksoy, 1981, s. 577). “İsteğinle yanıp tutuştuğum günler bitmedi ama beni canımdan etti. Bu isteğin bir sonu, bir neticesi bulunmazmış.”

Cândan geçirdi geçmedi eyyâm-ı iştiyâk

Bulmaz imiş netîce vü encâm-ı iştiyâk (Şeref, G. 85/1)

“Yaşam, insana cenneti kazanmak üzere bahşedilmiş bir sermayedir. Verilen bu sermayenin nasıl kullanıldığı ölümden sonraki hayatta insanın karşısına çıkarılacak ve ondan hesap sorulacaktır. Canıyla ödemek, kaniyle ödemek, son nefesini vermek, son nefes, can borcu, ruhunu/canını

teslim etmek, baş vermek, başını vermek, can baş vermek/koymak, can/ baş feda etmek, candan/baştan geçmek, candan el çekmek, canından geçmek/olmak, kelleyi vermek, hayatını kaybetmek, hayatından olmak, yaşamını yitirmek” (Özavşar, 2021, s. 113).

Eyler ise n'ola *cân nakdini yoluña isâr*

Buldı çün vasluñ gibi sermâye ey hân saltanat (Mihri, K. 2/7)

Canı çıkmak: “Ölmek, yaptığı zor işten dolayı çok yorulmak, bitkin bir hale gelmek, bir şey çok örselenip yıpranmak anlamlarına gelmektedir” (Aksoy, 1981, s. 559).

“Saçlarını, kaşını ve boyunu gördüm ondandır ki canım çıkar. Bunlara can vermeyen, canından olmayan âşık elbette sevgilisinden olur” beytinde kullanımı anlamına uygun olarak aşkın yarattığı zorluğa ruhun dayanamayarak çıkıp gitmesi anlamında kullanılmıştır.

Zülfüñ ü kaşuñ kaduñ gördüm ki *cân andan çıkar*

Bunlara cân virmeyen elbette cânândan çıkar (Mihri, G. 39/1)

Canı gitmek: “Üzerine titrediği şeye bir zarar gelecek kaygısı çekmek” (Aksoy, 1981, s. 559). “Ey Şeref şüphelenirim sevgili çoktandır gelmedi. Benim canım bile gitmiş haberim yok” ifadesiyle canı gibi sevdiği sevgilinin gelişinin uzun sürdüğünü belki de gelmeyecek oluşundan endişelendiğini belirtmiştir.

Çokdan Şerefâ gelmedi cânân ile zannım

Cânım bile gitmiş benim ammâ haberim yok (Şeref, G. 88/5)

Canı yanmak: “Bir yeri acımak, bir zarara uğramak” (Aksoy, 1981, s. 559). Burada farklı olarak deyim anlamı dışında canını feda etmek gibi bir mana verildiği tespit edilmiştir.

Âteş-i ‘aşka ol ‘âşıklar ki *cânın yakdılar*

Buldılar vuslat ebed çünkim cihânın yakdılar (Mihri, G. 18/1)

Canına işlemek: “Çok etki yapmak, içine işlemek, sızmak anlamlarında kullanılmıştır” (Aksoy, 1981, s. 559). “Ciğerine işle-: derinden acıtmak” (Redhouse, 2017). Âşık, sevgilinin süzgün bakışlarının açtığı savaşta gönlüne attığı oklar

tarafından yaralamış, ayrılık ve bekleyişler aşığın gönlüne fazlasıyla etki etmiş, kor olup yakmıştır.

Lîk tab ‘ı o rûtbe nâzûk-ter

Kılca söz tâ *derûnuna işler* (Şeref, L. 4/11)

Tîri hep câna işler ey kaşı yay

Bî-amân pehlevândır gamzeñ (Şeref, G. 95/3)

Zulum eyleme ‘âşıklarûña lutf eyle

Eylemişdür bularuñ ‘aşkuñ odı *cânına kâr* (Mihri, K. 17/17)

Açıldı göz göz oldı nûr-ı ‘aynım *işledi câna*

Bir iki yâre var gönlümde tîmâr eylemek olmaz (Şeref, G. 68/4)

Bîhûde dimem Şerefâ el-amân

Cânıma kâr itdi gam-ı intizâr (Şeref, G. 58/5)

Hezârân ‘ahd ü tevbe *cânıma kâr itdi* bu hicrân

Şeref-veş itmeyim ta ‘cîz ‘arz-ı hâl ile her ân

Kusûrum eyle pîriñ ‘aşkına Allâh için i ‘lân

Beni mahrûm-ı vasl idüp rakîbi eylediñ hem-dem

Mahabbet mi sadâkat mı günâhım bî-vefâ bilsem (Şeref, Ş. 37/5)

Can almak: “Öldürmek” (Tanyeri, 1999, s. 70). Sevgilinin bakışları, saçları kısacası güzelliğinin her bir askeri aşığın gönlüne açtığı savaşta aşığa öldürücü yaralar açarak canına kadar almaktadır.

Dizer bir kılda ‘uşşâkı meger hüsnüñ kıyâmetdür

Ki ‘akl u dîn ü *dil alur* begüm deccâldür zülfün (Mihri, G. 94/4)

Tevakkuf itmiş ise şimdi *cân almakda*

O gamzeler yine bir hûn-feşân olur giderek (Şeref, G. 99/4)

Can alıp vermek: “Ölüm sıkıntısı ve acısı içinde bulunmak.” (Aksoy, 1981, s. 556).

Ayrılığın yarattığı acı ve sıkıntı, her nefes alıp verişinde aşığı canlandırdığını ve tekrar

canını aldığını yaşanan acının yoğunluğundan öleceğinden endişelendiğini belirtmektedir.

Elem-i derd-i firâkıñla eyâ rûh-ı revân

Cân alur cân viririm şimdi nefesden nefese (Şeref, Kıt'a. 77/2)

Ciğer acısı (yarası): “Evladını kaybeden ana babanın duyduğu acı” (Aksoy, 1981, s. 567). *Çocuğunu kaybetmenin verdiği üzüntü* (Redhouse, 2017, s. 228). Hasret aşğın yüreğinde yaralar açmış tıpkı bir lale gibi ortası yanmış, yaralanmıştır. Bu acı çok sevilen birinin kaybıyla eş değer yoğun bir acı olduğu belirtilmiştir.

Lâlenüñ derd ile *dâg oldu hasedden cigeri*

‘Ârızuñ ‘arz ideli sen gül-i handân-şekil (Mihri, K. 8/5)

Ana cân virüp gam ile oldugum helâk

Dâg-ı dilümle yazuñ anı taşum üstine (Mihri, G. 152/4)

Çekdi lebünüñ hasretile *sînesine dâg*

Taglara düşüp lâle-i nu ‘mân unudıldı (Mihri, G. 188/3)

Ciğer parçası: Bu deyim ciğerimin köşesi deyimiyle benzer olarak ciğerimin bir parçası, köşesi anlamlarında kullanılmıştır. “*Ciğerimin köşesi- parçası: Sevgilim, sevgili çocuğum*” (Redhouse, 2017, s. 228). Değer verilen şahsa ya da nesneye yoğun bir sevgi beslemek yüreğinden bir parça bir köşe olarak düşünülmesidir.

Kim ider âh ciger-gûşe-i Peygamber'e kasd

Ta ‘n iderse yeri varsa ki beşikde sıbyân (K. 18/15)

Düşme Şeref çâreme

Ekme nemek yâreme

Şimdi *ciger-pâreme*

Geldi zamân-ı du ‘â (Şeref, Mur. 8/11)

İtmez mi zât-ı Hazret-i Zehrâ a bî-edeb

Mahşerde âh hûn-ı *ciger-pâresin* taleb

Câm-ı şehâdet içdi eliñden dü-gonca-leb

Âhımla yaksam ‘âlemi şâyeste rûz u şeb

Ben hâk-i pâ-y-ı Âl-i ‘Abâ'ya bilâ-riyâ

Biñ cânım olsa cümlesini eylerim fedâ (Şeref, Müsd. 11/7)

Ciğeri, yüreği (yakmak, kebab etmek): “Büyük bir acıya uğramak, bir acıdan içi yanıyor gibi olmak” (Aksoy, 1981, s. 568). “Tecelliyât esnasında gönlün terbiye edilmesi” (Bayburtlugil, 1985, s. 353). “Ciğerini dağla, doğra: Büyük acılar yaşatmak, Ciğer kebab ol-: Büyük acılar yaşatmak” (Redhouse, 2017, s. 228). Aşığın sevgilinin dudaklarına olan hasreti, ayrılık meclisinde bulunan aşığı yaralamış, kanlı gözyaşlarından oluşan şarap eşliğinde gönlünü gayret ateşinde pişirtmiştir. Bu pişirme sonucunda gönül kebab haline gelmiştir. Gönül ateşte yakmak, insanın dünya hayatında edindiği acı yollu bilgilerin temsilidir. Gönül ne kadar yanar, acı çekerse o kadar terbiye edilmiş kendi doğrularını bulma yolunda adımlarını atmış demektir.

Bezm-i hicrân olsun âmâde şarâb-ı eşk ile

Âteş-i gayret ile bagrım kebâb itdim yine (Şeref, G. 208/4)

Sûz-ı hasret bagrımı itdi kebâb ey dil- firîb

Sun mey-i la ‘l-i lebiñ ben zâra Allâh ‘aşkına (Şeref, G. 183/2)

Oldı taht-ı cigerim âteş-i mihnetle kebâb

Meclis-i ehl-i dile mâ-hazar-ı âhımdır (Şeref, G. 45/2)

Düşeli şevki hayâl-i lebinüñ Mihrî dile

Âteş-i gamda kebâb oldı ciger döne döne (Mihrî, G. 141/6)

Senüñ ‘aşkuñ hevâsında budur tahsîli Mihrî'nüñ

Ciger biryân u dil haste akıdur gözleri yaşı (Mihrî, G. 200/7)

Hecr âteşiyle dil hod ezelden kebâb idi

Sînemde yakdılar cigerümde bişürdiler (Mihrî, G. 37/2)

Ciğeri parçalanmak, yüreği parçalanmak: “Birinin üzücü durumuna pek çok acımak” (Aksoy, 1981, s. 956). Ciğer parçalanmak, sine doğramak, yüreği parçalanmak

şekilleriyle tespit edilmiştir. Gayret ateşi ve sevgilinin cefa okları aşkın yüreğini parçalamaktadır.

Meger ki ney ola hem-dem figânuma her-dem

K'olup durur yüregi pâre pâre bencileyin (Mihri, G. 121/3)

Tig-i kahruñdan *cigerler pârelendi* gerçi âh

Âteş-i ‘aşkuñ yanar sînemde gûyâ dem de var (Mihri, G. 44/3)

Hâr-ı gayret *pâreler* bir anda biñ kez *cigerüm*

Kendülügümle mi hem-dem oldum âh u zâra ben (Mihri, G. 134/3)

Ciğeri kanlı (hûn) olmak: “*Kalbi kanatmak, çok acı vermek*” (Redhouse, 2017, s. 228). Ayrılığın ve hasretin verdiği hüznün sebebiyle bağrın yoğun acıdan dolayı kanaması, lalenin yaraya benzeyen orta kısmına benzetilmiş bazen de ciğerde bulunan kanın şarap niyetine içilmesinden bahsedilmektedir.

Bagruñuñ kanı ile pür eyle çeşmüñ sâgarın

Dil kebâbından habîbe mâ-hazar eyle yarag (Mihri, G. 72/2)

Lâle-veş hûn itdi bagrım dâg-ı hicrânıñ seniñ

Bu mudur ‘uşşâka zâlim lutf u ihsânıñ seniñ (Şeref, G. 92/1)

Ser-be-ser dâg-ı derûnum gülşene ‘arz eyleyüp

Lâleyi şemşîr-i reşk ile *ciger-hûn* eyledim (Şeref, G. 121/3)

Bir gice teşrîf-i cânân ile memnûn eylediñ

‘Aşkımı ol şevk ile biñ rütbe efzûn eylediñ

Neyleyim şimdi firâkıyla *ciger-hûn* eylediñ

Çok mı gördüñ ey felek bir lahza şâdân olduğum (Şeref, Ş. 31/4)

Firâk-ı intizâr u hasretiñle olmada her ân

Göñül mahzûn *ciger hûn* hâtırım mir’âtı sad-pâre (Şeref, K. 103/2)

İdüp âzâr beni ol şûh-ı cefâ-pîşe füzûn

İltifâtıyla dili itmiyor aslâ memnûn

Tîg-ı cevır ü elemi itmiş iken *bagrımı hûn*

Bir taraftan dahi sen itmedesin zâr u zebûn

Her dem ey tûb-ı felek sîneme tokunma benim

Taş mı sandıñ yüregim kal ‘a mı sandıñ bedenim (Şeref, Tsd. 5/4)

Ciğer kanı içmek: Sözlükte açıklaması yapılmadan verilen bu deyim, rakibe olan nefrete dayandırılmaktadır.

“Nefret, Güncel Türkçe Sözlükte “Bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu” olarak tanımlanmaktadır. Nefret duygusu ve besin ilişkisi kaynak kavram alanına giren doğra-, ye-, susa-, iç-, ekmek sözcükleri üzerinden kurulmuştur. İç- ve susa- eylemleriyle kurulan kan iç, kana susa- deyimleri hırs duygusunun etrafında “nefret duymak” anlamıyla söz dizmene girmiştir: kan iç- İnsafsız ve acımasızca birine kötülük yapmak, birine karşı kin ve nefret duymak, kan dökmeye hırsı olmak” (Topçu, 2023, s. 29).

Rakîbe la ‘l-i nâbuñ sun ko ‘âşık

Ciger kanını içsün kana kana (Mihri, G. 165/4)

Yâd u bîgâne olup baña kul olduñ gayre

İçeyim bâri seniñ kanıñı her gâh gönül (Şeref, G. 107/3)

Deli, Dîvâne gönüllü (olmak): Sözlükte açıklaması yapılmaksızın verilen bu deyim *“Mecnun” kelimesi, Arapça kökenli olup; “cin tutmuş, deli, delicesine seven, tutkun” manalarına gelmektedir* (Devellioğlu, 2016, s. 689). Deli, delicesine seven, tutkun anlamlarıyla kullanılmıştır. Gönülün önemli vasıflarından biri de deli; dîvâne, çılgın olmasıdır.

İrmez ‘aklı yâre zulm isnâd ider *dîvâne dil*

Baglamazdı zülfüne şâyân-ı zencîr olmasam (Şeref, G. 131/4)

Yok çâre feryâd eyleyim

Dîvâne gönlüm egleyim

Ben de Şeref-veş neyleyim

Oldum visâliñden cüdâ (Şeref, Ş. 22/5)

“Dilimizde delilikten gelmek, kendini deli göstermek, delirmek, deli olmak, çıldırmak, çılgına dönmek gibi birçok terim, bir delinin attığı taşı kırk akıllı çıkaramamış gibi birçok atasözü, deli sözünden meydana gelmiştir. Tasavvuf tesiriyle deliden meydana gelen deyimlerden biri deli gönül deyimidir. Umumi bir deyim sayılabilecek mahiyette olmakla beraber gerçek yahut geçici aşkı ifade etmesi dolayısıyla bu deyimde tasavvuf tesiri inkâr edilemez” (Gölpınarlı, 1977, s. 86).

Düşdi sahrâya yeler derd ile mecnûn-ı gönül

Olalıdan berü ol saçları leylâ delüsi (Mihri, G. 180/2)

Sahrâ-yı mahabbetde gezerken dil-i şeydâ

Bend eyledi ol halka-i gîsûya ne dîrsin (Şeref, G. 176/3)

Olalı ‘aşk ile şîrîn lebinüñ Ferhâd'ı

Dil-i dîvâne vatan eyledi taglar eteğin (Mihri, G. 124/2)

Bir zamân olmuşdı mazhar iltifât-ı yâre âh

Yine dîvâne gönül tekrârıñ eyler ârzû (Şeref, G. 179/4)

Gönlü düşmek: “Âşık olmak, sevdalanmak” (Eyüboğlu, 1975, s. 193). “Gönül kaptırmak, âşık olmak” (Çağbayır, 2017, s. 1734). Aşğın aşka sevgiliyi görür görmez aşka düşmüş olmasıdır. Sevgilinin yüzünü ay parçasına benzeten âşık, sevgilinin o güzel yüzünü gördüğünde gönlünün aşka düşmesine ve sevdalanmasına sebep olmuştur.

Yine dil düşdi bugün bir yüzi meh-pâresine

Lutf idüp rahm ide mi ‘âşık-ı bî-çâresine (Mihri, G. 174/1)

Yine dil düşdi bugün bir gözi âhû elige

Ki güneş görse yüzün gire sehâbe eleğe (Mihri, G. 175/1)

Gönlü şad olmak: Gönlün mutluluğa erişmesi anlamında kullanılmıştır. Gönül ancak vuslata eriştiğinde mesut olacaktır. Şeref Hanım, derde kedere alışan gönlünün artık mutluluğa erişemeyeceğini ifade etmiştir.

Hezâra gül- ‘izâra eylemez ‘atf-ı nazar gönlüm

Dem olur ye’s ile cân u cihândan hep geçer gönlüm

Ne vasla şâd olur eyler ne hicrândan hazer gönlüm

Ne sag olmak murâdımdır ne ölmekden kaçar gönlüm

Cihânda haste-i ‘aşk olalı bir hoşca hâlim var (Şeref, Tah. 16/4)

Vir bâde-i la ‘liñ ki göñül şâd olacaktır

Sahbâ ile dîvâne dil irşâd olacaktır (Şeref, G. 38/1)

Alışdım mihnete ol rütbe ey şûh-ı cefâ-pîşe

Benim şimden girü vuslatla göñlüm şâd olur sanma (Şeref, G. 207/3)

Sâki-i bezm-i kazâ zehr-i sitem sundı baña

Nûş-ı bâdeyle göñül kesb-i şetâret mi olur (Şeref, K. 15/6)

Gönlü tok (olmak): “Edinme olanağı bulunduğu halde fazla mal ve kazanç aramayan, zorunlu gereksemeleri karşılanınca bununla yetinen” (Aksoy, 1981, s. 673).

Der dil-sîr nâsı hân-ı feyzi artar eksilmez

‘Aceb sultân özge kahramândır Yazıcı-zâde (Şeref, K. 9/2)

“Yazıcızâde Mehmed; âriflerin ulusu, veliler içinde parmakla gösterilendir. Farklı bir hükümdar, başka bir kahramandır. Himmet diyarının üstün sultanıdır. Allah’ın Habibi’nin naat okuyucusudur (Muhammediyye’ye telmihen). Muhammediyye’si açılıp okunursa, kendisinin ne derece ateşler saçan bir âşık olduğu anlaşılır. Söz ustaları bu eserin bir mısra’ını bile tanzir edemezler. Yazıcızâde Mehmed mucizeler söyleyen seçkin bir şairdir. Ondan yardım ve şefaât isteyen Şeref’i reddetmez. Çünkü Yazıcızâde Mehmed kimsesizlerin ve mücrimlerin yardımcısıdır” (Morkoç, 2016, s. 5314).

İder fi ‘l-i kabîhim nâsı *dil-gîr*
Kirâmen-kâtibîn itmezse tagyîr
Ne rûtbe eyleseñ tekdîr ü ta ‘zîr
‘Adâlet yâ Resûlallâh ‘adâlet (Şeref, Mur. 3/3)

Biz Şeref’le tâ sabâh olunca kan yutduk seniñ
Kim bilür *dil-sîr-i hân-ı vuslatıñ* kimdir bu şeb (Şeref, G. 17/5)

Gönlünü kırmak: “Birini küstürecek, kendisinden soğutacak kadar çok gücendirmek, üzme” (Aksoy, 1981, s. 759). Gönül sevgilinin vefasızlığına dayanamayıp kırılan bir aynaya benzetilmiştir bu bağlamda sevgilinin vefasızlığı sebebiyle kırılıp paramparça olmuştur.

Lâyık mıdır ey bî-vefâ
Kırdıñ gönül âyînesin
Râzı mıdır Mevlâ buña
Kırdıñ gönül âyînesin (Şeref, Ş. 19/1)
Urup yere kırılma dirseñ ey şûh-ı ziyân-kârım
Çanak çömlek degil gönüm nazar-gâh-ı İlâhî ‘dir (Şeref, Kıt'a. 18/1)

Gönül (kalp) yıkmak: “Davranışıyla birini incitmek üzüp gücendirmek” (Aksoy, 1981, s. 674). *Tasavvuftan dilimize geçen deyimlerden biridir* (Gölpınarlı, 1977, s. 135). Ev gibi mekanlarla birlikte kullanılmıştır. Aşığın gönül evi yıkıldığında yalnız sevgilinin iyilikleriyle tamiri mümkün olur. Sevgilinin teşrif edip tamir etmesinde ki tek sebebin tekrar yıkmak olduğu ifade edilir.

Yapmaga sa ‘y it *gönül yıkma* Hudâ’dan kıl hazer
Mülkini elbette sâhib-hâne vîrân istemez (Şeref, G. 70/3)

Gönül almak: “Gücenmiş olsun, olmasın bir kimseyi, uygun bir davranışla, bir armağanla hoşnut etmek, sevindirmek” (Aksoy, 1981, s. 673). “Kırgınlığı giderici hareketlerde bulunmak, tatlı sözler söylemek anlamlarına gelir” (Emir, 1972, s. 111).

Kelâmı cânlar elinden *göñüller alsa* tañ mıdur

Muhibb iden kamu halkı anuñ şîrîn zebânıdur (Mihri, K. 14/25)

Kavlüñ benümle göñlüm alınca mıdı i yâr

Döndüresin yüzüñi revân böyle mi gerek (Mihri, G. 86/3)

Dil ü cân aldı bilmem dahi ne ister

O şâhum ben gedâdan Allah Allâh (Mihri, G. 164/5)

Göñlüm alalı ol baña itdüklerini vâh

Dostlar işidüp agladı düşmen katı güldi (Mihri, G. 181/5)

Gönül gözü açık (olmak): “*Manevi temizliğin ve olgunluğun insana verdiği uyanıklık, gördüğü şeyin gerçeğine varma hassası, kalp gözü, sağgörü, basîret*” (Uysal, 2022, s. 256). “*Aldanmayarak doğruyu, mâneviyatı görme, hissi, sezgi, uzağı görme; basîret, ferâset gösterme*” (Çağbayır, 2017, s. 1734). Dil-i âgâh, âgâh-dil olarak karşımıza çıkan bu kavram, gönlü açık, gönül gözü açık gibi anlamlara gelir. Şeref Hanım dîvânında sıklıkla kullanılmıştır.

Sînede yâre-i sad-pâreyi itme teşrîh

Hâl-i ‘aşkı Şerefâ her *dil-i âgâh* bilür (Şeref, G. 39/5)

Komadıñ hâlîme çünki beni her gâh göñül

Seni rüsvâ ideyim halka ol *âgâh göñül* (Şeref, G. 111/1)

Dirîgâ menba ‘-ı feyz ü kerâmet *şeyh-i dil-âgâh*

‘Azîzim şevk-i ‘aşk ile cinânı cîlve-gâh itdi (Şeref, Tar. 86/1)

Ziyâret kıl Gelibolı'da hâk-i türbesin tâ kim

Açılsın cân göziñ kuhl-i cilâdır Ahmed-i Bî-cân (Şeref, K. 10/5)

Gafletten uyar *göñül gözin*

Tâ göresin şübhesiz cennet yüzün (Mihri, M. 1/19)

Gönül eri: “*Tasavvuftan dilimize geçen deyimlerden biridir. Tasavvufçulara göre, gerçeğe ulaşanlar gönüllerinde daima birlik ve dirlik zevkini bulanlardır; bunlara*

Farsça ehl-i dil denir. Halk arasında ehl-i dil her şeyi hoş gören, taassuptan kurtulmuş olan kişilerdir.” (Gölpınarlı, 1977, s. 136). “*Olayları hoşgörü ile karşılayabilen, rint; gönül adamı*” (Çağbayır, 2017, s. 1736). Daha detaylı olarak “gönül arifi” başlığı altında incelenmiştir.

Gördiler leyli saçun bendinde mecnûn gönülümü

Ehl-i diller Leyli vü Mecnûn dîvânın bağladı (Mihri, G. 194/4)

Gönül berk itmek: “*Gönül bağlamak*” (Çağbayır, 2017, s. 1736). Gönülden, içten bir şeye bağlanmak onu fazlasıyla sevmektir.

İder hakka'l- yakîne vâsıl ihlâs-ı *dilin berk it*

Rumûz-ı "küllü şey" 'e âşinâdır Ahmed-i Bî-cân (Şeref, K. 10/12)

Hemân sen eyleyegör *rabt-ı kalbiñi* muhkem

Der-i cinânı açar lâ ilâhe illallâh (Şeref, K. 1/8)

Olur hâsıl murâdın *rabt-ı kalb* ile niyâz eyle

Diyâr-ı himmete sâhib-kırândır Yazıcı-zâde (Şeref, K. 9/4)

Gönül birliği (etmek): “*Duygusal anlaşma, aynı şeyi istemekten gelen birlik, aynı duygu veya düşünce etrafında birleşme, ortaklaşa arzu; mecaz yoluyla sevgi, alaka anlamlarıyla klâsik Türk şiirinde örneklerine rastladığımız bir deyimdir*” (Hünerli, 2017, s. 547).

Yâr ile idüp haşre kadar *yek-dil ü yek-cân*

Agyâr eline virme girîbânımı yâ Rab (Şeref, G. 10/4)

Kanı o dem ki *yek-dil* olup yâr ile Şeref

Âsûde-i gam u sitem-i rûzgâr idim (Şeref, G. 134/9)

Gönül dilencisi: “*Sevgiliden ayrılmamak için onun her davranışına katlanan kimse*” (Çağbayır, 2017, s. 1736). “*O kadar delicesine âşık ki, sevdiğinin yanında olmak şartıyla her türlü aşağılanmaya katlanacak kişi*” (Redhouse, 2017, s. 408). Sevgilinin kapısını yurdu sayan âşık bu kapıda bazen güvenliği sağlayan bekçi bazen aşk dilenen bir dilencidir.

Kılma mahrûm hân-ı vasluñdan *dil-i sâ'illeri*

Âsitânuñdur bugün püşt ü penâhum gitme gel (Mihri, G. 97/2)

Gönül eğlendirmek: “Geçici bir ilgi ve sevgi göstererek hoşça vakit geçirmek” (Aksoy, 1981, s. 674). “Hoşça vakit geçirmek” (Çağbayır, 2017, s. 1736). Sevgilinin yokluğunda âşık kendini mutlu edecek, eğlendirecek sebep bulamamasından yakınıır.

Egler idi bularuñ lutfı garîb gönülümüzi

Şimdi kim vire safâ bu dil-i vîrânumuza (Mihri, G. 169/7)

Eglenür miydi bu cânım tende bir an yârsuz

Vuslatına irgürem dir rûzgâr egler beni (Mihri, G. 192/4)

Hayâliñ olmasa bir dem dil-i nâlânım eglenmez

Galat didim degil dil belki tende cânım eğlenmez (Şeref, G. 64/1)

Eylesem de bilirim gönülümü da ‘vet gelmez

Der-i cânânı mekân eyledi elbet gelmez (Şeref, G. 65/1)

Gönül evi: “*Kalp*” (Çağbayır, 2017, s. 1734). Kederin savaşçıları, sevgiliye hasret, sevgilinin güzelliği bir olup gönül evine her yerden savaş açarak onu yıkmaktadır orada yalnızca sevgilinin hayali gizlidir.

Gamuñla *hâne-i dil* her cihetden oldı harâb

Keremler eyleseñ itseñ n'ola ‘imâretini (Mihri, G. 206/3)

Gönülüm evi vîrânını ma ‘mûr itdi

Hamdü-lillâh hele ‘aşkuñ olalıdan mi’ mâr (Mihri, K. 17/22)

Şöyle kim *dil hânesinde* mihr-i cânân gizlüdür

Nitekim cânda elif ten içre hem cân gizlüdür (Mihri, G. 41/1)

Gönül hırsız: “Başkasını kendisine âşık eden kimse anlamında kullanılmaktadır” (Hünerli, 2017). Sevgilinin bakışları hırsız olarak tasavvur edilir ve bu hırsızın görevi aşğın gönlünü çalmaktır.

Dil düzdi bâg-ı hüsnine el sunmasun deyü

Zülf-i siyâh-ı mârî gülistânda yatdılar (Mihri, G. 30/2)

Gamzesi düzdi bulup dilde hayâli haznesin

Didi el-hakdur ki dirler genc vîrândan çıkar (Mihri, G. 39/5)

Şol dil-rübâ ki hüsn ilinüñ kişveri geçer

Bir şehdür ol ki cân u gönül leşkeri geçer (Mihri, G. 40/1)

Gönül kâ’besi: “*Vuslat makamı*” (Levend, 1984). “*Gönül hak binasıdır. Atasözüyle gönül Kâbe’si deyimi, bilhassa tasavvufî edebiyatta sonsuz örneklerle canlandırılmıştır*” (Gölpınarlı, 1977, s. 137). Aşğın tek isteği vuslat makamına orada ki sevgiliye erişmektir.

Kûy-ı yâri bir nefes terk eylemez huccâc-ı ‘aşk

Ehl-i ‘aşka Kâ’be ‘dür yeter ruh-ı cânân aña (Mihri, K. 4/14)

Gönül pası: “*Vesvese, kötü düşünceler*” (Çağbayır, 2017, s. 1734). Gönüldeki nefsimizden kaynaklanan kötü olarak adlandırılabilen istek ve vesvese tarzında gönlü sıkıntıda hissettiren her türlü davranış ve histen kurtulmaktır. Pas olarak adlandırdığı bu kötü hisleri gönülden yok etmek, silmek lazımdır.

“Canlıların gönüllerinden geçirdikleri günahları ya da gönülleriyle yapmış oldukları günahları ifade eder. Köñülteki kirler (Kaya, 1994, s. 243). “Gönüldeki kirler” terimi, Budizm’de canlıya zarar veren kötü kökler arasında sayılan ve gönülle bağlantılı olan arzu, öfke, cehalet, kıskançlık, şüphe ve diğer ihtirasları ifade eder. Ayrıca Budizm’de on günahdan üçü olan kıskanmak, öfkelenmek ve yanlış düşünceye sahip olmak, gönlün işlemiş olduğu günahlar olarak belirtilir” (Tokyürek, 2013, s. 261).

Firâkuñ gicesinde şu kadar âh itdüm

K’oldı dil âyinesi derdüm ile jeng-i gubâr (Mihri, K. 17/20)

Olmasun dil levhi cürm ile nuhâs

Gelmesün âyîne-i kalbüme pâs (Mihri, M. 2/243)

Gönül tahtı: Sevgilinin hayali daima aşığın gönlündedir. Bu bağlamda sevgili aşığın gönül tahtında oturan yıkık gönül şehrinin padişahıdır. Taht başlığı altında detaylı incelenmiştir.

Bu haste gönül derdine dermân yetişdi

Vîrâne gönül tahtına sultân yetişdi (Mihri, G. 183/1)

Çünkü sultân oldu *dil tahtında* ‘aşkuñ dilberâ

Ser-be-ser cân mülkine hükmüñ revândur lâ-cerem (Mihri, G. 106/4)

İki şâhen-şâh hükm itmez diyü bir kişvere

Taht-ı sînemde hayâliyle cidâl eylerdi yâr (Şeref, G. 40/4)

Kıl kişver-i sînemde meded hükmiñi icrâ

Şâhen-şeh-i taht-ı dil ü cânımsın efendim (Şeref, G. 122/2)

Yıkdı zulm ile yeñi başdan iç il kal ‘asını

Taht-gâh-ı dil-i vîrânıma şâh eyledigim (Şeref, G. 125/3)

Gönül vermek: “Âşık olmak, sevgiyle bağlanmak” (Tanyeri, 1999, s. 121). “Tasavvuftan dilimize geçen deyimlerden biridir” (Gölpınarlı, 1977, s. 136). “İçten severek bağlanmak” (Çağbayır, 2017, s. 1736). Hem âşık olmak hem de birisine canla, başla sarılmak, bir işe bütün varlığıyla koyulmak demektir. Şair, sevgilinin vefasızlığından boşa giden emeklerinden dolayı yakınır. Aşığın sevgiliye gönlünü vermesi bir marifet değildir. Âşık yeri geldiğinde sevgisinin uğruna canını bile feda etmelidir.

Göñli ayruklara *virmişsin dil* ile hoş beni

Âh kim aldar imişsin böyle bilmezdim seni (Mihri, G. 193/5)

Dili virdüm yalñuz sanma saña cân biledür

Dil nedür cân dahi cânâ saña kurbân biledür (Mihri, G. 36/1)

Bî-vefâ yâre *göñül virdüm* ü bilmezlik ile

Kendü elüm ile atdum seni odlara başum (Mihri, G. 115/3)

Bî-kadre bu cihânda kimesne *göñül virüp*

Mihri senüñ gibi emegi yele gitmesün (Mihri, G. 119/5)

Dil virdüm ise saña i cân böyle mi gerek

Her demde çeşmüñ eyleye kan böyle mi gerek (Mihri, G. 86/1)

Yüreği dertli (olmak): “*Kalp ağrısı*” (Redhouse, 2017, s. 1265). Gönlün önemli vasıflarından biri de dertli olmasıdır.

Cellâd-ı çeşmi cânuma kasd itmedin henüz

Derdli yürege gamzesinüñ hançeri geçer (Mihri, G. 40/4)

Dertli yürek i Mihri cefâya ideydi sabr

Cevri zamâne hûbları hadden aşurdılar (Mihri, G. 37/5)

Yüreği taştan olmak, Taş yürekli olmak: “*Acımasız, hiç acıması olmayan, katı yürekli, bağı taştan olmak, zalim, merhametsiz olmak*” olarak anlamlandırılır (Emir, 1972, s. 225). Genel itibariyle âşık sevgiliye kavuşamadığı için üzüntüsü bitmek bilmez. Bu durumdan dolayı âşık sevgiliye bu şekilde seslenir. Rakip içinde kullanılan bir benzetmedir. Âşık sevgilinin taş kalpli olan rakibe uymaması hakkında nasihatte bulunur.

İdüp âzâr beni ol şûh-ı cefâ-pîşe füzûn

İltifâtıyla dili itmiyor aslâ memnûn

Nice *sengîn- dil* imişsin ki eser itmedi hiç

‘Âşık-ı şûrîdeler âhı seher-gâh saña (Şeref, G. 6/6)

Pâ-mâl-i nâz ider diyü şâyed o *seng-dil*

Hâk-i derin melâz u penâh eyler ağlarım (Şeref, G. 136/4)

Pâ-mâl-i esb-i nâz ider ol *seng-dil* yine

Feryâd-ı ‘âşıkân amân el-amân iken (Şeref, G. 146/2)

Ol şûhuñ eylemez *dil-i sengînine* eser

Sûzişli nâle sekteli âh itme bir dahi (Şeref, G. 246/2)

Dil-i sengîni nerm itmediler ‘âkıbet yârîñ

Ben artık minnet itmem eşk-i çeşm ü âh u efgâna (Şeref, Kıt’a. 25/2)

Ol seng-dil rakîb ile hem-meclis olmada

Ey âh-ı subh-gâh eser itmez misin dahi (Şeref, G. 238/3)

Yüreği, gönlü kan ağlamak: “*Derinden acı, duymak, çok üzülmek*” (Eyüboğlu, 1975, s. 440). Gönül edinilen kötü deneyimler sonucu duyduğu yoğun acı ve hüznün hissiyatı sonucu yaralanır ve bu sebepten çıkan kanlı göz yaşları akıtır.

Yâd eyleyüp geçen demi kan aglasın gönül

Âh eylesin ne çâre hemân aglasın gönül (Şeref, Trkb. 2/7)

Yüreği yanmak: “*Büyük bir felakete uğramak, pek çok acılamak, içine ateş düşmek*” (Aksoy, 1981, s. 956). Bahsedildiği gibi ayrılık acısı gönlü parçalara ayırarak yakmıştır. Bu yanışın öğretici ve değiştirici olduğu üzerinde durulur.

Ten yandı *dil göyüñdi* yürek deldi fûrkatüñ

Gamzeñ hadengi hışm ile çün çekdi hançeri (Mihri, G. 205/2)

Derdiñ eger ben añladığım derd ise felek

Bir âh-ı cân-güdâzıñ ile *yansın ey gönül* (Şeref, Trkb 1/4)

Te’sîr-i âh u nâliş ü efgânıñ ‘âkıbet

Yakdı derûnum âteş-i sûzânsın ey gönül (Şeref, Trkb 1/2)

Ruhlaruñ nârıyla *dil yandı kebâb oldı yürek*

Çeşmüñüñ kasdı eger cân ise alsun tîzrek (Mihri, G. 88/1)

Yüreği yaralı: “*Acısı geçmemiş büyük bir üzüntüsü bulunan*” (Aksoy, 1981, s. 956). Sevgilinin bakış okları aşğın gönlünde yarıklar açar bu yaranın yalnız tek ilacı sevgiliye ulaşmaktır.

Görüp zülf-i ‘arûsuñ zînet ü dârâtını bî-şek

Cüvân-perçem başa çıkdıkda gâyet dil- figâr oldı (Şeref, K. 22/7)

Yârelenmişdi ciger gamzesi peykânlarla

La ‘li urdı yine ol yâreye merhem bu gice (Mihri, G. 144/2)

Çün delmez imiş gamzeleri hançeri bagrum

Pes bu yüregimde görinen yâre nedendür (Mihri, G. 27/4)

Gamzeñ ne ‘aceb yüregüme yâreler urdı

Vasluñdan irişdür meded it yâreye merhem (Mihri, G. 105/4)

Yürek yağını yakmak: “İçten bir şekilde istekli olmak, sürekli üzgün ve stresli hissetmek, bağrının yağı eri-: büyük bir acıya dayanmak” (Redhouse, 2017, s. 1265). Âşık sevgilinin güzelliğine öyle bir hayrandır ki içten içe mum gibi yanar bazen de bir kelebek olur o ateşte yanmaya can atar.

Ol kadar yakdum şehâ ‘aşkuñ fetîlin sînede

Kurıdı cismümde kanum eridi yürekde yag (Mihri, G. 73/3)

Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem ‘adur pervâne dil

Bu yanan cânum *fetîlidür yüregüm yagıdur* (Mihri, G. 32/6)

2. Gönlün Genel Vasıfları

2.1. Çaresiz, Garip

“Biçare kelimesi, Farsça kökenli olup; çaresiz, zavallı anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 112). “Garip kelimesi, Arapça kökenli olup; kimsesiz, zavallı, gurbette kendi memleketi dışında bulunan anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 320). Türkçe ‘de ise, bu kelimenin karşılığı; “çaresiz; çözüm yolu olmayan, iyileşmeyen” (Tdk., 2023) anlamları kullanılmaktadır.

Şiirlerde bu ifadeler, aşkın sevgisi yüzünden düştüğü çaresiz ve kimsesiz hâli ifade etmek için sıklıkla kullanılmıştır. Gönlün önemli vasıflarından biri çaresiz ve kimsesiz, garip görünümlü olmasıdır. Bu kavramlar, biçare gönül, dil-i garîb, dil-i bî-çâre biçimleriyle tespit edilmiştir.

Neyleyem *bî-çâre gönülüm* bir dem olmaz yârsuz

Ephem olmaz nitekim cehd eylerem bu ‘ârsuz (Mihri, G. 63/1)

Gönül, sevgilinin eziyeti ve özlemi karşısında çaresizdir. Mihri Hâtun “Ne yapayım çaresiz gönülüm biran sevgilisiz kalamaz. Utanmaz bu, ses çıkarmasam olmaz, çabalarım” beytinde aşığın sevdiğinden ayrı kalmak istememesi ve kısa bir süre bile onu düşünmeden edememesi nitekim sussa olmayan, çaba gösterse olmayan bir durumun içinde eli kolu bağlı bir halde kaldığını vurgular.

Bî- çâre gönül bilmezem âvâre nedendür

Dermân ne durur bilsem aña çâre nedendür (Mihri, G. 27/1)

Âşık düştüğü derde bir diğer deyişle hastalığına bir çare bir ilaç arar. Sevgili ise, bu durumda çareyi elinde tutan bir doktor olarak tasavvur edilir. Âşığın içinde bulunduğu derdin en iyi ilacı sevgiliye kavuşmaktır. Mihri Hâtun bu beytinde, “Çaresiz gönülüm neden serseridir bilmem. Bilsem onun çözümü nedir, ilacı nedir?” diyerek içindeki bu yoğun acıya bir çözüm bir ilaç aradığını ve gönlünün çaresiz, serseri bir hâlde olduğunu ifade eder.

Dil garîbin gerçi bend itdi hevâ-yı zülf-i dost

Âh kim cân kurtarur biz bundan aslâ görmedük (Mihri, G. 92/6)

Mihri’nün biñ cân ile gitdi *dil-i bî-çâresi*

Şâm-ı zülfinde habîbüñ tutdı ol miskîn vatan (Mihri, G. 131/5)

“Klâsik Türk şiirinde sevgilinin saçının her bir teline asılı âşıklar tasvir edilir ve bu esareten kurtuluş yoktur” (Pala, 2017). Mihri Hâtun “Kimsesiz gönlün sevgilinin saçının hevesine bağlandı. Ah kim bundan canını kurtarır biz görmedik” beytiyle, aşığın sevgilinin saçlarına bağlanarak orayı vatanı olarak gördüğünü ifade eder. “Mihrinin çaresiz gönlü yerinden isteyerek gitti. Zavallı gönül sevgilinin saçının karasını yer edindi” diyerek sevgilinin güzel saçlarının her bir teline asılı olan gönüllerin orayı yurdu saydığını vurgular.

Gitdi ne çâre elden o nâzende neyleyim

Bî-çâre gönülümü ne teselliyle egleyim (Şeref, Trkb. 3/18)

Bâri *bî-çâre gönül* şimdi şeb-i fûrkatde

Dem-i vuslatda geçen günlerini an ağla (Şeref, G. 222/6)

Serseri gönle nasihatler fayda etmez bundan dolayıdır ki çaresiz gönül sevgilinin kendisinden başka hiçbir teselliye istemez onunla avunmaz. “Gitti o nazlı güzel elden ne gelir ne yapayım? Çaresiz gönlümü hangi teselliyle avutayım” diyen âşık, Sevgilinin ayrılığı sebebiyle gönlünün çaresiz kaldığını ve tesellilerin gönlünü avutamayacağından bahseder. Gönlünde ki derde bir anlıkta olsa bir teselli arar, durur. “Çaresiz gönül hiç olmazsa şimdi ayrılık akşamlarında kavuşma anında geçen günlerini an, ağla.”

Müsil mânâsın inan ey *bî-vefâ bî-çâre dil* şimdi

Esîr-i kâfir-i hicrândır âzâd olmadan kaldı (Şeref, G. 247/4)

“Din ve iman kavramları sevgili anlamında kullanıldığı için, âşığın elinden sevgiliyi almaya çalışan rakip, müminin kalbinden imanı söküp almaya çalışan şeytan veya kâfire benzetilir” (Şentürk, 1995, s. 396). Burada ayrılık rakip görevinde imanını almaya çalışan bir kafirdir. “Ey vefasız ey vicdansız gönül inan şimdi Müslümansın. Gönlüm, ayrılığın kâfir esiridir, affolunmadı.” beytiyle ayrılık acısının esiri olduğunu ve ayrılık akşamlarında yaşadığı acıyla çaresiz, kimsesiz kaldığına değinir. Müslüman ve kâfir kelimeleriyle tezat sanatı kullanılmış ve bu beyit bu iki kavram üzerinden işlenmiştir.

2.2. Çılgın, Deli

Dîvâne ve Şeyda kelimeleri, Farsça kökenli olup; “deli, budala, alık” manalarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 214). *Şeyda kelimesi Farsça, aşktan aklını kaybetmiş dîvâne, düşkün* (Devellioğlu, 2016, s. 1161), *Mecnûn kelimesi, Arapça kökenli olup; “cin tutmuş, deli, delicesine seven, tutkun” manalarına gelmektedir* (Devellioğlu, 2016, s. 689). *Türkçe ‘de ise, bu kelimenin bugünkü karşılığı “akli dengesini yitirmiş kişi, hareketleri taşkın olan, çılgın” anlamlarında kullanılmaktadır.* (Tdk., 2023). Bu kavramlar mecnûn gönül, dîvâne dil, dîvâne gönül, mecnûn- 1 gönül, dil-i şeydâ tamlamaları ve kalıp ifadeleriyle kullanılmaktadır. Gönlün önemli vasıflarından biri de deli, dîvâne, çılgın olmasıdır.

Yok çâre feryâd eyleyim

Dîvâne gönlüm egleyim

Ben de Şeref-veş neyleyim

Oldum visâliñden cüdâ (Şeref, Ş. 22/5)

Aşığın deli olma durumu sevgilinin aklını başından alma hususiyetine dayanır. Aklı başında olmayan diğer bir deyişle dîvâne gönül öğütlerden anlamaz, kurallara uymaz. Deli gönlü avutmanın sevgiliden başka bir yolu yoktur. Âşık çare arasa da merhemi yalnız sevgiliye kavuşmaktır. Sevgiliye hasretinden her daim dertli ve başı boş bir şekilde dolanır. Aşığın durumunu anlatabilmek için mecnûn, dîvâne, şeydâ kelimeleri sıklıkla bir sevgi ölçütü olarak kullanılmıştır.

Gördiler leylî saçun bendinde *mecnûn gönlümü*

Ehl-i diller Leyli vü Mecnûn dîvânın bağladı (Mihri, G. 194/4)

“Gönül bilginleri, bu deli gönlümü saçlarının kıvrımında asılı gördüler. Leyla ve Mecnun hikayesini okumayı bıraktılar” beytinde sevgilinin saçları adeta bir zincir olup deli aşığı tutsak eder. Bağlı olan deli âşık, tasavvuru sıklıkla kullanılmıştır. Sevgilinin saçları deli âşıkları bağlayan zincir görevindedir. Bu esaretin amacı deli âşığı ve başıboş hareketlerini kontrol altında tutmaktır. âşık bu esaretten âzâd edilmez, kurtulamaz.

İRmez ‘aklı yâre zulm isnâd ider *dîvâne dil*

Baglamazdı zülfüne şâyân-ı zencîr olmasam (Şeref, G. 131/4)

“Gönlümün hakkı zincir olmasaydı, saçlarının kıvrımına tutunmazdı” sözleriyle âşık sevgilin saçlarında esir oluşunu bir mertebe meselesi olarak tasavvur eder ve o rütbeye layık olduğunu olmasaydı orada olamayacağını belirtir. “Sevgilinin işlerine ve zulmüne aklım ermez deli gönle iftira atar.” diye belirten şair, bunun yanlış olduğunu da ekler.

Düşdi sahrâya yeler derd ile *mecnûn-ı gönül*

Olahıdan berü ol saçları leylâ delüsi (Mihri, G. 180/2)

Sahrâ-yı mahabbetde gezerken *dil-i şeydâ*

Bend eyledi ol halka-i gîsûya ne dîrsin (Şeref, G. 176/3)

Âşık, Leylanın siyah saçlarının hevesiyle çöllere düşen bir Mecnun olarak tasavvur edilir. Bunun sebebi “leylî” kelimesinin anlamı itibariyle siyah ve gece kelimeleri ile sevgilinin saçına, aşğın gönlü ise deliliği ve düşkünlüğü sebebiyle Mecnun’a benzetilir. “O saçları siyahın delisi olduğundan bu yana deli gönül, derdiyle koşa koşa çöle düştü” beytiyle âşık, sevgilin saçlarının sevdasına düştüğünden beri tıpkı mecnun gibi yeri dağlar olmuştur.

Olalı ‘aşk ile şîrîn lebinüñ Ferhâd’ı

Dil-i dîvâne vatan eyledi taglar eteğin (Mihri, G. 124/2)

Deli gönül yalnızca Leylâ ve Mecnun karakterleri ile üzerinden tasavvur edilmez. Bu beyitte tasavvur Ferhat ve Şirin karakterleri üzerinden kurulmuştur. Bu kavramlar tevriye, telmih ve teşbih gibi sanatlarla şiirlerde yerini almıştır. Delice seven âşık tasavvurlarından biri olan Ferhat âşıklık yönüyle, Şirin ise; anlamı itibariyle dudak kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. “Büyük bir şevkle tatlı dudağının aşığı olduğumdan beri deli gönlüm dağların eteğini vatanı saydı” beytinde Ferhat’ın Şirine olan aşkıdan dağları delmesine telmih yapılmıştır.

2.3. Dertli

“*Gam-gîn, Gam-nâk*” kelimeleri Arapça kökenli olup; “*tasalı, kaygılı*” manalarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 318). Türkçe ‘de ise, bu kelimenin bugünkü karşılığı; “*dertli, üzgün*” anlamlarında kullanılmaktadır (Tdk., 2023). Gönülün önemli vasıflarından biri de sürekli kaygılı ve dertli olmasıdır. Klâsik Türk şiirinde bu kavramlar, dil-i pür-ıztırâb, gam-gîn gönül, gam-nâk gönül, dil-i gam-dîde; dertli gönül için, derdlü gönül, mahzûn dil, hazîn dil, dil-i giryân, dil-i nâlân tamlamalarıyla kullanılmaktadır.

Lâl eyledi fûrkat *dil-i nâlânımı* yâ Rab

Alma kerem it hasret ile cânımı yâ Rab (Şeref, G. 10/1)

Hecrũñ *gamında dil* ne çeker şimdi dostum

Bir ben bilürem ancak anı bir İlâh ile (Mihri, G. 160/3)

Aşığın gamlı, dertli olma durumunun birincil sebebi ayrılığın yahut mesafenin gönlünde yarattığı acıdır. Mihri Hâtun'un deyişiyle; Aşığın gönlündeki derdi ve bu derdin yarattığı acıyı bir Allah bilir bir de çeken bilir.

Hañcer-i hecr ü *gamı cân-gâh* bilür

Subha kadar çekdigimi âh bilür

Hâlimi ancak benim Allâh bilür

Şerh idemem sînedeki yâremi

Gayri Felâtûn bulamaz çâremi (Şeref, Ş. 27/2)

Dil-i pür-ıztırâba bâr olan her bâr bahtımdır

Beni ey dil- rübâ hep eyleyen nâ-çâr bahtımdır (Şeref, G. 50/1)

Aşığın içinde bulunduğu acı öyle bir acıdır ki anlatılmak istense anlatılamaz bu dert öyle bir derttir ki Eflatun gibi akıl temsilleri bile çözemez. Aşığın gamla dolu olan gönlüne yük olan her defa bahtıdır.

Ey âh yetiş germi-i ülfet saña kaldı

Ahvâl-i diger-gûnuma şefkat saña kaldı

Rahm it *dil-i gam-dîdeye* gayret saña kaldı

Ol meh bizi terk eyledi sohbet saña kaldı

Ey gam yine meydân-ı mahabbet saña kaldı (Şeref, Tah. 12/1)

“Bu kederli gönle merhamet et, bu çaba sana kaldı. Ey gam! sevgi meydanı sana kaldı” beytiyle sevgiliden her zaman merhamet beklediğini ama cevapsız kaldığını bu sayede meydanın kedere, derde kaldığından yakınır.

Nem var dahi ‘aşkuñda budur tahsîlüm

Dilde gam dîdede nem sînede âteş her bâr (Mihri, K. 17/25)

Dilde gam gözümde nem sînemde âteş her zamân

Kime derdüm yanayın ben kendü kendüm var iken (Mihri, G. 128/5)

Başda sevdâ *dilde gam* sîneyse pür-dâg-ı elem

Ser-te-ser hikmet-nümâ bir nây bir ben bir gönül (Şeref, G. 105/2)

Firâk-ı intizâr u hasretiñle olmada her ân

Göñül mahzûn ciger hûn hâtırım mir'âtı sad-pâre (Şeref, K. 103/2)

Âşığın bu durumdan tek kazancı gam; keder ve yaralarla dolu bir yürek ve yaşlı bir gözdür. Bu yara ve gam aşığın gönlünü ateş misali yakar. Aynaya kırıldığında parçalanmış görüntüsüne gönlün kırılışına benzetilmiştir.

Vakt-i bahâr irüp komadı *dilde zerre gam*

Bu demde gam kimesneye lââyık olur mı hem (Mihri, K. 9/1)

‘İsî-nefesi eyledi biz mürdeyi zinde

Gam-gîn dilimüz buldı ferah gitdi elemeler (Mihri, G. 24/2)

“İsâ, Cebraîl’in Meryem’e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir; ölüleri diriltir” (Pala, 2017, s. 235). Mihri Hâtun, baharın gelişini Hz. İsa’nın nefesi, dua ve şarap gönüldeki gama iyi gelen unsurlar olarak kullanılmıştır. “İlk bahar mevsimi gelip kimsede en ufak bir üzüntü bırakmadı, hem bu zamanda üzüntü kimseye yakışır mı? Hz. İsa’nın nefesi biz ölüleri diriltti. Gamla dolan olan gönlüm ferah buldu, dertleri gitti.”

Efsâne ile zâhid künc-i riyâda kalma

Gam-nâk cân u dilden mül def ‘ider belâ bil (Mihri, G. 95/4)

Gam-gîn dilleri bil şâdân iden du ‘âdur

Giryân gözleri bil handân iden du ‘âdur (Mihri, M. 2/435)

Kanı o şeb ki olup bâde-i visâl ile mest

Göñülde yok idi hiç mihnet ü *gam* u efkâr (Şeref, G. 33/5)

“Gam dolu gönülleri bil ki mutlu eden duadır; yaşlı gözleri gülümseten bil ki duadır, bil ki; gam dolu gönülden sıkıntıyı ancak şarap giderir” sözleriyle Şeref Hanım bu kederin ancak kavuşma günü veya onun hayaliyle silineceğini belirtir. “Hani o gece ki, kavuşma şarabıyla mest olduğunda gönlünde hiç sıkıntı, keder yoktu.”

Hâr-ı gamda *dil-i giryânum* ider nâleleri

‘Aceb ol gonca-dehân kanda durur kanda iki (Mihri, G. 209/5)

Çağlayan cûy-ı sirişk-i çeşm-i pür-hûnum mudur

İñleyen şeb-tâ-seher bu *kalb-i mahzûnum* mudur (Şeref, G. 31/1)

İder hall nâhun-ı himmetle yâ hû ‘ukde-i kalbiñ

Hemân kıl ‘arz-ı hâl müşkil-güşâdır Ahmed-i Bî-cân (Şeref, K. 10/15)

Gönlün gamlı veya dertli olması, ayrılığın ve özlem duygusunun derinliğini ve şairin duygusal deneyimlerini ifade etmek için kullandığı bir söylem niteliğindedir. Bu tasavvur dîvân şiirinin duygusal yoğunluğunu ve okuyucunun iç dünyasına dokunma gücünü yansıtmaya açısından önemli bir öğedir. Mihri, du’âdur redifli beytini Tazarru’nâme-i hakîre kısmında yazmıştır.

2.4. Hasta

Haste ve Bîmâr kelimeleri, Farsça kökenli olup; “hasta, rahatsız” anlamlarına gelmektedir. Marîz ise, Arapça kökenli olup; “marazlı, hasta” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 120) (s. 387) (s. 671). “Gönlün hasta, bîmâr, yaralı oluşu aşk derdinin tabibi olan sevgilinin gelmesini sağlamak içindir. Çünkü hasta ziyareti âdettir” (Kurnaz, Cemal, 2023). Gönlün önemli vasıflarından biri hasta, rahatsız olmasıdır. Bu kavramlar, dil- haste, haste- dil, dil-i haste-gân tamlamaları ve kalıp ifadeleriyle kullanılmaktadır.

Bir ramak kaldı tabîbim hecr ile cân virmege

‘Âşık-ı *dil- haste*ye gelmez mi şefkat demleri (Şeref, G. 253/2)

Mübtelâ-yı fûrkatiñ şâyân-ı ihsân oldu gel

Çâre-sâzım *haste-dil* muhtâc-ı dermân oldu gel (Şeref, G. 104/1)

Cân za ‘îf oldı firâkuñdan meded kıl dostum

Haste- dil derdine lutf it gel ‘ilâc it ey tabîb (Mihri, G. 7/3)

Gönlün hasta olması tasavvuru ayrılık acısından aşığın düştüğü durumu gösterir. Bu tasavvurda âşık hasta, sevgili doktor, ilacı, çaresi ise yalnızca sevgiliye kavuşmaktır. Eğer bu kavuşma yaşanmazsa hasta acı çekerek kavuşma gününün hayalini kurar. “Ey çarem ayrılıkla can vermeme ramak kaldı. Şefkat zamanları gönlü hasta aşığa gelmez mi?”, “Ey doktorum gönlüm ayrılığından dolayı güçsüz yardım et. Bir iyilikte bulun hasta gönlün derdine şifa ver” beyitleriyle bu hastalığın başka hiçbir kimsenin, hiçbir ilacın çözebileceği bir hastalık olmadığını belirtir. Sevgilinin dudağı hayati önem taşıyan bir unsurdur. Sevgili aşığa dudağını sunarsa iyileştirici özelliğe sahiptir. Âşık sevgiliden durmadan merhamet, derman bekler.

Re’yi Mesîh-âsâ hemân dünyâya virdi tâze cân

Şimden girü *dil- haste-gân* olsun mı muhtâc-ı tabîb (Şeref, Tar. 4/4)

Lokmân'a minnet itme Şeref *haste- dil* için

Yokdur ‘ilâc u çâresi ehl-i mahabbetiñ (Şeref, G. 96/6)

Dil marîzine lebûñden eylemezseñ ger ‘ilâc

Hikmetiyle çâre bulmaz olsa biñ Lokmân aña (Mihri, G. 3/3)

Ey felek bir yâre açdın ki dile bu derd ile

Gelse Lokmân u Felâtûn çâre yok dermanıma (Mihri, Tar. 85/4)

“Edebiyatta birçok yönleriyle ele alınır. Meryem’in İsa’ya gebe kalışı, doğum esnasında ve bebekken gerçekleşen doğaüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vs. birçok yönlerden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur” (Pala, 2017, s. 235).

Burada lokman hekimlik işindeki ustalığından dolayı bir sembol olarak kullanılmıştır. “Hasta gönlüme dudaklarını ilaç niyetine sunmazsan ona bin Lokman olsa bilgeliğiyle çare bulamaz”

Bir *haste- dil* şikeste-derûn ‘âşık-ı zârım

Vuslat ile vir derdime dermânımı yâ Rab (Şeref, G. 10/2)

Şerbet-i la ‘lûñ imiş *haste dile* dost şifâ

Demidür eyle devâ bu *dil-i bîmâra* meded (Mihri, G. 14/4)

Öldürse gerek beni hayâl-i lebûñ ey dost

Bu *haste dile* kılmaz iseñ zerre kadar em (Mihri, G. 105/3)

“Ben bir ağlayan âşık, hasta ve kırgın gönüllüyüm. Rabbim derdimin çaresini ver, kavuştur, Sevgilim dudağın hasta gönlüme şifaymış. Bu hasta gönle yardım zamanıdır, ilacını ver, Ey sevgili bu hasta gönlüme ilacını vermezsen dudaklarının hayali beni öldürür” beyitleriyle âşığın tek çaresinin sevgiliye kavuşması olduğu vurgulanmıştır. Sevgilinin dudaklarının hayali bile âşığı öldürmeye yeterlidir.

Cevrûñ de vefâdur baña derdûñ de devâdur

Bîmâr-ı dile bir dahi tîmâr gerekmez (Mihri, G. 60/2)

Ancak çoğu zaman âşık derdinin devamını ister. Âşık çektiği bütün bu eziyetleri sevgiliden geldiği için derdi ilaç eziyeti ise vefa olarak görür. “Eziyetin vefadır derdin ilaçtır. Gönlü hasta (kişiye) başka hizmet gerekmez.”

Lutf eyle kıl ‘ilâc bugün ey tabîb-i cân

Dil hastedür firâkuñ ile gel devâlar it (Mihri, G. 8/4)

“Ey can tabibi, bugün lütfeyle ilaç ver. Gönül ayrılığın ile hastadır gelerek devalar et.” Âşık sevgilinin hastası, sevgili ise onun doktorudur. Sevgiliden ayrı düşen âşığın gönül derdi gitgide artar. Beyitte de ayrılık acısından hastalanan âşık tek çarenin sevgiliye ulaşması olmasından kaynaklı sevgiliye seslenerek ondan merhamet dolayısıyla hastalığına bir çare aramaktadır.

“Dolayısıyla âşığın bu arzusu gerçekleşmesi mümkün olmayan bir temennidir. Firkatte âşığın yanına gelip derdine deva, gönlüne ilaç verecek olan aslında sevgilinin kendisi değil hayalidir. Âşığın gönlüne sevgilinin hayalinin bile gelmesi onun gönül derdine devalar olacaktır” (Alıcı, 2022, s. 1296).

2.5. Kanlı

“Hûn ve Pür-hûn” kelimeleri, Farsça kökenli olup; “kan, kan içinde” anlamlarına gelmektedir. Gönülün önemli vasıflarından biri kanlı ve kan içinde olmasıdır. (Devellioğlu, 2016, s. 438) (s. 1116). Şiirlerinde bu kavramlar, ciger hûn, cigeri kan it-, ciger hûn eyle-, hûn-ı ciger, ciger kanı, bağır kanı tamlamaları ve kalıp ifadeleriyle kullanılmaktadır. Kanlı, kanla dolu olması gönülün vasıflarından biridir.

Firâk-ı intizâr u hasretiñle olmada her ân

Göñül mahzûn *ciger hûn* hâtırım mir’âtı sad-pâre (Şeref, K. 103/2)

Bir gice teşrîf-i cânân ile memnûn eylediñ

‘Aşkımı ol şevk ile biñ rûtbe efzûn eylediñ

Neyleyim şimdi firâkıyla *ciger-hûn* eylediñ

Çok mı gördüñ ey felek bir lahza şâdân olduğum (Şeref, Ş. 31/4)

Hasret *cigerüm* derd ile *kan itmemek* olmaz

Mihnet belümi devr-i kemân itmemek olmaz (Mihri, G. 58/1)

Şiirinde bağır kan dolu olmak, gönlü kanamak, yüreği kan olmaz, cigeri kan eylemek şekilleriyle karşılaştığımız bir tasavvurdur. Bu söz, âşığın ve gönülünün aşk acısı yüzünden girdiği durumu anlatırken kullanılan en önemli vasıflarından biridir. Âşığın günleri her an beklemekle ve hasretle geçer. Gönül kederli, âşığın kanlı gözyaşlarıyla dolu, paramparça ve kırıktır.

Câm-ı la ‘lûñ meyin içürdi rakîbe nidelüm

Bize sunmadı felek *hûn-ı cigerden* gayri (Mihri, G. 203/5)

Âşığın kan dolu yüreği şarap dolu kadehe benzetilerek, “Dudağının kadehinden rakibe şarap içirdi ne yapayım? Felek bize kanlı gönülden başka şey sunmadı”

beytiyle rakibe sunulan kadehin kanlı gözyaşlarıyla bağlantısını vermiştir. Dudak, şairlerin üzerinde durduğu önemli bir güzellik unsurudur.

Rakîbe la ‘l-i nâbuñ sun ko ‘âşık

Ciger kanını içsün kana kana (Mihri, G. 165/4)

Bağrunun kanı ile pür eyle çeşmüñ sâgarın

Dil kebâbından habîbe mâ-hazar eyle yarag (Mihri, G. 72/2)

Daha çok rengi, tadı ve aşığı sersemletici özelliğinden dolayı içki ve içki unsurlarıyla birlikte kullanılır. Sevgilinin dudaklarının kırmızılığı kan çağrışımından yararlanılarak şaraba ve dolaylı olarak kadehle de beraber anılmaktadır. “Rakibe o saf, kırmızı dudaklarını sun boş ver. Âşık ciğer kanını içsin doya doya, bağrının kanıyla göz kadehini doldur. Sevgiliye hali hazırda olan gönül kebabından donat” sevgilinin dudağının kırmızılığı ve aynı zamanda aşığı yaralayıcı özellikte oluşu kan ile de ifade edilir. Sevgilinin güzellik askeri içinde göz, kaş ve dudak yasak nedir bilmez, kan döker. Dudaklar aşığın gönlünü ve canını aralarında paylaşamayan iki kanlı düşman gibidir.

Bir degil efgende vü cüyendeler hadden efzûn

Lâle-veş ‘aşkıñla olmuş cümlesiniñ *bağrı hûn*

Ber-taraf oldu bu hulyâ ki baña dâg-ı derûn

Kangı ‘âşıkdır seniñ göñlüñde göñlüñ kimdedir (Şeref, 29/2)

Lâle-veş *hûn itdi bağrım* dâg-ı hicrânıñ seniñ

Bu mudur ‘uşşâka zâlim lutf u ihsânıñ seniñ (Şeref, G. 92/1)

“Hepsinin bağı kanlandı. Ayrılığının acısı lale gibi bağrımı kanlandırı.” Lale kırmızı renkte olabilen bir çiçek türü olup ortasında bulundurduğu siyah bir kısım dolayısıyla yürekte dert sebebiyle açılan yaraya benzetilir. Bu görüntü klâsik şiirde birçok tasavvuru oluşturmuştur. Bunlardan biri de rengi sebebiyle ciğerin kanla kaplı görüntüsüne benzetilmesidir.

2.6. Kırık

“*Şikeste, sad-çâk, sad-pâre*” kelimeleri, Farsça kökenli olup sırasıyla; “kırılmış, kırık, mağlubiyet, yüz yarık, yüz parça, yüz parça, parça parça olmuş” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1165). “Budizmde yasak olan davranışlardan biri de gönül kırmaktır. Köhlin bertmek (1998) “gönül kırmak” ifadesi, canlılara yapılan kötü muamelelerden biridir” (Tokyürek, 2013, s. 266). Gönülün vasıflarından olan kırık olması durumu aynı zamanda bir deyimdir. Şiilerde bu kavramlar, şikeste-derûn, şikeste-hâtır, şikeste dil, şikeste gönül, hatır-ı sad-pâre, cân-pâre vb. tamlamalarla ve kalıp ifadelerle kullanılmaktadır.

Bir haste dil *şikeste-derûn* ‘âşık-ı zârım

Vuslat ile vir derdime dermânımı yâ Rab (Şeref, G. 10/2)

Matlab-ı gönlüm meger hiçbir zamân olmaz imiş

‘*Âşık-ı işkeste-hâtır* kâm-rân olmaz imiş (Şeref, G. 74/1)

Yok gördüğüm *şikeste dili* kime sorayım

Yâr ile subh u şâm ne ‘âlemdedir ‘aceb (Şeref, G. 14/4)

Gönülün kırık olması sevgilinin ayrılığı, vefasızlığı ve merhamet göstermemesinden kırılıp, paramparça olmuştur. Bu derdin çaresi sevgiliye kavuşmaktır ama rakip buna izin vermez. “Ben bir ağlayan âşık, hasta gönüllü ve kırık gönüllüyüm. Rabbim kavuşma günüyle derdimin çaresini ver, meğer gönülün isteği hiçbir zaman olmazmış. Kırık gönüllü âşık arzusuna nail olamazmış, Kırık gönlümü gördüğüm yok kime sorayım? Acaba sevgiliyle birlikte sabah akşam ne halededir?”

Gelüp sabâ yelerek didi ey *şikeste-derûn*

Nedir bu nâle vü feryâd u âh-ı bî-pâyân (Şeref, K. 21/15)

Figânı ‘*andelîb-i dil- şikestiñ* hâr içündür hep

Degil bîhûde âh-ı ‘âşıkân agyâr içündür hep (Şeref, G. 12/1)

Burada rüzgarın esintisi yanına gelerek “ey kırık gönüllü” diye seslenerek ona bitmek bilmeyen feryatların neden olduğunu sormaktadır. Diğer bir beyti bu soruya

cevap verir niteliktedir. “Kırık gönüllü bülbülün feryatları hep diken içindir. Âşıkların ahı boşuna değil hep rakip yüzündendir.”

Hiç yok mı merhamet *Şeref-i dil- şikeste*ye

Cevriñle oldu hâli yamân âh âh âh (Şeref, G. 222/5)

Yıkdı kasr-ı emelim darb-ı firâk-ı cânân

Kalmadı çekmege bâr-ı gamını tâb u tüvân

Öyle bir haste-dil *şikeste-derûnum* el’ân

Baňa dermân idemez olsa hezârân Lokmân

Sabrı güç çâresi güç derde giriftâr oldum (Şeref, Tah. 1/3)

Sevâb-ı hacc bulam dirseñ eylegil cânâ

Şikeste- hâtıruñuñ gönlinüñ ziyâretini (Mihri, G. 206/4)

Sevgilinin aşığa zerre kadar merhameti yoktur. Gönül sevgilinin zulümlerinden kirli, kötü ve kırık haldedir. Gönlü kırılan aşığın derdine Lokman bile çare bulamaz. Sevgilinin aşığa merhamet etmesi; ziyareti, âşık için o kadar sevindiricidir ki hac yaptırması kadar sevap işlemiş olur. “Ey sevgili, hac sevabı kazanman istersen, (bu) gönlü kırığın kalbini ziyaret et.”

Tîg-i kahruñdan *cigerler pârelendi* gerçi âh

Âteş-i ‘aşkuñ yanar sînemde gûyâ dem de var (Mihri, G. 44/3)

İtmez kabûl-i merhem olur ‘âkıbet telef

Hicrân okuyla *sîne-i dil pârelenmesin* (Şeref, G. 162/2)

Ayrılığın ve sevgilinin vefasızlığı aşığın gönlünü kırar bin parçaya böler. Ayrılık ve vefasızlık gibi özellikler oka benzetilmiş ve bu okların amacı aşığın gönlünü parçalara ayırmaktır. “Ah! kahr okları ciğerleri parçaladı. Sinem’de aşkın ateşi yanar ayrıca bolca kan var, Ayrılık okuyla gönlüm parçalara ayrılmasın.”

Açdı *cân-pâresiniñ* fûrkati işler her dem

Hayf o zâtıñ cigerinde bir oñulmaz yâre (Şeref, Treb. 1/23)

Kasdı o şûhuñ yine âzâra mı

İncidir oldu dil-i âvâremi

Cem ‘idemem *hâtır-ı sad-pâremi*

Şerh idemem sînedeki yâremi

Gayri Felâtûn bulamaz çâremi (Şeref, Ş. 27/1)

Münkesir itdiñ Şeref-zârı felek sen ba ‘d-ez-în

Cem ‘olur mı Zann idersin *hâtır-ı sad-pâresi* (Şeref, G. 242/5)

Ayrılık sevgilinin gönlünde iyileşmez bir yara açar ve bazen parçalara ayırır. Âşık ne kadar bu acıyı açıklamak istese de bu öyle yoğun bir acıdır ki açıklayamaz. Bu derdin, yaranın çaresini Eflatun gibi akıl timsali olan kişiler bile çözemez.

2.7. Ölü

“Mürde”, *Farsça kökenli olup; “ölmüş, ölü” anlamlarına gelmektedir.* (Devellioğlu, 2016, s. 857). Klâsik şiirde gönül farklı sebepler için ölü olarak nitelendirilir. Şiirlerde bu kavram, dil- mürde, mürde-i dil, gibi tamlamalarla ve kalıp ifadelerle kullanılmaktadır. Gönülün ölü olması önemli vasıflarından biridir.

Göricek yâr ile agyârı *göñül* bir yerde

Çıldırır yâhud *ölür* sag selâmet gelmez (Mihri, G. 65/6)

Gönül ayrılık, hasret, sevgilinin cefası gibi unsurlardan dolayı üzüntüden ölmüştür. Sevgiliyi rakiple görmekte aşığın gönlünü öldüren unsurlardan bir tanesidir. Şair, sevgilinin ve rakiple bir araya gelebilme ihtimalinden korkarak eğer onları görecektir olursa çıldıırabileceğinden ya da daha kötüsü ölebileceğinden bahsetmektedir.

Teşnedür dil sun lebüñden çeşme-i hayvân aña

Mürdedür cismüm gamuñdan n'ola virseñ cân aña (Mihri, K.4/1)

Gönlü ölü durumdan ancak vuslat kurtarır ve sevgilinin öpücüğü ölüyü dirilebilme özelliğine sahiptir. Bir diğer deyişle gönle canını bağışlayan sevgilinin dudağıdır. Klâsik şiirde sık görülen dudak tasavvurları genellikle tasavvufi boyutta

kavuşmayı, vuslatı temsil etmektedir. Susamış gönül ona, dudağından hayat pınarından sun. Bu beden üzüntüden ölüdür, ona can versen ne fayda?

Mürde-i cân u dile virdi hayât-ı ebedî

Leblerüñ oldugün çeşme-i hayvân-şekil (Mihri, K. 8/13)

Sen rûh-ı revân ey hân *dil- mürdeme cân* ancak

Gül-ruhlaruñuñ şevki gün gibi ‘ayân ancak (Mihri, G. 79/1)

“Ey Padişahım! sen ölü gönlüme can, hayat verensin ancak. Ancak gül gibi (olan) yanaklarının aydınlığı gün gibi açık.”

2.8. Perişan, Karışık

“*Perişân, şûrîde ve âşüfte*” kelimeleri, Farsça kökenli olup; “dağınık, karışık” manalarına gelmektedir. (Devellioğlu, 2016, s. 54) (s. 1007) (s. 1171). “Türkçe ‘de ise “üzgün, sıkıntılı, dertli” (Tdk., 2023) manalarına gelir. Divân edebiyatında, bu kelimeler sıklıkla kullanılmış ve şairlerin aşk acısı, ayrılık, hasret, yalnızlık gibi duygusal temaları işlerken duygularını ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Şairler, aşğın sevdiğine kavuşamadığından dolayı yaşadığı üzüntüyü, darmadağın hali ifade ederken sıklıkla sevgilinin saçlarının dağınıklığıyla kendi dağınıklığı arasında bağ kurarak atıfta bulunurlar. Böylece perişan gönül ifadesi; sıkıntılı, kederli ve dağınık gibi kelimelerle ilişkilendirilen yaygın bir tema ve benzetmedir. Aynı zamanda gönlün perişan olması, gönlün vasıflarından biridir.

Aşkın her türlü duygusal etkilerine maruz kalmış olan aşğın iç dünyası, çeşitli zorluklar diğer bir deyişle engellerle dolu olan aşk deneyimlerinden derinden etkilenmiştir. Aşkın getirdiği duygu yoğunluğu ve tutku sebebiyle, pek çok zorluğa göğüs germiştir. Bu acılar arasında sevgiliye olan hasret ve bu özlemin getirdiği perişanlık ve dağınıklık hali beyitlerde gönül kavramıyla öne çıkmaktadır.

Za ‘f-ı gam-ı hecrüñle ko ölsün yeridür

Dil-i âşüfteki cânâ aña pend itmedi kâr (Mihri, K. 17/15)

Mihri Hâtun bu beytinde “Ey sevgili perişan gönül ki ona verilen nasihat fayda etmedi. Ayrılığının verdiği üzüntüyle bırak ölsün, bu uygundur” diyerek aslında

sevgiliye seslenir. Ayrılık acısının gönlünü perişan ettiğini, nasihatlerin bile fayda sağlamadığını ifade etmiştir.

Nolduñ neden bu rütbe *perîşânsın ey gönül*

Dünyâya geldigine peşîmânsın ey gönül (Şeref, Terk. 1-I/1)

“Ey gönül n' oldun? neden bu derece perişansın? Ey gönül dünyaya geldiğine pişmansın.” Şair, kendisinde hissettiği yoğun duyguları ifade etmek için kendi iç dünyasına, gönlüne seslenir. Gönül âşık için müracaat yeridir dertleşilen ikinci bir şahıstır ve bu sesleniştten doğan âşık ile gönül arasında ki diyaloglara şahit oluruz. Âşık, gönlüyle konuşarak duygu ve düşüncelerini ifade eder. İç dünyasını yansıtarak zorluklarla dolu bir süreçten geçtiğini, bu durumun onda derin etkilerinin olduğunu ima etmiştir. Bu seslenişin amacı iç diyalogla aşığın ruh halini açıklayabilmektir.

Kıldukça hamâ'il kolını boynuna ağyar

Zülfün gibi ben gönli *perîşânı* unutma (Mihri, G. 158/5)

“*Arapça hamâili, “kılıç bağı”, “muska, tılsım” anlamındadır. Hamâiller, boyuna çapraz veya normal olarak asılan, üçgen, kare, dikdörtgen, yuvarlak bazen yıldız şeklinde olan mahfazalardır*” (Kuşoğlu, 1994, s. 44). “*Kadınlar veya çocuklar için hazırlanan hamâillerin alt kısımlarına bir kısa halka şeklinde bazen kısa zincirler asılır, uçlarına da gümüş beşlik ya da ikilik paralar, bazen de pullar takılırdı*” (Ülgen, 1999, s. 244). “*Şirinlik muskası mazmununun söz konusu edildiği beyitte Bâkî, insanları büyülemek için sümbülün misk ile muska yazdırıp boynuna taktığını ifade etmektedir. Böylece sümbülün kokusunun daha da kuvvetlendirildiği anlaşılmaktadır:*

Yazdurup müşg ile boynuna hamâ'il takdı

Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül” (Dikmen, 2012, s. 83).

Âşık, sevgilinin saçlarını kendisinin karmakarışık, dağınık ruh haline benzetir. “Yabancılar, kolunu boynuna doladıkça, saçların gibi perişan gönüllü beni unutma” beytinde saçların dağınıklığıyla gönlün dağınıklığı arasında bir ilişki kurmuştur. “Perîşân, şûrîde ve âşüfte” kelimeleri, değindiğimiz üzere sözlüklerde “dil-i perîşân, dil-i şûrîde, âşüfte-dil” gibi tamlamalar oluşturup, genellikle karışıklık ve dağınıklık anlamlarından dolayı sevgilinin saçı ile ilişkilendirilmiştir.

2.9.Saf, Temiz

“Pâk kelimesi, Farsça kökenli olup; temiz, sâf, berrâk anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 998). “Hulûs kelimesi, Arapça kökenli olup; gönül temizliği, saflık anlamlarına gelmektedir” (2016, s. 436). Klâsik Türk şiirinde bu kavram “kalbini pâk ey-, kalbini pâk it-, hulus-ı kalb” vb. tamlamalarla ve kalıp ifadelerle kullanılmaktadır.

Kamu ‘âlem tolıdur Allâh ile

Sen de *pâk it* kalbüñ illallâh ile (Mihri, M. 2/40)

Hulûs-ı kalb ile icrâ-yı şer ‘a kıldığı sa ‘ye

‘Alem-dâr-ı Resûlullâh mahşerde güvâh olsun (Şeref, Tar. 84/4)

Gönül temizliği, kalp temizliği genellikle tasavvuf alt yapılı dini unsurlarla birlikte kullanılan bir deyimdir. “Gönül sevgilinin, Allah’ın tecelli ettiği yer olduğundan dolayı temiz olması gerekmektedir. Kelime-i tevhide inanmadan Müslüman olunmaz. Bu sözü inanarak söyleyen kimse, evrende yalnız Allah’ın var olduğun, ondan başka tapmaya lâyık bir varlık bulunmadığına inandığını ifade etmiş, aynı zamanda kendisinin sadece onun önünde secdeye kapandığını dile getirmiş olur” (Yılmaz, 2013, s. 408). Halvetî tarikatının etkisinde olan Mihri Hâtun Tazarru’ nâmede kalbi temizlediğinden bahsettiği “Lâ ilahe illa’ llâh” zikrini sıkça geçirmiştir. “Lâ ilahe illa’ llâh” zikri, “kalbi nefis ve hileden temizler, Bütün evren Allah ile doludur; sen de illâllah ile kalbini temizle, Gönül temizliği ile Allah’ın emirlerini yapma çabasında olanlara alemlerin sahibi Allah mahşerde şahit olsun.”

Kalbüñi gıll u gışdan eyler pâk

Tâ ‘at-ı lâ ilâhe illallah (Mihri, K. 1/12)

Gubâr-ı kalbi siler lâ ilâhe illallâh

Komaz gönülde keder lâ ilâhe illallah (Şeref, K. 1/1)

Gerd-i gamdan idemez âyine-i kalbini sâf

Kim hulûsâne cihânda dimedi bismillâh (Şeref, G. 234/4)

Kalb sâf âyine-veş celb-i mehâsin eyler

Nakş-ı hüsnî dil-i kemterde kodı cilve-i ‘aşk (Şeref, G. 89/2)

Gönldeki kin ve hile aynadaki kir ve pasa benzetilir. Allah’ın tecellisi ise; aynadaki yansımayla bağdaştırılır. Bundan dolayıdır ki gönül aynasını temiz tutmak demek kalbini, gönlünü kinden hıstan, dünyevi olandan diğer bir deyişle masiva’dan temizlemektir. “Kim ki içtenlikle bismillah demez, o kalp aynasını gam tozundan temizleyemez, Kalp temiz ayna gibi güzellikleri kendine çeker. İtibarsız gönlümde güzelliğinin resmi aşkın yansıması oldu.”

2.10. Serseri

“*Avare kelimesi, Farsça kökenli olup; “serseri, boş gezen, işsiz güçsüz” anlamlarına gelmektedir*” (Devellioğlu, 2016, s. 59). Bu kelime sıklıkla aşk acısı, ayrılık, hasret, yalnızlık gibi duygusal temaları işlerken kullanılmış ve aşğın sevdiği peşinde savrulması halinde bulunduğu durumu ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Gönlün önemli vasıflarından biri serseri oluşudur. Şiirde bu kavram genellikle dil-i avare tamlaması ve dil avare kalıbıyla kullanılmaktadır.

Gönlün serseri olması, aşğın sevgiliye düşkünlüğü ve bu düşkünlüğün aklını başından alması özelliklerine dayanır. Aşk, âşık olan kişinin mantığını ve sağduyusunu kaybetmesine bu durumda gönlün serseri, kontrolsüzce yani başı boş dolanmasına olanak sağlar. Odak konusu sevgili olan âşık artık durumları mantık ve sağduyu çerçevesinden değil daha çok duygusal ve arzu sal bir bakış açısından ele alır. Sevgilinin ilgisizliği ve ayrılık aşğın dengesini bozan şeylerin başında gelir.

Olur derdüñle *dil âvâre* her dem

Dil- ârâmum gel e gör hâli geh gâh (Mihri, G. 167/2)

Gönül, sevgilinin vefasızlığından, özleminden aklını yitirir, serserileşir. Mihri Hâtun aşk derdinin gönlünde yarattığı etkiyi; “Ey sevgili, gönlüm her zaman derdinle kendinden geçti. Gönlümü okşayan sevgili ara sıra gel gör halimi” sözleriyle dile getirir. Gönlünün bu aşk yüzünden her zaman dertli olduğunu, bu derdin gönlünü serserileştirdiğini kısaca içinde bulunduğu durumu, “ara sıra gel gör ne haldeyim

aşkından serseri oldum” beytiyle ifade etmiştir. Burada sevgilinin vefasızlığına da vurgu yapar.

Ta ‘cîz itme yâri didim ‘arz-ı hâl ile

Tutmaz nasîhatım *dil-i âvâre* neyleyim (Şeref, G. 135/5)

Gönül öğütleri dinlemez, laftan anlamaz. Şeref Hanım bu beytinde kendisiyle bir sohbet içerisinde. Derdinin gönlünde yarattığı etkiyi; “Bulunduğun durumu anlatarak sevgiliyi rahatsız etme dedim, serseri gönül dinlemez öğütlerimi ne yapayım” beytiyle kendisiyle yaptığı sohbette serseri gönlünün nasihatlerini dinlemediğini ve durumda ne yapacağını bilmez halde olduğunu ifade eder.

Yâriñ keremi gayre saña şefkati yokdur

Bir gün sözime ey *dil-i âvâre* gelirsın (Şeref, G. 158/3)

Sevgili aşığa karşı vefasız ve şefkatsizdir. Aşığın durumuna acımaz ve merhameti yoktur. Şeref Hanım "Ey gönül sevgilinin iyiliği yalnızca yabancılarıdır. Sana şefkati yoktur, bir gün dediğimi anlarsın." diyerek gönlüne seslenen şair, sevgili hakkında öğütlerde bulunur.

İder eylemez sonun yâd bu nukûd-ı eşki ber-bâd

Şerefâ hezâr feryâd bu *dil-i âvâremizden* (Şeref, G. 175/7)

Gönül her daim düşkünlüğü sebebiyle hüznüldür. Haykırarak medet arar. Çare yalnızca sevgiliye kavuşmaktır. “Ey Şeref, (duyduğun) bu binlerce feryat serseri gönlümdendir. Sonunu anmak gözyaşı nakitlerimi telef eder.”

Şeref Hanım'ın dîvânında daha fazla örneğine rastladığımız bu deyim, Mihrî Hâtun dîvânında ise yalnızca bir beyitte karşımıza çıkar. Her iki şairde ortak olarak tespit edilen bu kavram sevgiliden ayrılmanın verdiği üzüntü, sevgilinin vefasızlığı ve ilgisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Mihrî Hâtun, gönlünün aşk derdiyle avare olması hakkındaki beytinde; sevgiliye seslenmekte ve kavuşma isteğiyle derdine bir medet aramaktadır. Şeref hanım ise, gönlüne seslenerek sevgiliyi rahatsız etmemesi ve uzak durması gibi

öğütlerini gönlüne iletmiştir. Denilebilir ki, gönlün avare olması, şiir bağlamında Şeref Hanım ve Mihrî Hâtun tarafından benzer özelliklerle ele alınmış yalnızca sevgilinin eziyetleri karşısında tutumları farklı olmuştur diğer bir deyişle, Şeref Hanım'ın öğüt verici bir tutumla gönlüyle diyaloga girmesi farklılık olarak dikkat çekmektedir.

2.11. Susamış

“Teşne” kelimesi, Farsça kökenli olup; “susamış, çok istekli” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1277). Gönlün susamış olması gönlün önemli vasıflarındandır. Klâsik Türk şiirinde bu kavram, teşne dil, dil-i teşne-gân, vb. tamlamalarla ve kalıp ifadelerle kullanılmaktadır.

Teşnedür dil sun lebünden çeşme-i hayvân aña

Mürdedür cismüm gamuñdan n’ola virseñ cân aña (Mihrî, K.4/1)

Dil teşnesine zemzem-i la ‘lin irürmese

Hâr-ı cefâda ölmüş idüm ben beriyyede (Mihrî, G. 168/6)

Sîne-i pür-sûzuma çeşmüm akıdur çeşmesin

Teşne- dil bulur hayâtı bu eğler eğler beni (Mihrî, G. 192/5)

Mahv itdiñ âb-ı vaslın dil- teşne-gân-ı ‘aşka

Ey çarh-ı sifle bârî şekl-i serâb göster (Şeref, G. 44/2)

Önceden bahsedildiği gibi gönül, sevgilinin dudaklarına muhtaç bir hastadır. Susamış gönlünün tek ilacı sevgilinin dudaklarına, sevgiliye kavuşmaktır. Buradaki tasavvur sevgilinin tatlı dudaklarının aşığa bir yaşam kaynağı oluşudur. Susamış aşığa, sevgili dudaklarını lütfederse, yaşam suyunu sunarsa yaşamasını sağlayacaktır. “Susamıştır gönül, yaşam suyunu sun. Bedenim üzüntüden ölüdür, ona can versen ne olur? Susamış gönlüm dudağının zemzemine erişemezse, kuraklıkta cefa ateşinde ölmüş olurum, yanıklarla dolu olan gönlüme pınar sönsün diye su dökmekte. Susamış gönül yaşam bulur, pınar avutur beni, ayrılık suyu aşka susamış gönlü bu istek mahvetti. Ey felek bari bir serap göster” beyitleriyle sevgilinin hayaline bile muhtaç olduğunu belirtir.

Zinde olur haşre dek bulur hayâtı *teşne-dil*

Hızr-veş her mürdeye virseñ şehâ lutfuñla âb (Mihri, K. 3/23)

Yakdı yandurdu şehâ *teşne dili* gayret odı

Zulmet-i gamda koma hızr ola hem-râh saña (Mihri, G. 5/4)

Teşnedür dil leblerüñden çeşme-i cân eyle ‘arz

Hızr-veş zulmetde kaldum âb-ı hayvân eyle ‘arz (Mihri, G. 68/1)

Akıtdı mâ benân-ı mu ‘cizâtıñ

Yediñde çeşmesi âb-ı hayâtıñ

Komadıñ *teşne-dil* ehl-i guzâtıñ

Ki sensin *Hızr’ı* cümle kâ’inâtıñ

Şefâ ‘at yâ Resûlallâh şefâ ‘at (Şeref, Muh. 1/3)

“Ey padişah, sen her ölüye lütfunla Hızır gibi su versen, o kıyamete kadar diri olur. Çok istediği yaşama kavuşur.” Gönlün susamış olmasından bahsedilirken ab-ı hayat suyundan dolayı Hızır ve Hz. İsa’ya telmihte bulunulmuştur.

“Efsaneye göre, Hızır, arkadaşı İlyâs ile İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zulumât ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ile İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlamış. Onlarda suyun âb-ı hayât olduğunu anlayarak kana kana içmişler. Sonra İskender'e haber vermişlerse de tekrar bu suyu bulamamışlar. İskender âb-ı hayâtı mahrum olmuş. Böylece ölümsüzleşen Hızır ile İlyas Allah'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlarmış” (Pala, 2017, s. 204).

Adlûñ âbı n'ola *dil-teşnelere* virse hayât

Ki virür mürdeye ‘İsâ-nefesüñ cân-ı kerem (Mihri, G. 107/4)

“Hz. İsa, Mesih lâkabıyla bilinir ve kendisine Rûhu'l- Kudüs denir. Şiirlerde çok defa bir hayat emaresiyle birlikte dem (nefes) kelimesiyle yan yana anılır. Kevser,

cennetteki suyun adıdır” (Pala, 2017, s. 235). Sevgilinin dudağı ise can bağışlama konusunda İsa’ya benzetilir.

2.12. Yaralı

“*Mecrûh*” kelimesi, Arapça kökenli olup; “*yaralı*”, “*zahm ve dâg*” kelimeleri, Farsça kökenli olup; “*yanık yarası, yara*” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 181) (s. 690) (s. 1359). *Efgâr ve Figâr kelimeleri*, Farsça kökenli olup; “*yaralı, sakat; kötürüm*” anlamlarına gelmektedir (2016, s. 232) (s. 305). “*Rîş*” kelimesi, Farsça kökenli olup; “*yara, yaralı*” anlamlarına gelmektedir (2016, s. 1045). Klâsik Türk şiirinde bu kavram, dil- efgâr, dâg-ı dil, mecrûh dil, gönül zahmı vb. tamlamalarla ve kalıp ifadelerle kullanılmaktadır.

Hep bu bendeñ mi hemân lâyı-ı âzâr olsun

Gam u cevriñle Şeref gibi *dil- efgâr* olsun

Yıkılan bir de ne var hâtır-ı agyâr olsun

Bende-hâneñde nolur bir gice iftâr itsen (Şeref, Ş. 2/4)

Nazar itmeme felegiñ lâle vü sünbüllerine

Dâg-ı dil oldu bahârım seni sevdim seveli (Şeref, G. 240/4)

Gerçi *dil mecrûhdur* hecrüñle gözde nem de var

Hamdülillah kim visâlünden aña merhem de var (Mihri, G. 44/1)

Kanı ol dem ki bizümle dün ü gün hem-dem idüñ

Dil-i mecrûhumuzuñ yâresine merhem idüñ

Hey benüm begcegizüm sen dahi bir âdem idüñ

Yüri şâhum yüri ısmarladum Allâh'a seni (Mihri, Mur. 8/4)

“Gönlüm ayrılığından dolayı yaralıdır. Çok şükür ki ona; kavuşmak gibi bir merhem de var.” Gönül, sevgiliden ayrılığın gönlünde yarattığı üzüntü askerleri tarafından yaralanmıştır. Âşık sevgiliyi gördüğü, sevdiği günden beri gönlü yaralıdır. Bu derdin ilacı sevgiliye kavuşmaktır.

Tîg-i hicrânîñ *dile* açmakdadır *dâg üsti dâg*

Ben de gülşende bu sînem lâle-zâr itsem gerek (Şeref, G. 100/2)

Olan bu *zahm-ı dile* sanma bâdi gamze-i tîr

Seni nişân iden ‘aşka hemân gönül takdir (Şeref, G. 48/1)

‘Aceb mi bir nîgehde geçse *zahmıñ tâ dil ü câna*

Sizi ey gamzeler böyle iden gaddâr bahtımdır (Şeref, G. 50/3)

Dilde zahm açılur hayâl itsem

Ne belâ-yı nihândır gamzeñ (Şeref, G. 95/2)

Şair, gönlünün içinde bulunduğu durumu sevgilinin ok gibi olan bakışlarına, Allah'ın takdirine ve kadere bağlar. O bakışların sadece hayali bile gönlünde sıkıntı ve yara açmasına yeterlidir. Ayrılık oku, gönle yara üstüne yara açmaktadır.

Çekdi lebünün hasretile sînesine *dâg*

Taglara düşüp lâle-i nu ‘mân unuduldu (Mihri, G. 188/3)

Lâlenün derd ile *dâg oldu* hasedden *cigeri*

‘Ârızun ‘arz ideli sen gül-i handân-şekil (Mihri, K. 8/5)

Ser-be-ser *dâg-ı derûnum* gülşene ‘arz eyleyüp

Lâleyi şemşîr-i reşk ile ciger-hûn eyledim (Şeref, G. 121/3)

“Açılmış bir gül gibi olan yanaklarını gördüğümünden beri lalenin ciğeri dertten, arzudan yandı ve yaralandı.” Gönül yarası, rengi ve şekli bakımından laleye benzetilir. “Lalenin ortasındaki siyah kısım sevgilinin yanaklarına özendiğinden ve onu kışkırttığından dolayı bağrında oluşan yara, dağlanmadır. Ciğeri kan olmak, bağı yanmak pür-hûn olmak vs. bu nedenle kullanılır. Divân şairinin sözünü ettiği lâle, çok zaman şakayık denilen gelincik lâlesidir. Bazen lalenin Nûmânî denilen ve dağlarda yetişen cinsi de söz konusu edilir” (Pala, 2017, s. 284). “Yanakların açılmış bir gül gibi gördüğümünden beri lalenin ciğeri dertten, arzudan yandı ve yaralandı (dağlandı).”

2.13. Yıkık

Harap kelimesi, Arapça kökenli olup; “yıkık” (Devellioğlu, 2016, s. 375), “vîrân, vîrâne” kelimeleri, Farsça kökenli olup; “yıkık, yıkılmış harap olmuş yer” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1341). Klâsik şiirde bu tasavvur, aşğın derdinden dolayı gönlünün yerle bir olması, yıkılması durumunu ifade edebilmek için kullanılmıştır. Gönlün yıkık, yıkılmış olması gönlün önemli vasıflarındandır. Klâsik Türk şiirinde bu kavram, harâb dil, dil-i vîrân, vîrâne gönül, dil-i harâb vb. tamlamalarla ve kalıp ifadelerle kullanılmaktadır.

Bu hüzn ü bu firâk *dili eyledi harâb*

Sayham ile yıkılsa ‘aceb mi cihân felek (Şeref, Trkb 3/21)

‘Aceb dîvânedir tedbîrle hûş-yâr olamaz gönlüm

Harâb oldu yıkıldı yapma tîmâr olamaz gönlüm (Şeref, G. 144/1)

İ ‘timâd itmeme o zâlim ger beni şâd itse de

Kasdı yıkmaktır *dil-i vîrânımı* âbâd itse de (Şeref, G. 188/1)

Kasdı yapmaktı yeñi başdan *dil-i vîrânemi*

Sanma kim bihûde gönlüm pây-mâl eylerdi yâr (Şeref, G. 40/3)

Hem-çü bî-çâre Şeref dirler ilâ yevm-i kıyâm

Dil ü cân-ı tebehim sensin efendim sensin (Şeref, G. 157/5)

Klâsik şiirde sevgiliden ayrılmak ve aşk, aşğın gönlünü darmadağın, harap, yıkık bir hale sokar. “*Hazine ve definelerin viranelerde bulunmasından hareketle gönülde sevgilinin aşkını veya hayalini hazine gibi kendinde saklayan bir virane olarak tasavvur edilir*” (Kurnaz, Cemal, 2023). “Bu keder ve bu ayrılık gönlümü harap etti. Dünya, felek çılgınlıklarıyla yıkılsa şaşılacak şey mi? Gönlüm harap oldu yıkıldı tamir edilmez, bu zulümleri eden sevgili, beni sevindirse de artık ona güvenmem. O vereceği sevinç, yıkık gönlümü yeni baştan yapsa da amacı tekrar yıkmaktır.”

Degil zâtın gibi cânâ hayâlin bî-vefâ her dem

Yeñi başdan yapar *vîrâne gönlüm* lutfi var olsun (Şeref, G. 166/4)

Lutfuñla ‘imâret kılıcak müdde ‘î gönlin

Cevrûñle yıkılmış *dil-i vîrânı* unutma (Mihri, G. 158/4)

Kıl ‘imâret lutf idüp bu *dil-i harâbın* husrevâ

Her cihetden leşker-i gam eylemiş durur harâb (Mihri, K. 3/28)

Sevgili gönül şehrinin padişahı olduğunda, sevgiliyi ilk gördüğü anda aşkın askerleri ordu olur bu şehri yakıp, yıkar. Yalnızca sevgilinin lütfu, bağışı sevgilinin yıkık gönlünü yeniden, baştan yapılandırır. “Ey sevgili, hayalin senin gibi vefasız değil her zaman. (Onun) bağışları var olsun; yıkık gönlümü yeniden inşa eder.” Yıkık gönlünün Bayezid sayesinde imar edileceğini ve yeniden mutluluk bulacağını belirten şair, kederi askerlere, orduya benzeterek gönlünün bundan yıkıldığını belirtir. “Ey şahım! bu yıkık gönle lütfet her taraftan kederin askerleri saldırmakta, gönlüm harap olmaktadır.”

Lutfi ile kıldı *dil-i vîrânımı* ma ‘mûr

Gönlin hoş ide her dem anuñ hûb sanemler (Mihri, G. 24/3)

3. Toplumsal Hayat

3.1. Tipler ve Meslekler

3.1.1. Arif

Ehl kelimesi, Arapça kökenli olup “sâhip, usta, kabiliyetli” anlamlarıyla, Erbâb kelimesi ise; Arapça kökenli olup “sâhip, ehil, becerikli” anlamlarıyla kullanılmıştır (Devellioğlu, 2016, s. 237). “*Kemâl ehli, kemâl sahibi, ârif ve irfân sahibi*” (Onay, 1993, s. 139).

Gönlün gerçeği, sırrını bilene gönül ehli denir. Tasavvuftan dilimize geçen deyimlerden biridir. Tasavvuf Terimleri Sözlüğünde; "1. Hudavend-i dil, gönül ehli, arif. 2. serden geçen sırra eren sâlik; ehl-i dil, her istediğini rahat ve serbestçe söyler; sözlerinden dolayı kınanmaz; fakat kendi derdini gizler" (Uludağ S. , 2012, s. 118). “*Gönül ehli sûfiler anlamına gelir. Gönül haline varmak râbîta ve murakabe halinde olmak demektir. Melâmet ehli, Hakk'ı*

daima hatırda tutmaya ve onun türlü tecellilerini temaşa halinde olmaya "gönül beklemek" derler." (Kurnaz, Cemal, 2023).

Gördiler leyli saçun bendinde mecnûn gönlümi

Ehl-i diller Leyli vü Mecnûn dîvânın bağladı (Mihri, G. 194/4)

“Gönül ustaları siyah saçlarının kıvrımında deli gönlümü gördüler. Leyla ve Mecnun hikayesini okumayı bıraktılar.”

Ceddi Sıddîk oldığıyçün Hazret-i Pîr'in bütün

Ehl-i dil ehl-i sadâkatdır gürûh-ı Mevlevî (Şeref, K. 7/2)

Sühan-verâna ne cür'etle bugz idersin 'aceb

Bu rütbe cevre neden *ehl-i dil* ola şâyân (Şeref, K. 21/9)

Pendimi eyle kabûl

Gönlümi itme melûl

Ey püser *ehl-i dil* ol

İster iseñ nîk-nâm (Şeref, Mur. 7/6)

“Acaba düzgün konuşanı ne cesaretle sevmezsin. Bu rütbe neden? Gönül ehli eziyete yakışır olmalı”, “Nasihatlerimi kabul et. Gönlümü bezdirme. Ey oğul iyi anılmak istersen gönül ehli ol.” iki şairimizde genellikle gönül ehli olmanın tarifini yaparlar.

Tekdîri besdir *ehl-i dile* itmesin telef

Nâdâna saklasun keremin hazret-i felek (Şeref, G. 97/2)

Cevr ü kahrı felegiñ *ehl-i dile* âmâde

Anı hazm eylemedir lîk hüner dünyâda

Neş 'e-yâb ol gam ile virme şu 'ûruñ yâda

Âb-ı engûrı iden sabrdır ancak bâde

Her kim eylerse tahammül sademât-ı dehre

Bulur elbette umûrında Hudâ'dan behre (Şeref, Tsd. 6/4)

Felek her türlü eziyeti aşığın gönül yolunda ustalaşmasına yardımcı olur âşık bu eziyetlerden şikâyet etmez. Sevgiliden geldiği için ne derse bir emirdir. Çünkü sevgili gönlün sultanıdır. Âşık kapısında emirlerini bekleyen bir kuldur. “Baht hazretleri haddini bilmeze saklasın iyiliklerini. Azarı yeterlidir, gönül ehlini yok etmesin.”

Dâ'imâ bahş idersin *ehl-i dile*

Ne tükenmez hazînedir mihnet (Şeref, Kıt'a. 24/1)

Tab 'iñ bilirim ki bî-vefâdır

Ehl-i dile 'âdetin cefâdır

Çeksem ne kadar gamın sezâdır

Yek mûyına cân u ser fedâdır

Nitsin dil-i zâr mübtelâdır (Şeref, Muh. 7/1)

Yok men 'ine tedbîr-i müdâvât ile çâre

'Aşk *ehl-i dile* 'illet imiş bilmez idim ben (Şeref, G. 165/4)

Aşığın gönlünde dert eksik olmaz çünkü sevgilinin vefasızlığı bitmez. “Dert, ne tükenmez bir hazinedir ki gönül ehline sürekli bahşedersin” beytiyle sevgilinin bitmez tükenmez vefasızlığından bahsettikten sonra bir başka beyitte, “Bilirim ki gücün vefasızlıktır. Gönül ehline alışkanlığın eziyet etmektir”, der. Bundandır ki aşk onun için diğer bir deyişle gönül ustasına hastalıktır.

“*Arifler gönül gözü açık kimselerdir*” (Hünerli, 2017)

Sînede yâre-i sad-pâreyi itme teşrîh

Hâl-i 'aşkı Şerefâ her dil-i âgâh bilür (Şeref, G. 39/5)

Dirîgâ menba '-ı feyz ü kerâmet şeyh-i dil-âgâh

'Azîzim şevk-i 'aşk ile cinânı cîlve-gâh itdi (Şeref, Tar. 86/1)

3.1.2. Asker, Ordu

Leşker kelimesi, Farsça kökenli olup; “*asker, yiğit, kahraman, cesur*” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 631). Sevgili güzelliği sebebiyle

güzellik ülkesinin sultanı, gönül tahtının sahibidir. Bu özelliğe dayanarak gönül askerleri de güvenilir muhafızlardır.

Şol dil- rübâ ki hüsn ilinüñ kişveri geçer

Bir şehdür ol ki cân u gönül leşkeri geçer (Mihri, G. 40/1)

“Sevgili padişah olunca, aşk ıstırapı ordu olur ve gönül denen ülkeyi yakar, yıkar. Yine sevgili denen sultan, peşine gönüllerden müteşekkil bir ordu takıp götürür” (Pala, 2017, s. 169). “O gönül alan sevgili, güzellik ülkesinin gönül askerlerini bertaraf eden bir padişaktır” beytiyle bağlantılı olarak gönül güzellik ülkesinin askeri veya ordusu olarak tasavvur edilir. Yaptığımız taramada gönül leşkeri, can leşkeri olarak Mihri Hâtun'un dîvânında yalnız bir beyitte rastlanılmıştır.

3.1.3. Çocuk

Tıfl, Arapça kökenli olup “oğul, çocuk, küçük çocuk” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1291).

“Klâsik Türk şiirinde bu kadar önemli bir yer teşkil eden gönlü şairler farklı hayal ve teşbihler içinde kullanarak ifadelerini zenginleştirmişlerdir. Bu kullanımlardan biri de gönlün tıfla yani çocuğa teşbihidir. Şair “tıfl-ı dil”, “dil tıflı” veya “gönül çocuğu” gibi tabirlerle çocuklardaki fiziki, biyolojik, psikolojik birçok özelliği gönle yüklemiştir. Bu tür bir benzetme ilişkisiyle âşık genellikle hareketlerinin hoş görülmesini bekler; sevgili tarafından acınıp avutulmayı umar.” (Yıldız, 2022, s. 854)

“Gönlün çocuk olarak tasavvurunun nedenlerinden biri de çocukların kendilerine zarar verebileceğini düşüncesiz kararları, tehlikeli oyunlara meyletmeleri, hediye gibi güzel ve ilgi çekici şeylere çabuk kapılıp sevinmeleri gibi davranışlarıdır” (Hünerli, 2017). Gönül, sevgilinin her hareketine heveslenen bir çocuk olarak tasavvur edilir. Bu bağlamda aslında bir yetişkin tarafından tehlikeli oyunlara meyilden kasıt aşk olarak adlandırılabilir.

Meyl itme bu âlâyîşe bu ferş ü bisâta

Tıfl-ı dili bend eyleme zerrîn kımâta

Yer yok saña göz dikme sakın sadr-ı neşâta

Eflâk degil kat kat olup iden ihâta

Zehr ile tolu mâr-ı ham-ender-ham imiş bu (Şeref, Tah. 8/4)

“Çocuğun yetişmesinde önemli merhalelerden biri eğitim hayatıdır. Çocuk uygun yaşa gelir gelmez mektebe verilir. Başta dini bilgiler olmak üzere çeşitli konularda dersler alması sağlanır. Dursun Ali Tokel’in verdiği bilgiye göre aşk mesnevilerinde ve halk hikâyelerinde kahramanın en önemli özelliklerinden biri iyi bir eğitim almasıdır. Kahraman 7 yaşına gelince mutlaka mektebe gönderilir. Bu eğitim genellikle Kur’an ile başlamaktadır. Eski çağlarda çocuk eğitiminde ezberin de önemli bir yeri vardır. Çocuğun ilerleyen dönemlerde Kur’an’ı ezberlemesi beklenir” (Tökel D. A., 2005, s. 82).

Gönül- çocuk ilişkisinin temel sebebi, gönlün aşk heyecanından kaynaklı âşık kontrolünü kaybeder ve bu durum tıpkı bir çocuğun davranışlarına benzer. Gönül aşka düştüğünde; heyecanlı, söz dinlemeyen ve kontrolsüz bir yapıdadır. Bu bağlamda âşık gönül okulunda aşk ve gam talimi yapan öğrenmeye istekli bir talebedir.

Tıfl-ı dil dergeh-i Beşiktaş’ın

Oldı biñ cân ile heves-kârı (Şeref, Kk. 2/8)

“Klâsik Türk şiirinde gönlün çocuğa benzetildiği örneklerin bazısında da gönül çocuğunun üstada verilmesi, ayet ve Kur’an okuması ya da ezberlemesi, mektebe başlaması gibi konulara yer verilmiştir. Genellikle bu hayalde mektep, aşk mektebidir. Âşık, aşk mektebine girip aşk hocasından ders öğrenir. Öğrendiği ders olan Kur’an ya da çeşitli ayetler ise sevgilinin ayva tüyleri, dudağı gibi güzellik unsurlarıdır” (Yıldız, 2022)

3.1.4. Derviş

Derviş kelimesi, Farsça kökenli olup; “Allah için alçak gönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarikata bağlı bulunun kimse, fakir ve ihtiyaçlı kimse”

anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 200). Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir. Derviş, alan değil veren eldir; maddeten varlık da yokluk da onun için birdir. O, en büyük savaşı nefsiyle olan bir gönül eridir. (Uludağ E. , 2021, s. 185).

“Dervişlerin manevi yücelikleri daima imrenilecek bir durumdur. O, feragat köşesinde, kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır. Bu bakımdan aşığa çok benzer. Özellikle kerametleri (su üzerinde yürümek gibi) fakirliği, kanaatkârlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, maneviyat padişahı oluşur. Evinde daima bir misafir bulunması, hırka giymesi, ıstıraba alışkın oluşu yönleriyle söz edilir” (Pala, 2017, s. 112). Dîvânda dil-i derviş tamlamasıyla kullanılan örnekler tespit edilmiştir. Gönül gama alışkıdır ve durum hakkında bilgili olması nedeniyle derviş yani keder ehli olarak tasavvur edilir.

Temâşâ iderüz vasluñı lutfuñla bugün

Dil-i dervîşe ‘atâ eyleseñ ey şâh ne var (Mihri, K. 17/3)

Pâdişâhum seyr iderken bâg-ı hüsnüñ gûşesin

Bu dil-i dervîşüñe sîb-i zenahdân eyle ‘arz (Mihri, G. 68/4)

“Bugün iyiliğinle geldiğini hayal ederiz. Ey padişahım kimsesiz, muhtaç gönlüme bağışta bulunsan ne olur? Padişahım, güzellik bahçesinin köşesindeki izleyiciye, kimsesiz gönüllüye gamzeni sun.” “Gönül, gam ehli olması nedeniyle derviş olarak hayal edilir. Onun için sevgilinin siyah saçı hırka, çektiği gam ise bir lokmadır. Zaten gönül dervişine bir lokma bir hırka yeterlidir” (Hünerli, 2017, s. 765).

3.1.5. Dilenci

Sâ’ il kelimesi, Arapça kökenli olup; “dilenci” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1068). Gönül üzerinden değerlendirilen beyitlerde öne çıkan durum; aşığın sevgiliden ayrılığı, uzaklaşmasından kaynaklanan üzüntüdür. Gönlün dilenci konumunda olması akıllara muhtaç kimseyi getirmektedir. Diğer bir deyişle burada gönül, sevgiliden gelebilecek en ufak şeye muhtaç bekleyen ve her türlü kötü

davranışa umudundan göğüs gerer. Başka bir deyişle gönül, sevgilinin kapısının önünde bulunan vefa ve ilgi dilencisidir.

Kılma mahrûm hân-ı vasluñdan *dil-i sâ'illeri*

Âsitânuñdur bugün püş ü penâhum gitme gel (Mihri, G. 97/2)

3.1.1. Kapıcı

Der-bân kelimesi, Farsça kökenli olup; “kapıcı, kapıya bakan” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 197). Bu durumda denilebilir ki, gönül; sevgilinin yurdunda kapıyı kontrol altında tutarak bu yurdu korur. Âşık, vefasız sevgilinin kapısındaki bekçidir. “*Gönül redifli manzumelerde gönül- kapıcı, bekçi benzetmesi ilk olarak 16 ve 18. yüzyıllarda görülmektedir*” (Türk, 2019, s. 588).

Geçerken bende oldu dil habîbüm âsitânuñda

Göñül der-bân gözüm sakkâ müjemdür şimdi ferrâşı (Mihri, G. 200/4)

Gönül sevgilinin kapısında köle, bağlı bir kapıcıdır. “Sevdiğim gönlüm kapından geçerken bağlı olarak kaldı. Şimdi gönül bekçi, gözüm saka kirpiklerim çöpçüdür” beytiyle âşık sevgilinin kapısını korumayı görev edinmiştir. Aşığın gönlünün sevgilinin kapısında bekçi olması tasavvuru, diğer bir deyişle vefasızlığa karşı koruma sağlamak, göz yaşı damlalarını dağıtmak ve kirpiklerinin görevi ise istenmeyenleri temizlemektir.

3.1.2. Meddah, Hatip

Meddâh kelimesi, “Arapça kökenli olup; pek çok metheden, taklitler yaparak hoş hikayeler anlatıp halkı eğlendiren kimse anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 691). Meddah, aşığın kendisidir. Sevgiliye sürekli övgülerde bulunduğundan benzetilir. Bu iki tip aşığın sevgiliye bitmeyen sevgi ve övgü sözcükleri üzerinden bağlantı kurulmuştur.

Göñül meddâhım ol memdûha nola ‘arz-ı hâl itsem

‘Înâyât u keremde bahr-i kândır Yazıcı-zâde (Şeref, K. 9/17)

Hâtib Arapça kökenli bir kelimedir. “Câmide hutbe okuyan, güzel düzgün okuyan kimse” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 391). Âşık gönlünü bir hatibe benzeterek her zaman sevgilinin güzelliğine hutbeler okuduğunu belirtir.

Cemâlûn adına hutbe okur gönül her dem

Kim itdi imdi cihânda bunuñ hitâbetini (Mihri, G. 177/4)

3.1.3. Memur

“Me’mûr kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Emir almış olan kimse, bir işle vazifelendirilen kimse anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 708). Bahsedildiği gibi âşık sevgilinin kapısını yurt edinmişti. Sevgili tarafından aşığın gönlü, yakınlık şehrinde iltifattan azledilmiş bir görevli olarak görüldüğünü belirtir.

Düşüp sitâresi ma ‘zûl-i iltifât oldu

Diyâr-ı ülfete me’mûr gördüğün gönlüm (Şeref, G. 129/5)

3.1.4. Tutsak, Bağlı

Bende ve ber- dâr kelimeleri, Farsça kökenli olup; “esir, köle, tutsak” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 94) (s. 97). Gönül güzellik şehrinin şahına âşık olmuş sevgilinin, hasretin tutsağı olmuştur. Esir olan gönül bazen sevgilinin kapısını yurdu edinmiş bazense sevgilinin saçlarına bağlanarak esaretini başlatmıştır. Bu tutsaklık aşığın aşkından delirmesi sonucunda verilen bir ceza denilebilir ve bu esaret ömür boyu devam eden bir esarettir.

“Bağ, rabita. Dîvân edebiyatında sevgilinin hasreti, gamı ve saçı âşık için birer bendedir. Zindan ile çok kullanılır. Delilerin bağlanması bir tedbir şeklidir. Ayrıca bende tuzak anlamına gelir. Şairin gönül kuşu bu tuzağa yakalanır. Bendin demirli olanına tavk veya lale denir. Dîvân edebiyatında kul, çaker, kulam, esir gibi kelimelerle ifade edilen bende, çoğu zaman padişah ile kullanılır.” (Pala, 2017, s. 66). Çünkü sevgilinin sultan olduğu yerde âşık onun en sadık kuludur.

Gönlüm Şeref-veş bendedir

Tâ haşre dek efgendedir

Mâdem ki cânım tendedir

Dünyâya virmem ben seni (Şeref, Ş. 26/4)

Bende- dil cânâ tapuñdan hergiz âzâd olmasun

Kim hayâlûñ göñlümûñ tahtında hândur lâ-cerem (Mihri, G. 106/6)

Esir anlamlarına gelen bende ve kul kullanıldığı tespit edilmiştir. “O zaman bu kulun alınıp satılması tabidir. Bu durumda zincire bağlanıp zindana atılabilir veya azat edilebilir” (Pala, 2017, s. 66). “Aşk derdine tutulan gönül esir, mahpus, bağlı ve berdâr olur” (s. 168). “Ey sevgili, kapında esir olan gönlüm asla oradan ayrılmasın. Şüphesiz ki hayalin gönlümün tahtında hükümdardır.”

Ber-dâr ideyim zülf-i dil-âvîzine göñlüm

Eylerse bu hicrân u bu âzârı ferâmûş (Şeref, G. 76/4)

Dil ser-i zülfüne ber-dâr olmaga cânın sürür

Ölmege yer ister uşda geldi urganın sürür (Mihri, G. 35/1)

Sen çıkarduñ beni zülfine uyup başdan i *dil*

Göreyin sen dahi bu yoldaki *ber-dâr olasın* (Mihri, G. 120/7)

Sözüme uymaduñ ey *asılası dil* dilerem

Ser-i zülfine anuñ âhiri *ber-dâr olasın* (Mihri, G.120 /4)

Her telde asılı olan gönüller sevgilinin saçlarının ucunu, aralarını yurdu saymıştır. “Gönlümü, gönüler asılı saçlarına esir edeyim, saç uçlarına köle olmaya canım feda” Esir gönül, ipini sürüyerek ölmek için yer arar ve bunu seve seve yapar. “Ey asılası gönül, sözümü dinlemedin ya dilerim onun saçlarında esir olursun” beytiyle, âşık nasihatten anlamayan gönlünü artık kontrol edemez haldedir. Sevgilinin saçlarına heves etmiş, ona güvenmiş ve esir olmuştur. “Ey gönül saçlarına uydum beni baştan çıkardı. Sende bu uğurda idam edil de gör”

Dâr-ı cünûna göñlümi Mansûr ider meger

Çün-Kays u kûh-ken beni meşhûr ider meger (Şeref, G. 43/1)

3.2.Mekanlar

3.2.1. Çarşı

“Çar- sū kelimesi, Farsça kökenli olup; Çarşı, pazar anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 173). Şair, gönül çarşısını keder müşterileriyle dolu bir dört duvar bir dükkâna benzetir. Orada zevke ve mutluluğa yer yoktur. Bu tasavvur aşığın, gönlünü sevgilisi uğruna gönül pazarında satması üzerine kurulmuştur. Âşık artık vuslata erişebilmek için en değerli şeyini, can nakdini vermeye hazırdır.

Çârsû-yı gönülümüñ kâlâ-yı zevke yok yeri

Gayre sat ey hâce-i gerdûn çok hâhiş-geri

Ben bedestân-ı mahabbetde gezerken serserî

İtmiş a ‘dâ zîb-i dükkân-ı dil o meh-peykeri

Şükr kim bâzârımı germ itdi bahtım ahteri

‘Aşk dellâlımdır etrâfımda biñ gam müştêrî (Şeref, Tsd. 8/1)

Satış yapılan yerler müşterilerin toplandığı çeşitli ürünlerin değerlerine göre satıldığı bir alandır. Denilebilir ki gönül- çarşıysa müşteri- sevgili, satılan eşya- aşığın canı diğer bir deyişle en değerli varlığıdır. “Gönül çarşımda zevk ve mutluluk kumaşının yeri yok. Ey gönül bilgini, anlaşılm zararına başkasına sat. Ben sevgi çarşısında serseri halde gezerken gönül dükkanının cazibesi o ay yüzlüyü düşman etmiş. Aşk cazibemdir etrafımda ise binlerce kederden müşteriler var” beytiyle gönlünde dünyevi olaylara karşı isteksizlik ve bir değerinin kalmadığını gönül çarşısının ise kederden müşterilerle dolu olduğunu belirtir.

3.2.2. Ev

Hâne kelimesi, Farsça kökenli olup; “Ev” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 373). *Mülk kelimesi, Arapça kökenli olup; “ev, yurt, gelir getiren mal, varlık” anlamlarına gelmektedir* (Devellioğlu, 2016, s. 842). Hane-i dil tamlaması Kâ’be anlamında da kullanılmaktadır.

Gönül evinde bir ‘âşık habîbinüñ ismin

Yazar mı âhı ile her divâra bencileyin (Mihri, G. 121/4)

Şöyle kim *dil hânesinde* mihr-i cânân gizlüdür

Nitekim canda elif ten içre hem cân gizlüdür (Mihri, G. 41/1)

Çünkü sultân oldu *dil tahtında* ‘aşkuñ dilberâ

Ser-be-ser *cân mülkine* hükmüñ revândur lâ-cerem (Mihri, G. 106/4)

Sevgili aşğın gönül evinde yaşar ve bu temelde kalpten sevmenin bir göstergesi olarak kullanılır. “*Gönül mülkünde hakiki aşk ıstırapı olacağına, mecaza düşmekle o gönül viran olsun daha iyi. Çünkü gönül hakiki aşk ile ma’mur olur. Mecaza düşerse yolundan sapmış, hakiki vazifesini yapmamış, olur ki bu da onun virân olması demektir*” (Tarlan, 1985, s. 390).

Mülk-i dil hükm ile sultânım seniñ

Ben seniñ gönlüm seniñ cânım seniñ

‘Akl u fikrim sabr u sâ mânım seniñ

Ben seniñ gönlüm seniñ cânım senin (Şeref, Ş. 28/1)

Geldüğince cân tenden karşı çıksa tañ mıdur

Mülket-i dilde hayâlün oldu çün sultân aña (Mihri, K. 4/2)

“Ey gönül alan güzel sevgili, aşkın gönül tahtında sultan oldu. Şüphesiz tesirin gönül evinde baştan başa her köşeyi sarmıştır”, “Gönül evim kararınla senindir sultanım. Ben seninim gönlüm senin hayatım senin. Aklım, fikrim, sabrım, varlığım senin. Ben seninim gönlüm senin, yaşamım senin”, “Sen geldiğinde canın bedenden çıkması ayıp mıdır? Çünkü gönül evinde hayalin sultan oldu” beytinde Şehzâde Ahmed’i övgülere boğarken onu gördüğünde ölecek kadar heyecanlandığından bahseder.

Hayâl-i yâr ider *dil hânesine* her gice teşrîf

Yetiş ey şu ‘le-i âh-ı derûnum reh-nümâlık yap (Şeref, G. 15/5)

Cân firâkuñla fetîl oldu *gönül hânesine*

Ten hayâlünle fenâr oldu yanar döne döne (Mihri, G. 141/2)

Yakup ‘aşkuñ odın sînemde dâ’im saklaram cânâ

Anuñçün *hâne-i dilde* yanar her dem nihân âteş (Mihri, G. 66/2)

Yârdan başka cihânda kimseyi Mevlâ bilür

Hâne-i kalbimde mihmân itmedim itmeme yine (Şeref, G. 205/6)

“Sevgilinin hayali gönül evine her gece şeref verir. Ey gönül feryadımın ateşi yetiş, yol gösterenim ol, nasıl ki dil evinde sevgilinin aşkı gizlidir nitekim gönlümde uzun boylu sevgili zaten bedenimin içinde ruhum gizlidir, gönlümden ayrılmam gönül evini yaktı, tutuşturdu. Bedenim hayalinle fitil gibi döne döne yanar, Ey sevgili, aşk ateşini her daim yakıp, saklarım. Onun içindir gönül evinde her zaman ateş vardır, Yaratan bilir gönül evimde sevgiliden başka kimseyi misafir etmedim yine etmem” beyitleriyle sevgilinin hayalinin her daim gönül evinde misafir olması oranın her daim temiz tutulması gerektiğine, sevgilinin her zaman orada gizli, güvenli tutulduğuna, içeride her daim bir acı bir yangın olduğunu ve her daim sevgilinin hayalinin orada olacağını belirtir.

Gamuñla *hâne-i dil* her cihetden oldu harâb

Keremler eyleseñ itseñ n'ola ‘imâretini (Mihri, G. 206/3)

Yıkar *dil mülkini* hicrân

Bilür bilmezlenür cânân

Bu derde var mıdır dermân

Yamândır hâl-i düşvârim

Gam-ı ‘aşk ile nâ-çârım (Şeref, Ş. 8/2)

Lutf eyle Hudâyâ baña cânânımı gönder

Cân mülki harâb olmada sultânımı gönder (Şeref, G. 29/1)

Yapdı yıkmak için elbet bu zemîni cânân

Yeñi başdan yine *dil hânesi* tecdîd olmuş (Şeref, G. 77/3)

“Sevgili bu dünyayı elbet yıkmak için yaptı. Gönül evini yeni baştan yıkmak için tazeledi, kederinden gönül evim baştan aşağı harap oldu. Cömertlik edip yeniden

düzenlesen ne olur?” beytiyle Mihrî Hâtun gönlünün artık bu acı yüzünden harap olduğunu ifade eder. “Bu acı gönül evimi yıkar. Sevgili bilir bilmezlikten gelir, bu derdin çaresi var mıdır? Allah’ım iyilik et bana sevgilimi gönder. Gönül evi harap olmak üzere sultanımı gönder.”

İşitdim gice teşrîfîñ rakîbe ey cefâ-mu ‘tâd

Yıkup *dil hânemi* itdiñ eliñ kâşânesin âbâd (Şeref, K. 106/1)

Sâhibi var ‘âlemi yıkar rakîbâ başıña

Ben karışmam *hâne-i kalbim* harâb olsun da gör (Şeref, G. 28/5)

Sen kaşı kemân gamzesi oh çeşmi harâmî

Bir tîr ile kıldı *dil ü cân mülkini* yagmâ (Mihrî, K. 5/27)

Gönül sadece yıkılmaz aynı zamanda hırsızlığa uğrar, yağmalanır. “Sen kaşı keman, gamzesi ok ve gözleri haramisin, kılıca benzeyen kirpiklerin ile gönül ve can mülkünü yağmaladın, Ey rakip, sahibi var dünyayı başına yıkar. Ben karışmam gönül evim harap olsun da gör” beytiyle rakibe seslenir; alemin sahibi olduğunu eğer ki gönül evi yıkılırsa onun da dünyasının başına yıkılacağını söyleyerek uyarısını yapar.

Zulmeti bir cur ‘a ile *hâne-i dilden* götür

Ol safâdan *külbe-i ahzânımız* bulsun ferah (G. 12/4)

3.2.3. Hamam

“Hamam eski devirde içtimaî hayatın hususî bir köşesini teşkil eder. Eski hayatın zevkleri arasında mühim bir yer tutan hamam, hemen her şairin dîvânında hiç olmazsa birer mazmuna vesile olarak yer tutar” (Levend, 1984, s. 270). Aşığın dertle dolan gönlünün hamam misali sıcak olduğunu ve sıcak tutulduğunu vurgular çünkü ayrılığın ateşi durmak bilmeden aşığın gönlünde yaralar açıp yakar.

Gelmediñ *germ-âbe-i dil* yandı nâr-ı hecr ile

Gâlibâ şartınca teşrîfîñ ricâ bilmem nedir (Şeref, G. 35/4)

3.2.4. Harem

Halvet-gâh kelimesi, Farsça kökenli olup; “gizli görüşülecek yer, yalnız başına oturup ibadetle vakit geçirilen yer” (Devellioğlu, 2016, s. 368) anlamında kullanılmıştır., Harîm kelimesi ise, Arapça kökenli olup; “harem, girilmesi yasak yer, biri için kutsal olan şeyler” anlamlarına gelmektedir (s. 381). Sevgilinin beklendiği mahrem yer, ondan başkasının girmesinin yasak olduğu, تنها. “Tasavvufta dünyadan el çekip dünyevi olandan sıyrılarak Allah’la baş başa kalmaktır. Halvete giren kişi ibadet ve riyazetle meşgul olur. Halvet ‘in anlamı kalbi arındırmadır. Çile yerine de kullanılan halvette derviş dar bir yerde kırk gün kalır. Az yer, az uyur, çok ibadet ve zikir yapar” (Pala, 2017, s. 186).

Nâvek-i müjgânîni ey şîve-kâr

Tâ harem-i câna kodum ber-güzâr

Sanma tehîdir bu kadar âh u zâr

Şerh idemem sînedeki yâremi

Gayri Felâtûn bulamaz câremi (Şeref, Ş. 27/4)

Mukîmdir dâ’imü'l-evkât *halvet-gâh-ı gönünde*

Cüdâ olmaz yanından bir nefes cânânı dervîşin (Şeref, K. 11/11)

İntizâr-ı mihnet ü cevriñ çeker leyl ü nehâr

Sanma ‘uşşâkıñ *harîm-i dilde* mihmân istemez (Şeref, G. 67/5)

“Şair, beyitte âdeta bir halvethaneyi andıran evinde, dışarıda esen sert zemheri soğuşundan korunmak için sıcaklığı her an artan nemed’ine sığınmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine “hâne-i halvet-geh” tamlamasının “tekkelerde dervişlerin inzivaya çekilip halvete girdikleri, tek başlarına ibadet ettikleri yer” anlamına gelen halvetgâh ve halvethane kelimelerini ihtiva ettiği dikkati çekmektedir. (Uludağ S. , 2012, s. 221) “Bu durum da yine Mihri’nin kendisini derviş olarak nitelendirmek istemesinin bir yansımasıdır. Diğer taraftan, nâr (ateş) kelimesinin çağrıştırdığı kırmızı renk imajından dolayı, kırmızı keçeden yapılan tülbent börkleri de akla gelebilir” (Begiç, 2014, s. 50).

Kış güninde gâh gâh esdükçe bâd-ı zemherîr

Hâne-i halvet-gehümde germ nârumdur nemed (Mihri, G.16/4)

3.2.5. Kale

Hısn kelimesi, Arapça kökenli olup; “kale” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 418). Kale, genellikle dert askerlerinin saldırdığı kaleden bir gönül olarak tasavvur edilir. Derdin kaynağı aynı askerlerin vasfı aynıdır. Ayrılığın gönlünde yarattığı keder ve sevgilinin vefasızlığından oluşan ordu ve askerler kale gibi olan gönle durmadan saldırmaktadır.

Sabr u sâ mânım hü cûm-ı gamdan eylerdi firâr

Hısn-ı kalbe itmese her dem eger imdâd-ı ‘aşk (Şeref, G. 90/3)

“Eğer aşk ilacı daima kalp kaleme yardım etmeseydi sabır ve servet, gam askerlerinin hücumundan firar ederdi” beytiyle şair, bu durumun gerçekleşmemesi durumunda olumsuzluğun ortaya çıkabileceğini belki dayanamayacağını belirtmektedir. Gerçekleşecek olumlu durum bahtın kalp kalesine yardımcı olması yani sevgiliye vuslat, olumsuz durumu ise sabrının kederin askerlerinden yorulup, firar etmesidir. Diğer bir deyişle kederin durmaksızın yaptığı saldırılardan sabrının tükeneceğinden endişelenmektedir.

3.2.6. Kible, Mihrap

Kible, Arapça kökenli bir kelime olup, “Namaza başlarken yönelinen taraf; Mekke tarafı” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 591). *Mihrap kelimesi, Arapça kökenli olup; “câmilerde, mescitlerde yönün dönüldüğü duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oyuk, girintili yer”* (s. 751). Bahsedildiği gibi, âşık gece gündüz sevgiliyi düşünür ve kavuşma hayalleri kurar. Kâbe vuslatın olacağı yer kible âşığın ibadet için yöneldiği yerdir. Bu benzerlikten hareketle, gönül mihrap, kible gibi ibadetle ilgili kelimelerle birlikte kullanılmıştır. “*Can daima yaratıcı ile buluşmayı ona kavuşmayı istemektedir. Bu nedenle kiblesi de yaratıcıya dönüktür. Can kiblesini kaybedenler ise darmadağın olur*” (Kayaalp, 2006, s. 59). Değiş yerinde olursa aşk kime olduğuna bağlı olmadan ibadete, dilek dilemeye iten bir sebeptir. Âşık gece gündüz sevgiliyi düşünür ve sabah akşam demeden onun için dilekte bulunur ya da

ona ibadet eder. Bu benzerlikten hareketle; gönül mihrap, kible gibi ibadetle ilgili kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Göñül mihrâbına cem ‘it İmâmeyn’i bu na ‘tımla

Şeref kible-nümâ-veş döne döne i ‘tizârım var (Şeref, G. 60/8)

Mihrâb-ı kaşuñ tâkı durur kible-i cânım

Dil kiblesine secde kılayın mı ne dirsın (Mihri, G. 127/5)

“Sevgilinin mihrap şeklindeki kavisli kaşların gönlümün katî olarak dönük olduğu yöndür. Kibleye doğru eğilmeli miyim, ne dersin?”. Beytiyle kibleyi anlam itibariyle Müslümanların Allah’la iletişim kurabilmek için yöneldikleri taraf olarak nitelendirirsek; âşık her daim sevgilinin olduğu yörede yönde bulunmak istemesine benzeterek yardım umulan yer, yön elbet senin bulunduğun yöndür ve secde ederek sevgilinin lütfunu dilediğini belirtir.

“Kible ile Kâbe arasında bir yol vardır, bu yol aşk yoludur. Kâbe’ye yani vahdete varabilmek için kendini Hakk’ın varlığında yok etmek, fenâ hududuna varmak gerekir.” [...] “Yüz vahdettir. Madde olan can, yüzünü vahdete dönmüş oraya vâsıl olmak istiyor. Kapı toprağı, eşik ve huzur manasınadır ki burada vahdet âlemi demektir. Senin âlemine girmek gönül için haccetmektir. Ka’ be, Beytullah, Allah’ın evi olarak nitelendirildiğine göre bu vahdet âlemi, gönül için bir hacdır. Can yani madde vahdete karşıdan bakmak, o cihete dönmek onu istemek durumundadır. Gönül yani ma’nâ ise vahdetin âlemine girebilecektir. Can mevcut iken vahdet âlemine karşıdan bakılır. Gönül ise onun âlemi içinde bulunabilir” (Tarlan, 1985, s. 429).

Göñül mihrâbına cem ‘it İmâmeyn’i bu na ‘tımla

Şeref kible-nümâ-veş döne döne i ‘tizârım var (Şeref, G. 60/8)

Şeref Hanım dîvânında bulunan altmış numaralı gazel “Ta’ dâd-ı imâm-ı isnâ-aşer” başlıklı on iki imam na’atidir. Sırasıyla Hz. Muhammet’ten başlayarak on iki imam için yazdığı beyitler toplanmıştır. Bahsi edilen beyitte bu naat sebebiyle iki

imamın gönül mihrabına toplanması istenmektedir. Şeref Hanım bir pusula gibi bozulduğunu döne döne doğru yolu aradığını belirtmiştir.

3.2.7. Köşk, Saray

“*Kâşâne* kelimesi, Farsça kökenli olup; saray, büyük konak anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016). “*Kasr* kelimesi, Arapça kökenli olup; köşk, kâşâne, saray anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 568). Sevgilinin hayali her daim aşığın gönlünde yani gönül sarayında bulunur. Sevgili, gönül sarayının sultanı âşık ise bu sarayın saygın hizmetkarıdır. Gönül sarayı sevgilinin teşrifi beklenen bundan dolayı her zaman hazır ve temiz bulunan bir saraydır. Bu saray sevgiliden gelen cefa ve özlemde kaynaklı yıkılabilir. Gönülün sevgiliye has bir ev olması nedeniyle sevgiliden kalbini yıkmamasını istemektedir.

Olmasın kalb-i Şeref vîrân yıkma ey perî

Zâtıña mahsûs olan *kâşâne* kim *gönlümdür ol* (Şeref, G. 106/8)

Kasr-ı gönlüm harâb ider cânân

Soñra bünyâd hâtıra gelmez (Şeref, G. 66/4)

Yıkıldı olamaz *kasr-ı gönl* şimden girü âbâd

Revâ mı ‘âşıkı zâlim bu rütbe eylemek ber-bâd

Seni sevmek küfür mi söyle ey şûh-ı cefâ-mu ‘tâd

Beni mahrûm-ı vasl idüp rakîbi eylediñ hem-dem

Mahabbet mi sadâkat mı günâhım bî-vefâ bilsem (Şeref, Ş. 37/4)

Yıkıdı *kasr-ı hâtır-ı vîrânımı* itdi harâb

Gayret-i agyâr darb-ı kuvvet-i hicrân-ı yâr (Şeref, G. 32/3)

Yıkma *kasr-ı hâtırım* vîrânedir

Hasret-i rûyuñla dil dîvânedir

Baña halk ‘aklım gibi bîgânedir

‘Âşıkım kayd-ı hayât ile saña (Şeref, Ş. 12/3)

Sevgilinin rakibe meylini kıskanan âşık, bu durumda hasret ve üzüntüden oluşan saldırıların gönül köşkünü yıkıp, harap ettiğini belirtmektedir. “Sevgilinin ayrılığının şiddetli darbesi, rakibe olan kıskançlık, perişan gönül köşkümü yıktı, harap etti.” “Yıkma gönül köşküm harapdır. Yüzünün hasretiyle gönül delidir. İnsanlar bana aklım gibi yabancıdır. Aşığım can bağıyla sana”, “yıkıldı gönül köşküm yeniden huzur gelmez”, “Sevgili gönül köşkümü yıkar. Sonra o yıktığı binalar aklına gelmez” beyitleriyle sevgilinin yıktığı gönlü umursamaması, vefasızlığı ele alınmıştır.

3.2.8. Meclis

Meclis, Arapça kökenli olup; “oturulacak, toplanılacak yer” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 688). *Bezm kelimesi, Farsça kökenli olup; “içkili, eğlenceli meclis, dernek” anlamlarına gelmektedir* (s. 110). Meclis, âşıkların bir araya gelerek aşk şarabıyla kendilerini mest ettikleri bir yerdir. Bu mekân aşığın gönlüdür. Gönül, şarapla bağlantılı olarak aşığın kanlı gözyaşları şarap dolu bir kadeh haline gelir. Burada kandan dolayı meclis artık meclis olmaktan çıkmış adeta bir kadeh haline gelmiştir. *Huzur ve ayrılık işaretlerinin ve vakitlerinin tamamı olarak açıklanmıştır* (Ceylan, 2015, s. 47).

Didi la ‘lüm yâdına *cân meclisinde* mâ-hazar

Nûş kıl dil sâgarından tolu kan didüm be-çeşm (Mihri, G. 109/4)

“Dedi dudağım hatırına gönül meclisinde hazır kan dolu gönül kadehinden yudumla, dedim başım gözüm üstüne” beytinde kan dolu kadeh kanlı göz yaşıyla dolu bir kadeh, meclis tasavvuru vardır. Bahsedilmek istenen keder, ıstırap, kanla dolu bir gönlüdür.

3.2.9. Meydan

“Meydan, Arapça kökenli olup; açık, geniş alan anlamına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 741). *“Felek, aşk, gam, yanak, yüz ve güzellik çeşitli ilişkiler ile meydana benzetilmiştir”* (Pala, 2017, s. 314). Klâsik şiirde gönül, pehlivanların düşe kalka güreştikleri adeta bir savaşta oldukları meydana benzetilir.

Yere düşürdi yıkdı nice pehlevânları

Meydân-ı dilde hamle-i Behrâm-ı iştiyâk (Şeref, G. 85/4)

Behram kahramanlığı, adaleti ve cesaretiyle meşhur bir padişah'tı. Dîvân şiirinde de en çok bu yönüyle ele alınır ve bu isim çerçevesinde çeşitli mazmunlar yapılır. (Tökel A. D., 2016, s. 94). “Behram'ın istekli hamleleri nice pehlivanları yere serdi.”

3.2.10. Mısır Ülkesi

Mısır, Arapça kökenli olup; “Şehir, ülke, mısır ülkesi” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 746). “*Divân şiirinin coğrafyası içinde Mısır'dan çok bahsedilir. Yusuf ile Züleyha'nın maceraları orada geçmiştir*” (Pala, 2017, s. 315). Yusuf ve Züleyha veya Yusuf ve Yakup olarak kurulan bu tasavvurlar kişilerin arasındaki ilişki ve yaşananlar sebebiyle klâsik şiirde sıkça kullanılan bir telmih unsurudur. “Seni mısır ülkesinde can Yusuf'undan üstün tuttum. Sonunda eziyetlerinden tıpkı Zeliha gibi yaşlandım. Farkına vardım ki her boş kafalı oğlana gönül vermek hataymış. Ben de senden vazgeçtim, vazgeçtim yürü git”. Mısır olarak adlandırdığı gönül ülkesinde sevgilinin kıymetinin Yusuf'tan bile daha kıymetli olduğunu lakin sevgilinin eziyetlerinin aşığı Züleyha gibi yaşlandırdığını belirtmektedir.

Mısır-ı dilde Yûsuf-ı cândan ‘azîz itdüm seni

Cevr ile pîr eyledüñ âhir zelîhâ-veş beni

Yâr idinmek yogımış bildüm ki her cîlf oğlanı

Ben de senden vâz geldüm vâz geldüm vâr hey (Mihri, Mur. 7/4)

Sevgilinin hayali bile Yusuf'un manevi varlığından bile üstün tutulmuştur. Âşık, sevgilinin eziyetlerinden bitkin düşmüş, yaşlanmıştır. “*Yusuf'un efsanelere karışmış hayatının önemli kesitlerinden biri olan Züleyha ile yaşlılık anlarında tekrar karşılaşması ve bu karşılaşmada artık tamamen ihtiyarlamış olan Züleyha'nın Yusuf'un duasıyla tekrar gencecik bir kız haline gelmesi hadisesi şairlerimize çok değişik ilhamlar vermiştir*” (Tökel, 2016, s. 816).

3.2.11. Oda

“Hücre, Arapça kökenli olup; göz, odacık anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 445). Sevgilinin teşrifi gerçekleşmediğinde gönül odasına gam ve kederin misafirlik etmesine dayandırılır.

Dil hücresinde her gice ‘aşkuñ Mutavvelin

Görmege cân delîl ü tenüm bûriyâ yeter (Mihri, G. 46/2)

“Gönül odasında her gece uzun, uzatılmıştır. Ey can, benim hasırdan yapılmıştır, delil görmek istersen bu yeter” beytiyle bu durumu ele alır. Geceler dertten daha uzun gelmektedir, geçmek bilmemektedir bundan dolayı âşık için zorlu, hayallerle dolu saatlerdir. Odanın karanlık oluşuyla gönlün kederli oluşu arasında kurulan bir bağ vardır. Sevgilinin vuslatı gerçekleşene kadar; *“Aşk ateşiyle yanmayan gönül sürekli karanlığa mahkûm ve ilahî nurdan mahrumdur”* (Kurnaz, Cemal).

3.2.12. Okul

Debistân, Farsça kökenli olup; “okul, mektep” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 192). Âşık, aşk talimi yapmak için gönül okulunda eğitim görür. Bu okulda bulunan öğrenciler aşk kitabından sorumludur.

Kitâb-ı ‘aşkda nice kusûrum var imiş buldum

Debistân-ı gönülde kendi kendim imtihân itdim (Şeref, G.142/2)

Aşğın kendi kendisini gönül okulunda sınava tabii tuttuğunu ve bu konudaki bilgisinin fazlalığını da aşk kitabındaki kusurları bulduğunu ifade ederek belirtir. Şair öğretici konumunda bir tavırla “kendi kendim imtihan ittim” ve “buldum” diyerek bir topluluğa karşı konuşmaktadır.

3.2.13. Puthane

Büt-hâne, Farsça kökenli olup; “put evi” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 134). *“Buradaki put daha çok kilise duvarlarındaki mozaik işlemeli tasvirler yerine kullanılır ve sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir. Sevgilinin benleri ile kakülü putperest olarak bilinir”* (Pala, 2017, s. 79). Şeref

Hanım, Sevgili şerefın gönlünü güzellerle dolu olan bir put hane sansa da aslında yalnızca sevgilinin güzelliğinin yazılı olduğu bir levha olduğunu belirtir. Put, istenen ve hedeflenendir.

Tasvîr-i cemâliñ yalınız levha-i dilde

Cânâ Şerefîñ göñlüni büt-hâne sanırsın (Şeref, G. 169/5)

3.2.14. Şehir

Şehr, Farsça kökenli olup “şehir, büyük belde, büyük kent, il” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1150). Şehir genellikle diğer mekanlarla aynı anlamda kullanılmasının yanı sıra ülkenin küçük çapta şehirlerin padişahı olmasıyla bağlantı kurularak kullanılmıştır. Bu şehir, şehrin padişahı olan sevgili tarafından durmadan eziyete uğrar. “Şehirler kılıçla fethedilir ve şehre giriş yolu olan büyük kapılardan girilir. Kılıç ve dervâze bu hayali göz önüne getirmek için yazılmıştır. Sevgi, gönlü bir ordu gibi feth ve istila eder” (Tarlan, 1985, s. 252).

Hüsn iline şâh olalıdan yakar *dil şehrini*

Böyle zalim olmasun hiç pâdişâhı kimsenüñ (Mihri, G. 80/5)

Zülfüne baş koşdı gamzeñ yakdı *diller şehrini*

Şimdi fitne ‘âleme sen çeşmi fettândan çıkar (Mihri, G. 39/6)

“*Âşık, sevgilinin her hareketinden etkilenmektedir. Güzel bir söz, tatlı bakışla gönül yeniden inşa olduğu gibi, sevgilinin yan bakışı gönül şehrini yıkmaktadır*” (Kayaalp, 2006). Gözler, bakışlar aşığın gönlünü hedef alır ve gönül şehrini kontrolsüzce karıştırır. “Süzgün bakışların gönüller şehrini yaktı, o gönüller saçlarına can verdi. Şimdi dünyayı karıştıran senin gözlerin, bakışlarındır” beytinde şehir olarak tasavvur ettiği gönlüne sevgilinin bakışları savaş açmaktadır ve kontrolsüzce şehri yakıp yağmalamaktadır. Sevgili cefa askerleri padişahın isteği üzerine gönül şehrini yakıp yıktığı gibi sebeplerden dolayı zalim bir padişahtır.

3.2.15. Sığınmak, Siper

Hırz, Arapça kökenli olup; “sığınak, nazar değmemesi için kullanılan muska; nazar boncuğu, tılsım” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 417). *Siper*,

Farsça kökenli olup; “arkasına sığınılacak şey, koruyucu engel” anlamına gelmektedir (s. 1115). “Mihr kelimesini tevriyeli bir şekilde kullanan Fuzûlî, güneşe benzettiği sevgilinin, aşığı diğer ay yüzlü güzellerden vazgeçirdiğini söylerken, aşkının da kendisini belalardan koruyan bir muska olduğunu ifade etmektedir” (Dikmen, 2012, s. 84). Sevgiliyi gönlünde korumak; kollamak, saklamak anlamlarında kullanılmıştır.

Sanma şartınca cihân kimseyi dil-şâd eyler

Bir siyâk üzredir ebnâ-yı zamâne yek-ser

Şâkir ol hâliñe her vechile hîç itme keder

Tut hemân tîr-i kazâ sîneñi eylerse siper

Her kim eylerse tahammül sademât-ı dehre

Bulur elbette umûrında Hudâ'dan behre (Şeref, Tsd. 6/2)

Sehm-i belâña sînemi kılsam siper n'ola

Rûz-ı ezelde yazdı çü Hak kaşum üstine (Mihrî, G. 152/2)

Cefâ-yı yâr yegdir gayrıñ ihsânından ‘uşşâka

Şeref lutfi gibi kahrın da yârîñ hırz-ı cân itdim (Şeref, G.142/5)

3.3. Nesneler

3.3.1. Ayna

“Âyîne, Farsça kökenli olup Ayna manasında kullanılmıştır” (Devellioğlu, 2016, s. 61). “Mir' ât kelimesi, Arapça kökenli olup; Ayna anlamına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 758). Ayna günlük hayatta yoğun kullanımı olan bir araç olmasının yanı sıra üstüne yüklenen tasavvufî ve şiirsel nitelikler çalışmamız için önemli bir yer tutuyor. Açıklamadan da anlaşıldığı gibi aynanın belirli özellikleriyle bağlantı kurularak gönlün veya aşığın durumu anlatılmaya çalışılmıştır. Ayna yapı olarak kolay kırılabilir bir özelliğe sahiptir bundan dolayı bazen sevgilinin cefaları ve özlemi yüzünden kırılan gönül, parçalara ayrılan bir aynaya benzetilmiştir.

Lâyık mıdır ey bî-vefâ

Kırdıñ göñül âyînesin

Râzı mıdır Mevlâ buña

Kırdıñ göñül âyînesin (Şeref, Ş. 19/1)

Seng-i nedâmet ile *dil âyînesin* felek

Gösterdi pâre pâre yine âh âh âh (Şeref, G. 184/4)

“Aynanın edebiyatta kullanılış sebeplerinin başında bir süs malzemesi oluşu gelir. Güzeller, aynaya bakarak kendi güzelliklerinin farkına varırlar, yine ona bakarak süslenirler. Aynanın karşısındakini gösterme ve yansıtma özelliği gerçekte aslı olmayan bir şeyin bir hayal misali ortaya çıkmasıdır. Ayna aydınlık, parlak, lekesiz ve pas tutmamış olduğu zaman iyi gösterir. Sevgilinin yüz aynasında bütün bu özellikler vardır. Buna rağmen aynanın bir yüzü karadır. Yani ayna iki yüzlüdür. Sevgili ayna karşısına geçince kendisini seyretmeye doyamaz ve uzun müddet aynanın karşısından kalkamaz. Ayna, cepte taşınması dolayısıyla da ele alınır. Cep aynasının eksik edilmesi bir hatadır. Bakılmaya bakılmaya pas tutması hem sevgili hem âşık için tahammül edilemez bir durumdur” (Pala, 2017, s. 47).

Gubâr-ı kalbi siler lâ ilâhe illallâh

Komaz göñülde keder lâ ilâhe illallah (Mihri, K. 1/1)

Kalbüñi igvâyâ virme nefsüñüñ vesvâsile

Koma *dil âyînesini* kim kala ol pâs ile (Mihri, M. 2/50)

Firâkuñ gicesinde şu kadar âh itdüm

K' oldı *dil âyînesi* derdüm ile jeng- i gubâr (Mihri, K. 17/20)

Olmasun dil levhi cürm ile nuhâs

Gelmesün *âyîne-i kalbüme* pâs (Mihri, M. 2/243)

Temâşâ itmege *mir'ât-ı dilden* sırr-ı ruhsârın

Göñülde nakşını dilber nihân ister mi ister yâ (Şeref, G. 2/2)

Aynadan olan gönlün diğer bir benzetilme yönü ise sevgilinin, Allah'ın tecelli ettiği yer olmasıdır. Hayali daima gönülde yaşar ve bu sebeptendir ki ortamın her zaman pisliklerden, tozlardan arındırılmış olması gerekir aksi takdirde yansıtma özelliği azalacaktır. Aynadan temizlenmesi gereken şeyler genel itibariyle insanda bulunmaması gereken ya da bulunduğu takdirde insanın yanlışlar yapabileceği konular üzerindendir. Örnek vermek gerekirse endişe, keder, iki yüzlülük gibi insanlığa dair hoş görülmeleyen birçok özellik için kullanılmıştır. “Nefsinin vesvesesi ile kalbini azgınlığa salma. Gönül aynanı bırakma onu vesvese paslandırmasın”, “Ey Allah'ım, gönül günah ateşleri içinde susuz kalmasın, yanıp yakılmasın; kalp aynama da pas bulaşmasın.”

“Aşığın gönlü, sevgilinin güzelliğinin ve bu güzelliğin mahiyet ve neticelerinin tecelli ettiği yer olması itibariyle aynadır. Gerek sevgili ve gerekse başkaları, sözü edilen bu güzelin ne olduğunu ancak asığın bundan sonsuz derecede etkilenen gönlü vasıtasıyla temaşa imkânı bulabilir. Bu teşbih, ayna üzerine dayanan başka adet ve müşahedeler ile daha da zenginleşir. Güzel, daima aynaya bakar. Âşık, bu hususiyete dayanarak gönlünü ayna olarak gösterir. Çünkü onun tek arzusu sevgilisinin ona bakmasıdır. Gönül Tanrıya yakın olanların aynası da saf ve temizdir ve gönül aynasına güzel suretler yansır” (Kayaalp, 2006, s. 23).

Urup yere kırılma dirseñ ey şûh-ı ziyân-kârım

Çanak çömlek degil gönlüm nazar-gâh-ı İlâhî 'dir (Şeref, Kıt'a. 18/1)

3.3.2. Beşik

“Beşik, süt çocuklarını yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta ya da demirden yapılmış sallanmaya elverişli bir tür küçük karyola olarak tanımlanmaktadır. Kültürümüzde son derece müstesna bir yeri olan bu maddi kültür ögesi Şeref Hanım'ın ninnilerinde gönül beşiği, güzellik beşiği ve mutluluk beşiği şeklinde terennüm edilmiştir.” (Tanrıbuyurdu, 2015)

Midhate şâyestesin Tıfl ve nev-restesin

Mehd-i dile bestesin Şimdilik ey nev-cüvân (Şeref, Mur. 6/7)

3.3.3. Çelik, Taş

“Pûlât, Farsça kökenli olup; “Polat, çelik” anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 1115). Seng kelimesi, Farsça kökenli olup; “taştan, taştan yapılmış” anlamlarına gelmektedir. “Dîvân şiirinde taş atma, kırma, vurma gibi eylemlerle birlikte kullanılır. Kendisi kırılmaz, parçalanmaz. Âdeta katılık, duygusuzluk, acımasızlık örneğidir. Sevgilinin gönlü, cefası, acı sözleri, kahır, günlük hâdiseler, gam, rakip ve rakibin gönlü çeşitli benzerliklerden taşla benzetilmiştir. Seng-dil olan sevgili âşığa kınama taşlarının gelmesine neden olur” (Pala, 2017, s. 400). Sevgili cefalarını bırakmadığı gibi vefasız ve merhametsizdir. Bu merhametsizce yapılanlardan dolayı sert cisimlere benzetme yapılmıştır.

İdüp âzâr beni ol şûh-ı cefâ-pîşe füzûn

İltifâtıyla dili itmiyor aslâ memnûn

Tîg-ı cevri ü elemi itmiş iken bagrımı hûn

Bir taraftan dahi sen itmedesin zâr u zebûn

Her dem ey tûb-ı felek sîneme tokunma benim

Taş mı sandıñ yüregim kal ‘a mı sandıñ bedenim (Şeref, Tsd. 5/4)

Dil-i pûlâdîñi nerm eylemediyse ey şûh

Eser-i âhımı sen mermere sor sorma baña (Şeref, G. 3/2)

Âşık ne kadar istekle ve sevgiyle çabalasa da sevgili bir o kadar kalpsiz ve merhametten yoksun, duygusuz bir tavrı vardır. Bundan dolayıdır ki; taş ve demir benzeri cansız, sert ve yer değiştirmesi ya da şekil değişikliği kolay olmayan bir nesnedir. Tüm bunlardan dolayı denilebilir ki gönlün taştan olması sevgilinin aşığa karşı olan merhametsiz, durmak bilmeyen, duygudan uzak tutumuyla alakalıdır.

İtmez saña hîç âhım eser baht-ı siyâhım

Kalbiñ ‘aceb olmuş mı hacir baht-ı siyâhım (Şeref, G. 118/1)

Nâle-i pey-der-pey ü feryâd u âh-ı pür-şerer

Söyle lutf it farka yokdur kudretim ey verd-i ter

Revnağ-ı kûyuñ ‘aceb bülbül mi efgânım mıdır (Şeref, Ş. 1/4)

3.3.4. Gemi, Kayık, Sandal, Yelken

“Zevrâk, fülk, sefine” kelimeleri Arapça kökenli olup; “kayık, sandal” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 311) (s. 1085) (s. 1379). “Keştî” kelimesi, Farsça kökenli olup; “gemi” anlamına gelmektedir (s. 589). Şiirlerde Türkçe kökenli olarak yelken kelimesiyle de birlikte kullanıldığını görebiliriz. Burada gönlün gemi, kayık, sandal tarzı deniz taşıtlarına benzetilmesi karşımıza şöyle bir tablo koyuyor: Aşk hevesiyle gam denizine yol alan gönül gemisi, bazen rüzgârın hoş esintisine kapılarak dolanır bazense yine rüzgâr, yağmur gibi doğal olayların yarattığı zorluklara rağmen karaya ulaşmaya çalışır. Burada engel rakip olarak adlandırılan sevgiliyle aşğın her daim arasına girmeyen çalışan kişidir. Bu kişinin yarattığı engelleri aşarak nihai amacı olan karaya, sahile diğer bir deyişle sevgiliye ulaşmaya çalışır.

Sefîne-i dili gark idicek gözüm yaşı

Habîb dâmenini ben kenâra beñzetedüm (Mihri, G. 116/4)

Açalum ‘aşk hevâsıyla bu *dil yelkenini*

Çekelüm lenger-i hicrânı koyalum gamı da (Mihri, G. 161/4)

“Zevrak kelimesini kayık veya şişe anlamında kullanmışlardır. Bunda kayığın suda hareket etmesi, bir yerden bir yere kolayca çekilebilmesi, uzaklara gitmesi, girdap veya fırtınalarda parçalanıp batması; şişenin ise çabucak kırılması etkili olmuştur. Gönül kayık olunca, fırkat, gözyaşı, gam, muhabbet, aşk, mihnet, istigña, hayret/tahayyür, efkâr ve ümit, deniz; şişe olunca da gönlün düştüğü yer taşlık yol şeklinde tasavvur edilmiştir. Sevgi denizine düşen aşığı sahile ancak sevgilisi ulaştırabilir.” (Turan, 2009, s. 1012).

“Göz yaşlarım gönül gemimi boğup, batıracak. Sevgilim yanını; yakını, deniz kıyısına benzetmişim” beytiyle aslında birazda seni o sanmışım bu gam denizinden kurtuluş var sanmışım der gibi bir tavırla doğru yolda olmadığını da belirtmiştir. “Açıyorum aşk hevesiyle gönül yelkenini kederleri de koyup çekelim ayrılığın

çapasını”, “Aşk hevesiyle gam denizine düştüğümden beri gönül gemim sahil hatta kıyı, köşe dahi görmedi.”

Düşeli ‘aşkı hevâsı ile deryâ-yı gama

Görmedi *zevrak-ı dil* hadd ü kenâr u karalar (Mihri, G. 25/2)

Kanlu yaşum ey dost senün râh-ı gamuñda

Dil zevrakı gark oldu talayın mı ne dirsın (Mihri, G. 127/3)

Garka virsem bahr-i ‘aşkında direm *dil zevrakın*

Hâ sürer beni kenâra rûzgâr egler beni (Mihri, G. 192/8)

Hecründe habîbüm şu kadar ağlamışam kim

Dil zevrakı kanlu yaşıma gark olayazdı (Mihri, G. 198/4)

Mihri, onu göz yaşı denizlerinde savrulmasına sebep olanın o, gonca dudaklı ve gül yanaklı sevgili olduğunu söyler. Ayrıca sevgiliye olan hasreti sebebiyle göz yaşlarının neredeyse bir kayığı batırabileceği fazlalıkta olduğunu vurgular.

Hecründe habîbüm şu kadar ağlamışam kim

Dil zevrakı kanlu yaşuma gark ola yazdı (Mihri Hâtun, G. 203/4)

Bu göñlüm *zevrakın* aldı bu gün bir gonca-leb gül-ruh

Yaşum deryâsına saldı bu gün bir gonca-leb gül-ruh (Mihri Hâtun, G. 14/1)

“Ey sevgili kanlı gözyaşlarım senin gam yolunda, gönül gemim battı boğulayım mı ne dersin? Aşk denizinde gönül gemimi boğsam rûzgâr sahile sürer beni, avutur beni”, “Sevgili ayrılığın yüzünden o kadar ağladım ki gönül gemim az kalsın kanlı gözyaşlarımla batacağı.”

İrmekse Şeref sâhil-i maksûda murâdın

Sal *fûlk-i dili* gark ide gird-âb-ı hakikat (Şeref, G. 22/5)

Rûzgâr-ı nâ-müsâ ‘idle gider mi *fûlk-i dil*

Sâhil-i ümmîde bîhûde şitâb itdim yine (Şeref, G. 208/3)

Gider mi böyle felâketle yohsa *fûlk-i dile*

Murâd üzre eser rûzgâr olur mı ‘aceb (Şeref, G. 18/3)

Var mı *keştî-i dile* cây-ı selâmet neylesin

Bahr-i bî-pâyân-ı eşkim dâ’imâ pür-cûş iken (Şeref, G. 172/3)

Düşdi gird-âb-ı me elletde yatur *keştî-i dil*

İrişe sâhil-i ümmîde selâmet yâ Rab (Şeref, G. 8/4)

Şeref maksadın sahile erişmekse sal gönül gemini hakikat girdabında batsın. Gönül gemisi müsait olmayan rüzgarla gider mi? yine ümit sahiline gitmek için boşuna acele ettim. “Gönül gemisine kurtuluş mevkiin de yer var mı? sonsuz gözyaşı denizim durmadan coşup, taşarken ne yapsın?”, “gönül gemim alçaklık, hakir bir girdaba battı. Rabbim sağ sağlım beni ümit sahiline çıkarsın”, “gönül gemisine isteğim üzerine rüzgâr eser mi acaba yoksa (o rüzgâr esmez de) böyle felaketlerle gider mi?”

3.3.5. Kafes

Kafes kelimesi Farsça kökenli olup “kafes, hapisane” anlamlarında kullanılır (Devellioğlu, 2016, s. 552). “*Vücudun etsiz kemiklerinden ibaret iskelete denir*” (Onay, 1993, s. 231). Gönlü vücuda hapsedmesine dayandırılarak benzetilmiştir. Çeşitli kuşlar evlerde bahçelerde kafes içerisinde bulundurulur. Ruhunun gönül kafesinde olduğunu ve bu kuşun besinini eksik etmediğini belirterek gönlünün nasıl olsa aşka düşen bir hapis olduğunu onu durmadan besleyerek bakıp, büyüttüğünü ifade eder.

Mihrüñi cân kafesinde virürem rûha gıdâ

Tûtiye var mı gıdâ dahi şekerden gayri (Mihrî, G. 203/4)

3.3.6. İplik

Rişte, Farsça kökenli olup; “iplik, tire” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1045).

Develioğlu, “can ipliği, can bağı” olarak tanımlamış Onay ise bu kavrama “şah damarı” (2016, s. 328) ve “can damarı” (s. 343) olarak tanımlamıştır. “Tarih ve Edebiyat metinleri bağlamalı dizin ve işlevsel sözlüğünde, “can ipi, can ipliği, gönül bağı, âşığın canı, âşığın gönlü”, “insanın hayat kaynağı ve insanın hayatının bağlı olduğu ip”, “can damarı”, “şah damar”, “beden”, “vücut”, “âşığın aşırı zayıflaması” anlamları verilmiştir. “İfade edildiği gibi “Rište-i cân” tamlaması, klâsik Türk edebiyatında kullanılan alışılmamış bağdaştırmalardan biridir. Soyut bir unsur olan “cân” ile somut bir nesne olan “Rište” arasında mantıki bir bağ bulunmamasına rağmen şairler, “canı iplik şeklinde hayal ederek somutlaştırmış; ipliğin fiziki özelliklerinden ve canın sahip olduğu zengin duygu değerinden yararlanarak özgün imgeler yaratmaya açık bir ifade üretmişlerdir. Can ipliği sevgiliyle ilgili her şeye dolanır. Saçın ip oluşu ise âşıkları bağlamak, asmak vs. yönlerinden kendini gösterir” (Pala, 2017, s. 377).

Her reg-i cânım ider hâlet-i nez ‘i îmâ
Ne dem itsem Şeref ol serv-i hırâmâna vedâ ‘(Şeref, G. 80/5)
Gerçi gördük bu cihân rûyında çok cân-bâzlar
Hûblar mahbûblar pür- şîveler pür-nâzlar
Rište-i cân ile oynar gamzesi gammazlar
Râstî cân-bâz Haydar hayli hoş cân-bâz imiş (Mihri, murabba. 3/1)

“Gerçi dünya yolunda çok cambazlar gördük. Şive dolu âşık naz dolu sevgililer gördük. Bakışları can damarımda oynar, onu gammazlar. Doğrusu cambaz Haydar iyi bir cambazmış” beytiyle yaşamı boyunca birçok cambaz nazlı süzgün bakış, güzellerden gelen şive gördüğünü fakat sevgilinin güzel gözlerindeki kirpiklerin âşığı gammazladığını ve sonra can damarıyla oynadığını ifade eder. Burada şair, cambazın ip üstünde gösterdiği hünerleri diğer bir deyişle Haydar olarak bahsedilen Hz. Ali'nin savaş alanında gösterdiği hünerleri, üstün özelliklerini methetmektedir. Fakat işin özü olan cambaz; bilinene göre Hz. Ali'nin düşman askerlerinin arasına tıpkı ceylan sürüsüne dalan bir aslan gibi tek başına daldığı ve onun gibi döne döne saldırmasını cambazların ip üzerinde gösterdikleri marifetlere benzetilir. Bedende bulunan şah

damarının bir ipe benzetilmesi durumunda alt ve üst kirpikler sıra sıra dizilen askerlerdir. Göz bir padişah gibi kirpik askerlerini aşığın üzerine salar.

“Sevgilinin her ne kadar yüzü gül, gözleri nergis, teni yasemin yaprağı kadar taze ve yumuşaksa da kirpikleri cadı gibi olup yüreği de taş kadar serttir. Kirpikler bir cellat kadar merhametsiz, gaddar ve kan dökücüdür. Bir yan kesici gibi ustalıklı aşığın gönlünü kapıverir. Sevgilinin gözleri hem sevgiyi ve merhameti hem de zalimliği aynı anda bünyesinde barındırır. İriliği, siyahlığı, ürkekliği, nazı, işvesi, cilvesi, şuhluğu ve büyüleyici güzelliği ile aşığı kendine çeker; acımasızlığı, kan dökücü oluşu, saldırganlığı ile de aşığı yaralar; onun aklını, gönlünü sabrını ve kararını yağmalar. Naz askerlerinden oluşan kirpikler sevgiliyi gammazlar ve oyunu bozar. Gözler ya güzelliğin askeridir ya da güzellik askeri içinde yasak tanımayan hırsız, yağmacı, kan dökücü, hilekâr, dolandırıcı ve gammazdır” (Taş, 2018, s. 45).

Can ip ise mum fitilidir. Mum yandıkça fitildeki kıvrımlar açılır. *“Sevgilinin saçı da sümbül gibi kıvrım kıvrımdır. Bu kıvrım kıvrım zülfün aşkı, asığın canında kıvrımlar yani ıstıraplar vücuda getiriyor. Bu ıstırapların sükûn bulması, kıvrımların açılması için muhakkak mum gibi yanmak lazımdır. Âşık, kesret karşısında yana yana vahdete erişir”* (Tarlan, 1985, s. 246).

Yakup cânuñ fetîlin gam şebinde

Uyarsun ‘âlemüñ bir mihr ü mâhı (Mihri, G. 186/4)

Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem ‘adur pervâne dil

Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihri, G. 32/6)

Ol kadar yakdum şehâ ‘aşkuñ fetîlin sînede

Kurıdı cismümde kanum eridi yürekde yag (Mihri, G. 73/3)

Cân firâkuñla fetîl oldı gönül hânesine

Ten hayâlünle fenâr oldı yanar döne döne (Mihri, G. 141/2)

3.3.7. Kadeh, Şiše

“Sâgar, Farsça kökenli olup; kadeh, içki bardağı, Allah’ın nuru ile dolu olan insan gönlü anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 1063). “Şiše, Farsça kökenli olup; “şişe, sırça” anlamına gelmektedir” (s. 1168). Gönül dîvân şiirinde genellikle kadeh, şişe, ayna gibi camdan oluştuğu için kırılğan yapıda olan nesnelere benzetilmiştir. Benzetme unsuru yalnız kırılğanlık üzerine kurulmamış bazen de gönül-kadeh ilişkisi aşkın kanlı gözyaşlarından dolan bir şarap dolu bir kadehe benzemesi üzerinden kurulmuştur. “Gönül ince, hassas ve narin bir sırçaya benzer. Sırça kırıldıktan sonra bütün olmayacağı gibi, gönül de kırılırsa tamir edilemez” (Kayaalp, 2006, s. 27).

Didi la ‘lüm yâdına cân meclisinde mâ-hazar

Nûş kıl dil sâgarından tolu kan didüm be-çeşm (Mihri, G. 109/4)

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan dudak genellikle kırmızılığıyla, ilgi çekiciliği ve istek uyandırması açısından şarabın rengiyle ve bağımlılık yapma etkisine bir ilgi kurulmuştur. “Dedi dudaklarım hatırına gönül meclisinde kan dolu gönül kadehinden iç. Dedim başım gözüm üstüne.”

Gönül şairler tarafından kadehe benzetilmiştir. Şairler gönlü genellikle kırık bir kadeh olarak şiirlerine aktarmışlardır. Şairlerin gönlü, kırılabilir bir nesne olan kadehe benzetmelerinin ardında; şarabın manevî bir kavram olarak değerlendirilmesi ve bu şarabın gönül aracılığı ile idrak edilebileceği fikri mevcuttur. Naili’nin müseddesine nazire olarak yazıldığı düşünülen bu tesdiste; “Felek eziyetlerini yavaş yavaş eder. İşte bu sefer eziyeti gönlümden geçirdi. Yaşadıklarımız saçılan gözyaşlarımdan bilinsin. Rakibe sevgiliden şikâyet edersem alçak olayım. Korkmasınlar bedduamdan şişe gibi olan gönül kırılsın. Ey Rabbim harap olmuş gönlümü yıkanları sevindir. Benim isteğime ulaşmamı istemeyenler isteklerine kavuşsun” beytiyle kırılğanlık yönüne de vurgu yapılmıştır.

Geçürdi kahrı pey-der-peyle gerdûn cân-güzârımdan

Bilinsin mâ-cerâmız işte çeşm-i eşk-bârımdan

İdersem şekve nâ-merd olayım agyâra yârımdan

Kırılşın şîşe-veş dil korkmasınlar inkisârımdan

Yıkanlar hâtır-ı vîrânımı yâ Rabbi şâd olsun

Benimçün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun (Şeref, Tsd. 2/4)

“Fîrâşum seng-i hâra pûşîşüm şevk-i katâd olsun

Yerüm Beytû 'l-Hazen figân-ı girye-zâd olsun

Ten-i mecrûhuma ta 'n-ı 'adû zahm-ı ziyâd olsun

Edenler gönlümü âzürde mesrûrû 'l-fû 'âd olsun

Yıkanlar hâtır-ı nâ-şâdumı yâ Rabb şâd olsun

Benüm-çün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun” (Nâ'îlî, Müsd. 7/1) (İpekten, 2019, s. 265)

3.3.8. Kâğıt, Sayfa, Tabela

“Levha, Arapça kökenli olup; bir şeyin düz yüzü, bir cismin görünen tarafları, yazılmış veya yazılabilir düzlük anlamına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 632).

“Varak ve çoğulu evrak kelimeleri, Arapça kökenli olup; yaprak, kâğıt anlamlarına gelmektedir” (s. 1324).

Yazdı cân levhasında bismillah

Kudret-i lâ ilâhe illallah (Mihri, K. 1/1)

Bir hoş gazel didüm yine ben hatt-ı Ahmed'e

Cân safhasında eyledüm anı müsevvede (Mihri, G. 147/1)

Tasvîrini cemâlûññ ey âfîtâb-ı hüsn

Rûz-ı ezelde yazdı gönül levhine kalem (Mihri, K. 9/13)

Şimden girü vefâ hatını kıl kalemle yaz

Cân levhasında saklayalum yâdigâr hat (Mihri, G. 69/6)

Olmasun dil levhi cürm ile nuhâs

Gelmesün âyîne-i kalbüme pâs (Mihri, M. 2/243)

“Ahmet'in ayva tüylerine hoş bir gazel yazdım. Onu gönül sayfama gelişi güzel işledim”. Gönül yazı ile ilgili unsurlarla birlikte kullanıldığında gerçek aşkın, gerçek sırrın ezel günü gönüllerimize yazılmış olması inancına dayanmaktadır. Gerçek aşk ancak gönülden sevmekle gerçekleşir.

Hayâlûñ yazalı nakşını *dil levhasına*

Gözedür kible-nümâ gibi gözüm leyl ü nehâr (Mihrî, K. 17/7)

Cân levhasında yazdum hattun hayâlini

Tâ haşr olunca saklaya ol yâdigâr ola (Mihrî, K. 6/11)

Cân levhasına eyle cemâlümü musavver

Bulsun dilün enver

Tâ görse hased ide anuñ nakşına

Mânî olsun begüm olsun (Mihrî, Müs. 1/5)

“*Can levhasına (gönlüne) yüz güzelliğinin şeklini ver (ki) gönlün aydınlık bulsun. Mânî (bile) onun nakışlarını görünce kışkansın. Olsun beyim olsun. Bu beyitte şair, yüzün güzelliğiyle gönlünü de güzelleştir ki bu nakışları nasıl işlediğini Mânî bile görüp kışkansın*” (Başaran, 2023, s. 124).

Gönül-sayfa, kâğıt benzetmesi birini canından çok sevdiği durumda yüreğine yazmak, kalbine yazmak anlamlarına benzer bir yapıda kullanılmıştır. Sevgilinin hayali daima gönülde yazılıdır bundandır ki âşık olunduğunda sevgilinin hayali aşığın gönlünde yaşamaya başlar ve âşık sevgiliye karşı içten olan sevgisini gösteriş biçimi gönlüne yazılı olması olarak bağdaştırılır.

Şeref *mecmû* ‘a-i dilde bulundu bir güzel târîh

"Bahâ'ü'd-dîn Efendi sıhhat ile pîr ola yâ Rab" (1267) (Şeref, Tar. 53/7)

3.3.1. Mum, Tütsülük, Kandil, Fener

Şem’ kelimesi, Arapça kökenli olup; “mum” anlamlarına gelmektedir. Micmer, Arapça kökenli olup; “buhurdan içinde tütsü yakılan kap” anlamlarına gelmektedir.

“Dîvân şiiirinde mum, çok zaman yanması ve ı ışık kaynağı olması ile işlenir, sık sık pervane ile anılır. Âşık pervane olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Âşık yanarken mum gibi yanıp erir. Mumun yanışı baştan ayağa doğru olur. Mumun bazen başı kesilir” (Pala, 2017, s. 427). “Dîvân şiiirinde aşığın ciğeri, sinesi, canı ve hatta kendisi micmere benzetilirdi” (2017, s. 316). Bu kavramlarda yanma eylemi esastır.

“Dîvân şiiirinde mum; yapılışında kullanılan yağ, şekli, rengi, ateşi, içindeki fitil, yanıp eridikçe etrafına dökülen damlalar ve dumanı nedeniyle bir insana benzetilir. Yağdan yapılan mum yandıkça etrafındaki yağ değil sanki âşığın yürek yağı erir. Şekliyle ayakta duran bir insan olarak hayal edilen mumun ortasından geçen fitil insanın can damarıdır. Hak âşıkları can fitilini yaktıkça bedenlerinden sıyrılıp fena bulur. Mumun alevi insan yüzüne benzetilir. Alevden çıkan is ya da siyah duman saç olur” (Özkan, 2007, s. 481). “Kimi zaman mumun gövdesi insanın boyu, bedeni; içinde yanan iplik, fitil insanın canı; alevi insanın yüzü, eriyen damlalar gözyaşı; dumanı (isi) da âh gibi düşünülür” (Batislam, 2020, s. 114).

Bir söyünmez âteşe yandı *derûnum micmeri*

Yakayım âh-ı ciger-sûz ile çarh u çenberi (Şeref, K. 19/1)

Göyünince kahr-ı agyâr ile *dil micmer* gibi

Cevr-i yâr ile yanaydum mûm olaydum kâşkî (Mihri, G. 191/6)

Tutuşur şem ‘uñ zebânı *micmerüñ* göynür özi

Yandugın gördükçe ruhsâruña ben pervânenüñ (Mihri, G. 87/3)

Cân şem ‘asına yandugumı dostlar görüp

Dil micmeri ile göyinüp bile tütdiler (Mihri, G. 45/6)

Yakalum can u gönül *mûmıla* ten micmerini

Subha dek ‘ayş idelüm şem’-i şebistânlarla (Mihri, G. 153/5)

Sabâh-ı haşre dek söndürmesin bâd-ı hevâ yansın

Çerâg-ı gönülüm ‘aşkıñla uyandır yâ Resûlallâh (Şeref, G. 227/3)

Her zamân âteş-i gayretle Şeref-veş dil-i zâr
Eriyüp yagı yanar hem-çü kanâdîl-i fenâr
Hürmet it de bu mübârek güne çâr u nâ-çâr
Gel kudûmüñle efendim Ramazân ‘îd olsun (Şeref, Ş. 33/5)

Ateş, aşğın içinde bulunduğu aşkın ıstırabıdır ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de ateş şeklinde kendini gösterir ve daima aşığı yakar. Ateş gözde tutuşur ve gönülde alevlenir. Âşık gönlündeki ateşi söndürebilmek için daima gözünden su akıtır. Ama o ateş asla sönmez. Ateşin yanında sudan başka bir de hava vardır o da ah şeklinde ateşi arttırır. Hatta bu ah ateşli olarak ağızdan çıkar. Ateş bazen mum ile kullanılır ve şairin aşk ateşiyle içinin yanması hali, tıpkı içten içe yanan muma benzetilir. “Vücut buhurdanını can ve gönül mumuyla yakalım. Sabaha kadar yatak odandaki mumlarla güzel vakit geçirelim.”

Olaydı hem-zamân isterdi biñ cân ile elbette
Fenârî karşısında ders okurken şem’-dân tutmak (Şeref, Tar. 69/5)
Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem ‘adur pervâne dil
Bu yanan cânım fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihri, G. 32/6)
Ol kadar yakdum şehâ ‘aşkuñ fetîlin sînede
Kurıdı cismümde kanum eridi yürekde yag (Mihri, G. 73/3)

3.3.2. Ney

“Ney, aslı nâydır. Kamıştan yapılmış, bir arşın uzunluğunda, nefesli bir çalgıdır. Ney çalana neyzen veya nâyî denir. Özellikle Mevleviler arasında çok itibar gören bir sazdır. Sesi yanık ve lâhûtîdir. Rivayete göre Peygamberlerimiz ilâhî aşk sırrını Hz. Ali’ye söylemiş. Bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali gidip Medine dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmış. Kör kuyu bu sır ile coşup köpürmüş ve taşmıştır. Su, her yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş Oralardaki bir çoban bu kamışlardan birini kesip muhtelif yerlerinden delmiş ve üflemeğe başlamış Çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip İlâhî sırrı anlatır olmuş. Peygamberimiz tesadüfen bu çobanın ney sesini işitince durumu anlamış. O günden sonra ney, bir ilham kaynağı olmuştur. Mevlânâ, Mesnevisine neyi anlatarak başlar. Dîvân şiirinde özellikle Mevlevî

şairlerce neyin adı çok anılır” (Pala, 2017, s. 358). Bir ney bir âşık gece gündüz durmaksızın feryat eder artık derdin ustası olmuştur.

Her nefes her ân her dem cevır ü kahr u hecr ile

Zâr iden şeb-tâ-sabâ bir nây bir ben bir gönül (Şeref, G. 110/5)

Mihnet ü âlâm u endûh-ı sipihr-i dîn ile

Ehl-i derde pîşvâ bir nây bir ben bir gönül (Şeref, G.110/4)

Râz-ı ‘aşka âşinâ bir nây bir ben bir gönül

Vâkıf-ı her mâ-cerâ bir nây bir ben bir gönül (Şeref, G. 110/1)

Çün nây tolup sînem esrâr-ı İlâhiyle

Kârım heme feryâd it yâ Hazret-i Mevlânâ (Şeref, K. 5/8)

Dil zikr-i kudûmi ile ney gibi savaştı

Her nâle semâ ‘eyleyerek çarha ulaştı

Tıfl-ı hevesim mürşid-i tahkîka yanaştı

Dil hân-kâh-ı zühdde çok döndi tolaştı

‘Âşık eser-i âh-ı nedâmet saña kaldı (Şeref, Tah. 12/4)

Ney’in icadıyla ilgili olarak, Hz. Peygamber (sav)’in ilâhî bir sırrı Hz. Ali’ye söyledikten sonra Hz. Ali’nin bu sırrın manevî ağırlığına dayanamayıp onu susuz bir kuyuya bağırıldığı ve daha sonra bu kuyudan çıkan kamışlardan her rüzgâr estiğinde bu sırrın etrafa yayıldığı yolunda bir menkıbe anlatılır (Pala, 2017, s. 358). Şeref Hanım beyitlerde bu olaya telmihte bulunmuştur.

Kangı derûnı ney gibi nâlân itmedi

Kangı demâğı yakmadı ‘aşkuñ harâreti (Mihri, G.185/2)

Ney gibi iñle derûnundan ko bülbül nâlesin

Kumrı gibi dost dost di eyleme dürrâclık (Mihri, G.77/6)

Ney gibi tıgı cefâsıyla delindi cigerüm

İmdi dil sen de figân eyle derûndan inile (Mihri, G. 157/5)

Aşığın gönlünün Ney'e benzetildiği örneklerde temel amaç üzerinde bulunan deliklerin aşığın gönlünde açılan deliklere benzetilmesidir. Bu açıklar sevgilinin cefa okları neticesinde oluşmuştur. Bu duruma ek olarak aşığın durmaksızın ettiği feryatlar Ney'in çıkardığı seslere benzetilmiştir.

3.3.3. Nişan Tahtası

“*Pûte, Farsça kökenli olup; nişan tahtası anlamındadır*” (Devellioğlu, 2016, s. 1016). “*Ârâm kelimesi, Arapça kökenli olup; çölde mahsus konulan nişan anlamlarına gelmektedir*” (Devellioğlu, 2016, s. 39). Gönül sevgilinin süzgün, nazlı bakışlarının bazense kirpiklerinin hedef noktasıdır. Bazen gönül bu bakışların hedefi bazen de sevgilinin siperidir.

Atsa gamzeñ tîrini *cân pûtesine* kaşlaruñ
Gösterür dil dahi cânâ cevherî peykân aña (Mihri, G. 3/4)
Ahsend ki bir hadeng ile biñ pâre kıldılar
Cân pûtesini togrusı togru gözetdiler (Mihri, G. 45/2)
Kaşlaruñ yâsına kanı ki nişân idi sîne
Gamzeñ okların atarduñ *dil ü cân pûtesine*
Dil-i âşüfte unıtmaz seni varınca sine
Yüri şâhum yüri ismarladum Allâh'a seni (Mihri, Mur. 8/6)
Ben kemân-ebrûların görelî kurbân olmışam
Gamzesi tîrine sînem itmişem omâclık (Mihri, G. 78/4)
Atmasun mı tîr-i gamzeñden kemân-ebrûlaruñ
Yalıñuz cânım degül aña hedef sînem de var (Mihri, G. 44/4)
Fettân gözüñüñ kasdı dil ü cân imiş ey dost
Tîr-i müjeñe sîne nişân itmek olmaz (Mihri, G. 58/3)
Esrâr-ı ‘aşkıñ bî-gümân
İtsem nola dilde nihân
Her vakt ü her dem her zamân
Sensin baña ârâm-ı cân

Sensiz harâm olsun cihân (Şeref, Ş. 20/1)

3.3.4. Taht

Taht, Farsça kökenli olup; “Hükümdarların oturduğu büyük koltuk, hükümdarlık makamı” anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 1193). *“Dîvân şiirinde gerçek anlamı yanında sevgilinin güzelliği, aşığın gönlü, felek, gül ve alın birer taht olarak düşünülür. Bunların içinde en önemli olanı aşığın gönlüdür ki sevgili denen sultan gelip o tahta oturmuştur”* (Pala, 2017).

Bu *haste gönül* derdine dermân yetişdi

Virâne gönül tahtına sultân yetişdi (Mihri, G. 183/1)

Çünkü sultân oldu *dil tahtında* ‘aşkuñ dilberâ

Ser-be-ser cân mülkine hükmüñ revândur lâ-cerem (Mihri, G. 106/4)

Bende-dil cânâ tapuñdan hergiz âzâd olmasun

Kim hayâlüñ *gönlümüñ tahtında* hândur lâ-cerem (Mihri, G. 106/6)

“Gönül tahtı, gönlün en üst makamıdır. Âşık burada sadece sevgilinin olması için yaratıcıya duada bulunur” (Kayaalp, 2006, s. 54). *“Bazen ortada oturan sevgilinin hayali veya aşığın kendisidir”* (Pala, 2017, s. 436). Sevgili, gönül tahtının padişahıdır. Gönülde daima sevgilinin hayali bulunur. Gönül tahtının sultanı eziyetleriyle gönlü tekrar yapmak için harap eder.

İki şâhen-şâh hükm itmez diyü bir kişvere

Taht-ı sînemde hayâliyle cidâl eylerdi yâr (Şeref, G. 40/4)

Kıl kişver-i sînemde meded hükmiñi icrâ

Şâhen-şeh-i taht-ı dil ü cânımsın efendim (Şeref, G. 122/2)

Yıkdı zulm ile yeñi başdan iç il kal ‘asını

Taht-gâh-ı dil- i vîrânıma şâh eyledigim (Şeref, G. 125/3)

3.3.5. Tarak

Şâne, Farsça kökenli olup; “tarak” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1141). Tarağın saç tellerine zarar vermesi özelliğinden dolayı saçları kırar çıkan görüntü parça parça olmuş, kırılmış bir gönlü andırır.

Şâneyle çâk çâk olup tel kırar mı hiç

Düşdüyse bendine dil-i sad-pâre kâkülün (G. 93/4)

“Dîvân şiirinde gelin, koku, maşata ve ayna ile kullanılır. Sevgilinin saçları için mutlaka bir şâneye ihtiyaç duyulur. Bazen onu bağlayıp tutar; bazen dağıtır. Sevgilinin saçında yer edinmiş olan gönüllerin dökülmesine neden olur. Saç ile bulunduğu için misk kokar. Bazen aşığın kirpiklerini şâneye dönmüş olarak görürüz” (Pala, 2017, s. 420).

Olsa ‘aceb mi hecr ü firâk ile çâk çâk

Dil şâne-veş o zülf-i perîşân elindedir (Şeref, G. 54/3)

Kullanım amacı bakımından sevgilinin uzun, perişan, karışık saçlarını tarayıp düzende tutmaktır. Daha önceden belirtildiği gibi sevgilinin güzellik unsurları arasında uzun, siyah saçları vardır ve âşıklar bu saçın her bir telini yurt edinmişlerdir. Bununla bağlantılı olarak sevgilinin saçlarının taranması aşığı yaralayan bir unsurdur. “Ayrılık ve mesafe ile gönül yırtık pırtık olsa bu duruma şaşılır mı? Gönlüm tarak gibi o perişan saçlarının esiridir.”

3.3.6. Tef

“Def Arapça kökenli bir kelimedir. Derinin gerilerek bir örtü gibi kasnağa örtülmesiyle oluşturulmuş, parmaklar yardımıyla çalınan bir enstrümandır” (Devellioğlu, 2016, s. 193). Ney gibi enstrümanlardan bir tanesi olmakla birlikte yine aynı benzerlik kurularak aşığın gönlü bir tef olup susmak bilmeden sabahlara kadar çalınır. Mihrî, aşk derdinin meclisin içinde ki herkesin gönlünü tefe döndürdüğünü belirtir. Ona göre aşka düşüldüğünde gönül sabahtan akşama dertten feryat eder. Bir saz çeşidi olan çeng de birlikte kullanmıştır.

Bu meclis içre sinesi kimüñ def olmadı

Çeng gibi kimüñ olmadı ham serv-kâmeti (Mihri, G. 185/3)

Sînemüz def kıluban kâmetimüz çeng idelüm

Diñlesün yâr makâmâtı nedür edvâruñ (Mihri, G. 82/4)

3.3.7. Sandık

“*Sandûk, Arapça kökenli bir kelimedir*” (Devellioğlu, 2016, s. 1074). Sandık kapalı oluşu ve içerisinde istenilen sevilen şeyin saklanabildiği bir kutu oluşuyla gönle benzetilmektedir. Sevgilinin kirpiği gözleri birlik olup aşığın sandık olan gönlüne nişan alıp saldırmaktadır.

Kaşıyla gamzesi sanemüñ el bir itdiler

Sandûk-ı sînem aña nişân idüp atdılar (Mihri, G. 45/1)

3.3.8. Zincir

Zencîr, Farsça kökenli olup; “zincir” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1374). “*Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülûf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır. Bu zincir yerine göre aşığı bağlar, zindana atar, idam eder*” (Pala, 2017, s. 494). “*Uzun altın ya da gümüş zincirlerin ucuna genellikle altın paralar takılmaktadır. Bu tür gösterişli takılar, daha çok zengin kadınların, her şeyden önce de saray kadınlarının kullandığı takılardır*” (İrepoğlu, 2000, s. 110).

“Gönül zincirini o burcu akrebe mi bağladı bilmem. O ay yüzlü güzel önce kurup çalıştırdı sonra feleğin yelkovanı olup (o bağı) kırdı.”

Kurup işletdi câna yelkovan-ı çarh olup kırdı

Göñül zencîrini ol mâh burc ‘akrebde mi bilmem (Şeref, Kıt'a. 51/2)

4. Tabiat

4.1. Bitkiler

4.1.1. Gonca

Gonca, Farsça kökenli olup; “tomurcuk, açılmamış çiçek” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 336). Gonca ilahi sırrı, aşk sırrını içinde saklaması bakımından kapalı bir gonca gibidir bazen de kan ağlayan gözlerin rengiyle bağlantı kurulur.

Ser-güzeştım nerm ider elbet *derûn-ı goncayı*

Bâgda bülbüller ey gül dâsitânım söylesin (Şeref, G.152/3)

4.1.2. Lale

Lale Farsça kökenli olup kırmızı rengiyle bazen sevgilinin yanağına ve bazen gönle benzetilir. “*Lalenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur. Ciğeri kan olmak, bağıryanmak bu nedenle kullanılır. Sevgilinin gözyaşları laleden daha kırmızıdır*” (Pala, 2017, s. 284).

Buyur ey nahl-i ‘işve mevsim-i geşt ü güzâr oldı

Seniñçün sahn-ı sînem dâğlarla lâle-zâr oldı

Ben itdikçe figân ‘aşkıñla bülbül şerm-sâr oldı

Açıl gül vaktidir ey gonca-fem fasl-ı bahâr oldı (Şeref, Ş. 4/1)

“Lale, klâsik Türk şiiri estetiği içerisinde rengi ve şekli sebebiyle başlangıcından itibaren pek çok şaire ilham vermiştir. Çiçeklerin sultanı olan “gül” ün hükümdarlığı devam ederken taşradan gelen “lale” on beşinci yüzyılda kendini kabul ettirmek için adeta yarışa girer. Bu yüzyıl şairleri her ne kadar “lale” yi sevgili ve yanağı için benzetilen olarak söz konusu etseler de yanı sıra gülü de anmaktan vazgeçememişlerdir” (Eke, 2021, s. 663).

Geldüğüñce güldürürsin gül gibi dil bülbülin

Gitdüğüñce lâle-veş bagrumda korsun dâğlar (Mihri, G. 21/5)

Aşığın sinesinde açılan yara ile ilişkilidir. *Bilhassa ortasındaki karalık ile “dağ” yarasını anımsatır. Bu nedenle de beyitlerde, bir yabani çiçek olduğunu da hatırlatmak maksadıyla “lale”, “dağ” kelimesiyle birlikte kullanılır.* (Eke, 2021, s. 664)

Bir degil efgende vü cüyendeler hadden efzûn

Lâle-veş ‘aşkıñla olmuş cümlesiniñ bagrı hûn

Ber-taraf oldı bu hulyâ ki baña dâg-ı derûn

Kangı ‘aşkıdır seniñ göñlüñde göñlüñ kimdedir (Şeref, Ş. 29/2)

Lâle-i dâg-ı derûnumla donandı sînem

Mîr-i âlây-ı gama cây-ı çerâgân olsun (Şeref, K. 16/7)

Bu tâze dâg ile bir lâle-zârdır sînem

Müferrih ol güle cây-ı karâr olur mı ‘aceb (Şeref, G.18/4)

4.2.Hayvanlar

4.2.1. Anka

“İbranice kökenli bir kelime olan Ankâ, “uzun boylu dev, gerdanlık, gerdanlık takmak ve boğmak” anlamlarına gelir. Boynunun uzun olduğuna yahut boynunda bir halka bulunduğu inanıldığı için mevcûdü’l-ism ve mefkûdü’l-cism (ismi olup cismi olmayan) bu efsanevî kuşa ad olmuştur. Diğer bir rivayete göre ise; Anka’ya Zümürdüanka denmesi yaşadığı yer olan Kafdağı’nın yeşil zümrüitten olduğu inancı ile ilgilidir. Mitolojik bir kuştur” (Ceylan, 2015, s. 31).

Belirtildiği gibi sevgilinin hayali daima sevgilinin gönlünde yaşadığından Şeref Hanım, “meskenim ve mevkiim tokluk dağı olursa nolur? Anka kuşunun hayali gönül evimde yaşar.”

Kâf-ı istignâ olursa nola câ vü meskenim

Murg-ı ‘ankâ-yı hayâle lâne kim göñlümdür ol (Şeref, G. 106/2)

4.2.2. B lb l

Arapça kökenli, “hezâr, andelîb” kelimeleri; Farsça kökenli, “b lb l” (Devellioğlu, 2016, s. 37) (s. 415). Güzel sesiyle insanları kendine hayran bırakmış öyle ki; insanların kafeslerde evlerinde, bahçelerinde bulundurdıkları bir hayvandır. Bu benzetme b lb l-nâme, b lb liyye adlı eserlere konu olmuştur.

“Güzel  t    , g le olan d    nl    , ba daki konumu vb. yönleriyle   irimizde     fte- hâl, b -  re,     de,   yd  vb. sıfatlarla anılan bülbülün Farsçadaki diğer adı olan ve bin (1000) manasına gelen hezâr kelimesi  airlerimize türlü kelime oyunları için fırsat yaratır” (Ceylan, 2015, s. 63).

Oldı dil b lb li bu g l-ruh-ı z b  delüsi

Bi  ola bencileyin ‘   k-ı   yd  delüsi (Mihrî, G. 180/1)

Kays u Ferhâd ba a ‘  kda ems l olmaz

B lb l-i dil-   de perv neye hem-hâl olmaz ( eref, G. 61/1)

Savar fig n     ayda solar g l    günde

Dile hez r  g le y ri idemem te bih ( eref, G. 199/2)

“Toplumsal hayatımızın içinde bu kadar yer edinen b lb l, g le   kından durmak bilmeden  akıyan bir hayvandır bu yönüyle de     a benzetilmiştir. O,  akayıklarıyla a layıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona   k sözleri arz eden bir     n timsalidir” (Pala, 2017, s. 77). “Fakat kimi sebepler yüzünden sürekli birlikte olmaları mümkün değildir” (Ceylan, 2015, s. 64).

Bundan sebeptir ki b lb l durmadan feryatlarla   kını haykırır gül bu duruma pek kulak asmadı ından bülbülün feryatları sabah- ak am durmadan devam etmektedir.

Cân u dilden okur ey ruhları g l medh   sen 

R z u  eb *b lb l-i cân* subh u seher-gâh sa a (Mihrî, G. 5/3)

Dûr düşdüñ çünki ey *dil bûlbûli* gülzârdan

Gitdi güller biz kılalum nâle vü efgânlar (Mihri, G. 19/2)

Cefâ hârında *bûlbûl-veş göñül* feryâd ider her dem

Cemâlûñ gülşenin göster hoş olsun hâli bir lahza (Mihri, G. 151/3)

Dil bûlbûli feryâd u figân itse demidür

Bir gonca-dehen serv-i hırâmân yetişdi (Mihri, G. 183/3)

Figânı ‘*andelîb-i dil- şikestiñ* hâr içündür hep

Degil bîhûde âh-ı ‘âşıkân agyâr içündür hep (Şeref, G. 12/1)

Feryâdı ko efgânı bırak bâg-ı cihânda

Bûlbûl iseñ ey dil gül-i ra ‘nâ mı bulunmaz (Şeref, G. 62/2)

4.2.3. Karınca

“Mûr kelimesi, Farsça kökenli olup Karınca, yoksulluk anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2016, s. 797). “*Süleyman gazaya giderken bir dereye uğradı. Orada karıncalar vardı. Onların beyi karıncalara: Deliğimize girin ki sizi Süleyman’ın askeri çiğnemesin dedi. Süleyman bu sözü işitince tebessüm etti atından inerek karıncaların beyini çağırdı*” (Levend, 1984, s. 121). “*Şair sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsali olarak tezat içinde verilir*” (Pala, 2017, s. 412).

Dâ’imâ tatyîb-i hâtır eyle insânlık budur

Yıkma yap her an göñül mülkini ‘irfânlık budur

Eyleme rencîde hiç bir ferdi merdânlık budur

Kimseyi dil- teng ü âzâr itme sultânlık budur

Kalb-i mûrı taht-gâh eyle Süleymânlık budur (Şeref, Tah. 7/1)

4.2.4. Kelebek

“*Pervâne, Farsça kökenli olup; Geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek, fırıldak anlamına gelmektedir*” (Devellioğlu, 2016, s. 1008). Genellikle mum, ateş, yanmak kavramlarıyla birlikte kullanılır. Geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük

kelebek, Dîvân şiiirinde aşığı temsil eder. Pervane muma âşık olarak kabul edilir” (Pala, 2017). Yanmak, yakılmak kelimeleri de bu benzerlikten dolayı kullanılır.

“Klâsik şiiirimizin bûlbûl kadar şöhretli bir diğger âşık benzetmeliği de pervânedir. Pervane de bûlbûl gibi çektiği acılar ve göze aldığı fedakarlıklarla tasavvufî ve beşerî tüm aşk anlatımlarında aşığın benzetmeliği olur. Pervanenin sevgilisi ise gülün sıraladığımız bütün özelliklerine sahip olan mumdur (şem’). Pervane sabrı, aşkını gizlemesi ve nihayet kendisini mum alevinde yok etmesiyle bûlbûle tercih edilir” (Ceylan, 2015, s. 73). “Çünkü pervane sessizce ve gürültü etmeden can veren sadık bir âşıktır. Tek bir ışık etrafında döner ve kendini yakıp yok eder. Vahdet yolundaki dervişin yok oluşu da buna benzer yani ışık ilahi aşk pervane ise bu aşka kendini kaptırarak yanan, kavrulan tarikat ehlidir” (Pala, 2017, s. 370).

Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem ‘adur pervâne dil

Bu yanan cânım fetîlidür yüregüm yagıdır (Mihri, G. 32/6)

Şem ‘gibi yandugum hecründe görüp ehl-i ‘aşk

Cân virür pervâne-veş almaga nârumdan benüm (Mihri, G. 102/4)

Yanar şem ‘-i ruhında ‘aşk ile dil hem-çü pervâne

Yakılsam sûziş-i dilden varup ol şâh-ı hûbâna

Söyünmez âteşim ol rütbe te’sîr eyledi cânâ

Kurı çeşme degil havz-ı derûnum döndi ‘ummâna

Sirişk-i çeşmimiñ bak farkı var mı çağlayanlardan (Şeref, Muh. 5/4)

“Mum ışığı ile pervane, dîvân şiiirinde çoğunlukla âşık ve sevgiliyi sembolize eden iki unsurdur. Sevgilinin yüzü, güzelliği ve yanağı mum; âşıklar da bu mumun etrafında dönen pervaneler olarak hayal edilir. Bu konuyu ele alan Şem ‘ü Pervâne mesnevileri yazılmıştır. Pervane yanacağını bildiği hâlde ışığın çevresinde dolaşmaktan vazgeçmez. Büyülenmiş gibi kendini ateşe atar. Aşk uğruna yanmak âşıklığın şanındandır ve âşığın imtihanıdır” (Batislam, 2020, s. 114).

Ey gonca bakma handeme sûz-ı derûnı gör

Pervânedir dilim dehenim ‘andelîb ise (Şeref, B. 15)

Ehl-i ‘aşka eylemek bir iş midir mahv-ı vücûd

Şem ‘-i hüsne cân atan *pervâne kim gönlümdür ol* (Şeref, G. 106/6)

Çerâg-ı ‘aşka elbet cân atar şeb-tâ-seher gönlüm

Ezelden yanmaga *pervânedir pervânedir* şimdi (Şeref, G. 241/2)

4.2.1. Kuş

Murg, Arapça kökenli olup; “Kuş” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 799). “Klâsik Türk şiirinde gönül için kullanılan teşbihlerin önemli bir bölümünü çeşitli kuş cinsleri oluşturmaktadır. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki cinsi ne olursa olsun gönül, bir kuş olarak düşünüldüğünde çoğunlukla sevgilinin karşısında âciz bir hâldedir; onun gözleri veya bakışlarıyla tuzak olarak tasavvur edilen saçlarına, dane (tohum) olan benine tutulmuş veya çene çukuruna düşmüş bir şekilde ele alınır” (Hünerli, 2017, s. 1012).

Aldadı hâli *gönül murgını* bir dâne ile

Dâm-ı zülfine gönül düşdi mi kendü dek ile (Mihri, G. 157/2)

Dil murgını bir bend ile hoş dâma düşürdi

Cân boynına zülfün salalı halka-i sevdâ (Mihri, K. 5/29)

Dostum *dil murgına* kurmuş kara zülfeynün ag

Göz kızardup düşdüm illâ âh kim müşkil duzâg (Mihri, G. 73/1)

Zülfüne tolaştı *dil murgı* didüm dilber didi

Key hazer kıl kimse kurtulmaz bu bendümden benüm (Mihri, G. 100/3)

Eyler miyim ümîd-i rehâ dâm-ı turradan

Çün kasdı *habs-i murg-ı dil-i nâ-tüvân* iken (Şeref, G. 146/3)

Mümkün degil rehâ bulamam dâm-ı turradan

Bu *murg-ı dil* bir âfet-i devrân elindedir (Şeref, G. 54/4)

“Birbirlerinden farklı türleri ve özel adlar taşıyan tabiatın bu güçlü ve sevimli üyeleri şiirimizde genel olarak kuş kelimesi kimi zaman tayr isimleriyle anılır. Türkçe olan kuş kelimesi kimi zaman kuşçu, kuş yuvası, kuş kebabı, kafes kuşu vb. maddî kültür unsuru olarak, kimi zaman can kuşu, gönül kuşu, saadet kuşu, cennet kuşu, dert kuşu vb. aidiyet kazandırılmış şekilde, kimi zaman da kuş dili, kuşluk, kuşbaşı, kuş uykusu gibi tabir hüviyetine bürünmüş yapılarla karşımıza çıkar” (Ceylan, 2015, s. 20).

Erbâb-ı ‘aşka sâkî eşkim şarâb göster

Sîh-i sitemle murg-ı gönüm kebâb göster (Şeref, G. 44/1)

Kebâbı murg-ı dil mey eşk-i çeşmim bezm-i gam mevcûd

Nola ben de bu ‘işret-gehde kesb-i fursat istersem (Şeref, G. 117/2)

“Ayrıca göğüs kafesi içinde bulunması, kararsız olup yerinde duramaması, daldan dala konması, yüksekten uçuşması yani yüce bir makam olması nedeniyle de gönül ile kuş arasında ilgi kurulmaktadır.” (Hünerli, 2017, s. 1013)

Tekrâr saydı müşkil olur soñra sevdigim

Ürkütme murg-ı gönümüz âvârenmesin (Şeref, G.162/3)

Sen yem-i eşki ser-i râhında itmekle telef

Sayd olur mı dilberin murg-ı dil-i âvâresi (Şeref, G. 242/3)

4.2.2. Papağan

Tûtî, Farsça kökenli olup; “dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 1297). “Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılmış. Bir kişi kuşu büyük bir aynanın önüne koyup kendisi aynanın arkasına gizlenir ve konuşmaya başlarmış. Aynada kendi aksini gören kuş bu sesi, kendisi gibi bir kuşun sesi sanarak taklide başlar ve konuşmayı öğrenirmiş; ayna ve şeker ile anılır. Renkli bir kuş oluşu da zaman zaman şiire konu olmuştur” (Pala, 2017). Denilebilir ki; papağan tatlı yani güzel sözler konuşması, şeker tüketmesi, ayna karşısına konularak konuşturulması özellikleriyle şiire konu olmuştur.

Âyîne-i ilhâmîñ ide nâtika-perdâz

Tûtî-i dilim beste-zebân eyleme yâ Rab (Şeref, Kıt'a. 8/2)

Leblerüñ zikri yeter *dil tûtîsinüñ* şekkeri

Neylerin kandi dehânum tolı kandüm var iken (Mihri, G. 128/4)

4.3.Mekanlar

Dîvân şiiri insan hayatında yaşanan, deneyimlenen çoğu şey üzerinden faydalanmıştır bunlardan birkaçı da toplumsal hayatta bahar ve yaz aylarının gelişyle bahçelere çıkılması yine çiçekler, ağaçlar yani bahçeyle ilgili unsurlarında şiirimizde yerini almasını sağlamıştır. Bu kısımda bahçe ve ilgili kelimelerle açıklanan mekanlar sınıflandırılmıştır.

4.3.1. Bağ, Bahçe

Gül-şen, Farsça kökenli olup; “gül bahçesi” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 343). Gönül; güzel, yeşillikle dolu olan yani sevgi fidanları ile dolu olan bahçeye her zaman sevgilinin teşrifini bekler; fidanların, ağaçların bu kadar düzenli, bakımlı olmalarının sebebi her zaman teşrifini beklenen sevgilinin gelme ihtimalidir. Bu bahçedeki bitkilerin besini aşğın göz yaşlarıdır. Bu durum bahçeye güzel bakıldığının yani sevgilinin unutulmadığının göstergesidir.

Genellikle bağ, bahçe, çimenlik, yeşillik ile alakalı benzetmelerde sevgilinin güzelliğiyle bağlantı kurularak kullanılmıştır. Kurulan bu benzetmelerden çıkarılan ise ideal sevgilinin fiziksel özelliklerinin tarif edilmiş olmasıdır. “*Gönül, içerisinde çeşitli manevi duyguları barındırması bakımından içinde çeşitli ağaçların, bitkilerin bulunduğu bir bahçeye benzemektedir*” (Kayaalp, 2006, s. 5).

Gözüm görelî sidre kadûñ müntehâsını

Cân gülşeninde serv-i hırâmândan el yudum (Mihri, G. 113/2)

Kâmeti *cân gülşeninde* serv ü ‘ar ‘ar bağlamış

Hüsninüñ şemsi cihân bâğına enver bağlamış

Ruhlarında kâkül-i müşgîni ‘anber bağlamış

Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst (Mihri, Mur. 1/3)

“Bahar gelince bağ bezenir, süslenir, güzelleşir gülü, sümbülü, yasemini, menekşesi, nergisi, lalesi, çınarı; bülbülü, kumrusu, papağanı ile bu bahçe seyran yeridir. Böyle yerlerde bezm ve eğlenceler düzenlenir. O zaman mutrib, saki, sevgili ve âşık burayı süsler. Bu bahçe şiir denen meyveler verir. Dünya gibi bu bağda geçicidir. Öyleyse ondan azami ölçüde istifade etmek gerekir” (Pala, 2017, s. 53).

Sen ki cân gülşeninün bir gül-i nev-restesisin

Ne revâdur bu ki her hâr u hasa yâr olasın (Mihri, G. 120/5)

Zeyn itmege cân gülşenin el-minnetü lillâh

Ol ruhları gül saçları reyhan yetişdi (Mihri, G. 183/2)

“Sidre ağacı kadar uzun boyunu gözlerim gördüğünden beri, gönül bahçesinde salınarak yürüyen servi boylu sevgiliden vazgeçtim” Genç, güzel gönül bahçesinin yeni açan gülü, gönlünün çalı çırpı yani ele eteğe düşmüş, değersiz kimselere gönlünü kaptırmasının uygun olmadığını belirtir. “Sen ki gönül bahçesinin yeni yetişmiş gülüsün. Her çalı çırpıya sevgili olma ki bu uygun değildir”, “Gönül bahçeni şükürle donatmaya o yanakları gül saçları reyhan yetişti, geldi”, “Endamı gönül bahçesinde selvi ve ardıç ağacını geçmiş. Etrafına ışık saçan güzel yüzün dünya bağına ışık saçıyor. Yanaklarında misk kokan kakülünü hoş kokular sarmış. Doğrudur, ışık saçan yüzünün etrafını kuşatan haledir.”

4.3.2. Çimenlik

Çemen-zâr, Farsça kökenli olup; “çimenlik” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 174). *“Divân edebiyatındaki seyir ve temaşa yerlerindendir”* (Pala, 2017, s. 99). Beklenen teşrif gerçekleşirse diye yapılan bu bakımın sebeplerinden birisi de sevgilinin hayalinin bulunduğu yer olmasıdır.

Buyur ey şûh-ı müstesnâ *çemen-zâr-ı dile* tenhâ

Misâl-i lâle ser-tâ-pâ seniñçün dâg-dâr oldum (Şeref, G. 126/3)

Çemen-zâr-ı dile ey nahl-i ‘işve ‘arz-ı reftâr it

Şeref de sâye-i lutfuñda mesrûr u be-kâm olsun (Şeref, G. 160/6)

“Ey müstesna güzel, gönül çimenliğindeki boş yere buyur. Senin için lale gibi baştan ayağa yaralandım”, “Ey cilve ağacı salına salına yürüyüşünü gönül çimenliğine sun. Şeref de iyiliğinin gölgesinde mutlu ve isteğine erişmiş olsun.”

4.3.3. Çöl

“*Sahrâ, Arapça kökenli olup; kır, ova, çöl anlamlarına gelmektedir*” (Devellioğlu, 2016, s. 1066). Çöl özellikleri bakımından; sıcaklığın fazla bulunduğu buna nazaran yağışın az bulunduğu bölgelerdir. Yağışların az olması sebebiyle seyrek bitkilere sahiptir ve küçük çalılar bulunur. Çöllerin etrafı genellikle dağlarla çevrilidir. Bu özelliklerden yola çıkarak gönlün çöle benzetilmesi özellikleri bakımından şu şekilde açıklanabilir: sıcaklığı özlem olarak düşünürsek aşkın gönlü özlemde ısınmıştır buna nazaran bu ateşi dindirebilecek yağış yani lütuf miktarı azdır.

“Çöl, klâsik Türk şiirinde, âşıklar için mihnet verici bir yer olurken aynı zamanda âşğın, nefsin terbiye ettiği yer olarak da ele alınmaktadır. Leylâ Hanım ve Şeref Hanım dîvânlarında çöl kelimesini “dest, sahra, vadi” gibi kelimeler ile izah etmektedirler. Onlar da çölü klâsik Türk şiirindeki anlamı ile gamın eksilmediği bir yer olarak tasavvur etmektedirler” (Ökmen, 2020, s. 97).

Nic'oldı dâg-ı ‘aşkıñ dilde pinhân itdigim demler

Saňa *sahrâ-yı sînemde* çerâgân itdigim demler (Şeref, G. 42/1)

Uydum gönül da ‘vâsına bakmam eliñ gavgâsına

Kuruldu *dil sahrâsına* rûz-ı ezel dîvân-ı ‘aşk (Şeref, G. 86/2)

“Uydum gönül davasına elin kavgasına bakmam. Gönül çölüne ezel günü aşk meclisi kuruldu.”, “Ne oldu gönülde aşk yarasını gizlediğim zamanlar? Gönül çölünü ışıkla donattığım zamanlar” diyerek âşık, ezel günü gönlüne uyararak gönül çölüne

yerleştirilen aşktan başka biri veya bir şeyle ilgilenmediğini belirtmektedir. Çöldeki yoklukla sevgilinin vefasızlığından susuz, ışıksız çöl gibi olan gönöl ve susuz kalan ařęa çare yalnızca sevgilinin lütfudur. Denilebilir ki; lütfun azlığı sebebiyle aşığın gönölü kurak kalmış yeşerememiş, mutluluğa erişememiştir.

4.3.1. Lale bahçesi

“*Lâle-zâr, Farsça kökenli olup; lale bahçesi anlamına gelmektedir*” (Devellioğlu, 2016, s. 624). Bahsedildiği üzre, genellikle bağ, bahçe, imenlik, yeşillik ile alakalı benzetmelerde sevgilinin güzelliğiyle bağlantı kurularak kullanılmıştır.

Bu tâze dâğ ile bir *lâle-zârdır sînem*

Müferrih ol güle cây-ı karâr olur mı ‘aceb (şeref, G. 18/4)

Tîğ-i hicrânın dile açmakdadır dâğ üsti dâğ

Ben de gülşende bu *sînem lâle-zâr* itsem gerek (şeref, G. 100/2)

SONUÇ

Gönöl kelimesinin çıkışı itibariyle Türkçeye has bir kavram olması, özellikle batı dillerinden çevrilmemiş olması klâsik edebiyatımız için gönöl kavramını önemli bir yere koymaktadır. Gönöl; daima sevgilinin içinde bulunduğu bir atmosfer, kırılabilen, yanabilen, parçalanabilen nesnelerle ilişki kurulan, somuttan soyuta sınırsız benzetmeye yer veren bir unsurdur. Bazen bireylerin değerlerini sorguladıkları mahkeme, bu değerler sonucunda gerçekleştirilen eylemlere kadar giden bir süreci ifade eder yani denilebilir ki gönöl kavramı birçok açıdan şairlerimizin duygularını ifade etmesinde yardımcı olmuş ve sayısız benzetmeyle günümüze kadar kullanımını sürdürmüş değerli bir kelimedir. İncelenen eserlerde ve sözlüklerde gönöl kelimesinin yerine kullanılan kelimeler olarak; bağır, can, ciğer, dil, derûn, iç, fu’âd, hatır, kalp, sadr, sîne, yürek kelimeleri tespit edilmiştir. Araştırma, Mehmet Arslan tarafından hazırlanan neşirlerden hareketle Mihrî Hâtun

ve Şeref Hanım'ın dîvânlarında gönül kavramı ile kurulan benzetmelerin tespiti, sınıflandırılması, eserlerinin üzerinde ki yansımalarının incelenmesi ve karşılaştırılması üzerinedir.

Araştırmanın giriş bölümünde gönül sözcüğünün sözlüklerimizdeki ortak kullanımları ve sıklıkları, tarihi seyri ve klâsik şiirimizdeki yeri ve öneminden bahsedildikten sonra eserleri daha iyi açıklayabilmek ve yahut algılayabilmek açısından kısa bir şekilde şairlerimizin hayatlarına ve edebî yaşantıları hakkında bilgiler verilmiştir. Ana bölümde sınıflandırılmış olarak şairlerimiz gönül kavramı ile kurdukları benzetmeler tespit edilmiş ve karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır.

Çalışmada önce ilişkili tarama yöntemi kullanılmış sonrasında çalışma öğeleri sınıflandırılarak dört alt bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler deyim ve deyim kaynaklı yapılar, gönlün genel vasıfları, toplumsal hayat öğeleri ve tabiat öğeleri özelindedir. Bunlar da kendi aralarında önce deyimler ve deyim kaynaklı yapılar hakkında bilgiler toplanmış, gönle atfedilen sıfatlandırmalar on üç alt gruba ayrılmıştır bunlar; çaresiz, deli, dertli, hasta, kanlı, kırık, ölü, perişan, saf, serseri, susamış, yaralı, yıkık kelimeleriyle kurulmuştur. Sıralanan bu vasıfların her biri iki şairimizin dîvânında sıklıkla kullanılmıştır. Tespit edilen benzetmeler toplumsal hayat öğeleri bağlamında tipler, meslekler, mekanlar, tabiat öğeleri açısından, bitki, hayvan, mekân olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

Son olarak yapılan sınıflandırmada tespit edilenlere göre; Mihrî Hâtun'un dîvânda %'55 dil sözcüğü kullanılmış sonrasında sırasıyla %'19 cân, %'8 sîne, %'7 gönül, %'3 ciğer ve yürek sözcükleri, %'2 kalp, %'1 bağır, derûn ve iç sözcüklerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda Mihrî Hâtun dîvânında dil sözcüğü en çok kullanılan, iç sözcüğü ise en az kullanılan kelime olarak tespit edilmiştir. Şeref Hanım'ın dîvânında %'43 dil sözcüğü kullanılmış sonrasında sırasıyla %'18 cân, %'16 gönül, %'3, %'5 kalp, sîne, %'4 derûn %'3 ciğer %'2 bağır ve hâtır ve %'1 yürek ve sadr sözcüklerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda dil sözcüğü en çok kullanılan, sadr sözcüğü ise en az kullanılan sözcük olarak tespit edilmiştir. Şeref Hanım'ın dîvânında Mihrî Hâtun'un dîvânına benzer bir grafikte karşılaşıldı. Her ikisinde de sıklıkla kullanılan kelime dil kelimesi olmuştur. Cân ve gönül sözcükleri

iki dîvânda da dil kelimesinden sonra sıklıkla kullanılan kelimeler olduğu ayrıca kalp ve yürek kelimeleri sıklıkla kullanılan kelimelerden olduğu tespit edilmiştir.

Gönlün genel vasıflarının iki şairde de ortak anlam ve kullanım çerçevesinde kullanıldığı görülmüştür. Toplumda var olan kişilik benzetmeleri ortak olarak ariflik ve kölelik üzerinedir. Mihrî Hâtun dîvânında bunlar dışında asker, derviş, dilenci, kapıcı, hatip gibi kişilik/meslek benzetmeleri yapılmıştır. Şeref Hanım dîvânında ise ortak olanlar dışında çocuk, meddah, memur gibi kişiliklere benzetilmiştir. Toplumsal hayat içerisinde gönül belirli mekanlara benzetilmiştir. Bunlar iki dîvânda ortak olarak ev, harem ve sığınak olmasıdır. Farklı olarak Mihrî Hâtun'un dîvânında mihrap, meclis, mısır ülkesi, oda ve şehirdir. Şeref Hanım'ın dîvânında hamam, kale, kible, saray, meydan, okul, put hane gibi çeşitli mekanlara benzetilmiştir. Anlaşılacağı üzere mekanlar Şeref Hanım dîvânında Mihrî Hâtun dîvânına göre sıklıkla kullanılmıştır.

Toplumsal hayat içerisinde kullanılan nesnelere bakıldığında; ayna, gemi, sandal, ip, kadeh/şişe, yazı yazıla bilinecek nesneler kağıt, dergi, sayfa vb., yanma ve ılık saçma gibi özellikleri bakımından mum, micmer, kandil, fener gibi nesnelere, kötü kalplilik ve sertlik bakımından taş, çelik, çıkardığı sesler bakımından ney ve tef gibi müzik aletlerine ve gönül şehrinin padişahına özel olan gönül tahtı ortak olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Mihrî Hâtun dîvânında farklı olarak gizliliği ve şahsiliği bakımından sandığa benzetilmiştir. Şeref Hanım dîvânında farklı olarak kırılcılığı ve âşıkların sevgilinin saçına bağlanmış olması yönleriyle tarak ve zincire de benzetilmiştir.

Tabiat öğeleri açısından yapılan sınıflandırmada Şeref Hanım dîvânında gönlü yeni açılması ve rengi bakımından goncaya, bağrındaki lekeye benzetilen yara sebebiyle laleye benzetmiştir. Ortak olarak bülbül, kelebek, kuş, papağan gibi hayvanlar yine çeşitli yönleriyle benzetildiği tespit edilmiştir. Son olarak, tabiat öğelerinin bulunduğu mekanlar sınıflandırmasında ortak olarak bağ, bahçe gibi geniş ve çeşitli bitkilerin hayvanların bulunduğu mekanlara benzetilmiş ve ayrıca Şeref Hanım dîvânında çöl, çimenlik, lale bahçesi gibi mekanlara yer vermiştir.

Kadınca söylemlerden bahsedildiğinden ötürü temsil kabiliyeti yüksek erkek şairlerimizle kıyas edildiğinde ortak kullanılan deyimler gönül ver-, gönül al-, gönül bağla-, bağrına bas-, can feda/kurban et-, canına işle-, canını ver-, ciğer del-/ delin-, ciğer kanı içir-, ciğeri kebab ol-, dil bağla-, gönlü şad eyle-, gönlü düş-, yürek yağını erit- gibi birçok ortak deyim kullanılmıştır. Gönlün vasıflandırmaları olarak adlandırdığımız gönlün avare, çaresiz, hasta, bağlı, deli, temiz, perişan, yıkık, ölü, susamış, ağlayan oluşu bir çok örnekle ortak olarak kullanılanlardır. Yaşamda bulunan bekçi, öğrenci, asker, tutsak, dilenci, müşteri, derviş, hırsız, kapıcı gibi kişilik ve mesleklere benzetilmesi yine ortak olarak tespit edilenlerdir. Tabiat öğeleri ve ilgili mekanlar açısından lale, gonca, kelebek, kuş çeşitleri; papağan, bülbül, kâbe, mısır ülkesi, şehir, kale, çeşitli bağ/ bahçe, oda, harem/halvet, ev gibi mekanlar ortak olarak tespit edilmiştir. Kullanılan nesneler açısından ayna, mum, kandil, fitil, taş/ demir, kadeh/ şişe, levha/ sayfa, kayık, gemi, sandal, tef, taht gibi nesnelerin ortak kullanıldığı görülmüş yalnız şairlerimizin farklı olarak iplik, tarak, sandık, beşik gibi evde bulunan daha çok kadınlar tarafından kullanılan eşyalara ortak amaçlarla benzetildiği tespit edilmiştir. Hamam halvet daha mahrem yerler kamusal alanlarda fazla bulunmamaya bağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1981). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alıcı, G. (2022). *Mihri Hâtun'un Âşıkâne Bir Gazeli*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler.
- Arslan, M. (2007). *Mihri Hâtun Divânı*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Arslan, M. (2018). *Mihri Hâtun Divânı*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Atıcı, T. (2022). *Biraz Oyun Biraz Mizah: Klâsik Şiirin Aşk Cambazları*. *Gencîne Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 108-119.
- Banarlı, N. S. (2002). *Türkçenin Sırları*. Kubbealtı Neşriyat.

- Başaran, M. (2023). *Şehnâme'nin Mihrî Hâtun Dîvânına Etkileri. Avrasya Beşeri Bilm Araştırmaları Dergisi*, 116-132.
- Başol, N. (2016). *Osmanlı Dönemi Kadın Şairlerinden Mihrî Hâtun Dîvânının Söz Varlığı Unsurları ve Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Batıslam, H. D. (2020). *Dîvân Şiirinde Mum ve Cem Sultan'ın Şem' "mum" Gazeli. Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 108-136.
- Bayburtlugil, N. (1985). *İstilahat-ı Ehl-i Tasavvuf. Marmara İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 345-361.
- Begiç, H. N. (2014). *Gelenekteki Değişim ve Keçecilik Sanatı*, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2015). *Böyle Buyurdu Sûfî*. İstanbul: Kapı.
- Ceylan, Ö. (2015). *Kuşlar Dîvânı- Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Çavuşoğlu, M. (1971). *Necâtî Bey Dîvânının Tahlili*. İstanbul: MEB Yayınlar.
- Derleme Sözlüğü. (2009). *Derleme Sözlüğü: Türkiye'de Halk Ağzından*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Devellioğlu, F. (2016). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dikmen, Ç. M. (2012). *Klâsik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları. Türkbilig*, 71-98.
- Emir, S. (1972). *Örnekleriyle açıklamalı deyimler sözlüğü*.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuf'tan dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gövsâ, İ. A. (1946). *Türk Meşhurları*. İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- Günay, N. (2015). *Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve "Gönül, Yürek, Kalp" Kelimeleri. Türkbilig*, 121-146.
- Hakverdioğlu, M. (2009). *Mihrî Hâtun'un Necâtî Bey'in Şiirlerine Nazîreleri. Turkish Studies*, 522-551.

- Hünerli, D. D. (2017). *Klâsik Türk Şiirinde Gönül*. Edirne.
- İnal, İ. M. (1988). *Son asır Türk şairleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İrepoğlu, G. (2000). *Bir imparatorluğun görkemi osmanlı mücevheri. P dergisi sanat kültür antika*, 100- 111.
- İslam Ansiklopedisi- Kerbelâ Hadisesi mad.* (2024, Ocak 8). İslâm Ansiklopesi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerbela> adresinden alındı
- Kaplan M. (1951). *Dede Korkut Kitabında Kadın*. Türkiye Mecmuası. 99-112.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kayaalp, A. (2006). *Türk Şiirinde Can ve Gönül Kavramlarının İşleniş Tarzlarının İncelenmesi*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Basılmamış. Yüksek Lisans Tezi.
- Kurnaz, C. (2023). *Gönül*. TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/gonul> adresinden alındı
- Kuşoğlu, M. Z. (1994). *Düñkü Sanatımız, Kültürümüz*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Morgan, Clifford T. (2013). *Psikolojiye Giriş*. Editörler: Sirel Karakaş- Rükzan Eski. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Morkoç, Y. E. (2016). *Şeref Hanım'ın Şiirlerinde Din ve Tasavvuf*. *Journal of Human Sciences*, 5304-5325.
- Ökmen, S. (2020). *Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvânlarında Zaman ve Mekan Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme*. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.
- Özavşar. R. (2021). *Ölümü Kavramsallaştırma ya da Anlamlandırma: Ölümle İlgili Deyimlerde Kavramsal Metafor ve Metonimler*.
- Öztürk, E. C. (2019). *Klâsik Türk Edebiyatında Akrep ve Anlam Çerçevesi*. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 283-337.
- Pala, İ. (2007). *Aşina Güzeller*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2017). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Redhouse. (2017). *Türkçe/Osmanlıca- İngilizce*. İstanbul: ayhan matbaası.
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sılay, K. (2010). *Erkeğin Ağzından Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şâirler ve Ataerkilliğin Gücü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şentürk. (1995). *Klâsik Osmanlı Edebiyatında Tipler*. Türkiye Mecmuası. 333-414.

- Tahir M. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul Meral Yayınları.
- Tanyeri, M. A. (1999). *Örnekleriyle Dîvân Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1985). *Fuzûlî Divânı Şerhi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taş. M. E. (2018). *Güzellik Unsurlarıyla Dîvân Şiirinde Sevgili*. İstanbul Kitabevi Yayınları.
- Tietze. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*.
- Tokyürek, H. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Könül sözü*. Türkbilig, 247-272.
- Topçu. Ç. B. (2023). *Türkçe 'de Duygu Besindir Metaforu*. Türkbilig. 21-35.
- Tökel, D. A. (2005). *Eskilerde Çocuk Eğitimi: Çocuk Edebiyatı Gözüyle Eskiye Bakmak*. Hece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı. 76-88.
- Tökel. D. A. (2016). *Dîvân Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Turan, S. (2009). *Dîvân Şâirlerinin "Zevrak" Etrafında Oluşturdıkları Benzetme Dünyası. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1007-1039.
- Türk, F. (2019). *Klâsik Türk Edebiyatında Gönül Redifli Manzumeler*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Uludağ, E. (2021). *Tip ve Kişilikler Açısından Fuzûlî Dîvânı. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 149-224.
- Uludağ. S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınları.
- Uysal, B. (2022). *Yunus Emre Dîvânı 'nda Kalp, Dil, Hatır/Hâtır, Gönül, Yürek ve Cân Sözcüklerinin Eşdizimlilikleri. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 249-270.
- Ülgen, A. (1999). *Osmanlı Kuyumculuğu*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları ..
- Yıldız, D. (2022). *Klâsik Türk Şiirinde Gönülün Bir Çocuk Olarak Ele Alınışı: Tıfl-ı Dil. RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 836-857.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.